

منتخب النخبة في شرح دعاء الندبة

آيت ا... سيد جمال الدين صهرى

تدوين وتنظيم: سيد اميد حسنى

تعليق وتحقيق: سيد محمد نظام الدين

Handwritten signature or text at the bottom center of the page.

عنوان قراردادی	: دعای ندبه. شرح.
عنوان و نام پدیدآور	: منتخب التَّخْبَةِ فِي شَرْحِ دَعَاءِ النَّدْبَةِ: شرح قسمت اعظم دعای ندبه / تألیف جمال الدّین صهری؛ تدوین و تنظیم سیدامید حسنی.
مشخصات نشر	: اصفهان: مهر قائم، ۱۳۸۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۶، ۱۸۴ ص:؛ ۱۷ در ۲۴ س.م.
فروست	: مهر قائم؛ ۱۰۰. ادعیه و زیارات؛ ۱۴.
شابک	: 978 - 964 - 7331 - 88 - 3
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا.
یادداشت	: شرح فارسی، به همراه متن عربی دعا فارسی - عربی.
یادداشت	: کتاب نامه.
موضوع	: دعای ندبه -- نقد و تفسیر.
شناسه افزوده	: صهری، جمال الدّین، ۱۲۸۲ - ۱۳۴۷.
شناسه افزوده	: حسنی، امید.
رده بندی کنگره	: ۹ ص ۷۰۴۲۲ / ۲۶۹ BP
رده بندی دیویی	: ۲۹ / ۷۷۴
شماره کتاب شناسی ملی	: ۱۱۲۶۲۵۴

مسلسل نشر: ۱۰۰

ادعیه و زیارات: ۱۴

منتخب التَّخْبَةِ فِي شرح دعاء التَّذْبِہ

نگارش: حاج سیدجمال الدین صهری (ره)

تدوین و تنظیم: سیدامید حسنی

ویرایش، تحقیق و تعلیقات: سیدمحمد نظام الدین

تصحیح: محمدرضا زادهوش

طرح جلد: غلامرضا نصر اصفهانی

ناشر: انتشارات مهر قائم

چاپ: اوّل / ۱۳۸۷

قیمت: ۲۸۰۰ تومان

شمارگان: ۲۲۰۰ نسخه / وزیری / ۱۷۶ صفحه

لیتوگرافی متن: آسمان / چاپ متن: هشت بهشت

لیتوگرافی جلد: قائم / چاپ جلد: ملت

صحافی: توحید

شابک: ۳-۸۸-۷۳۳۱-۹۶۴-۹۷۸-978-964-7331-883 ISBN

کلیه حقوق، محفوظ است.

اصفهان - میدان امام حسین (ع) - چهارباغ پایین، انتشارات مهر قائم

تلفن: ۲۲۲۱۹۹۵ و ۲۲۰۴۷۲۴ - ۳۱۱.

فهرست مطالب

۱۱ سخن نخست
۱۳ مقدمه الطبع
۱۳ مختصری از احوال و آثار جناب مؤلف
۱۶ کتاب حاضر
۱۹ شعر مرحوم صهری در وصف حضرت صاحب الامر (عج)
۲۰ تصویر نسخه خطی کتاب با دست خط مؤلف
۲۲ تصویر مؤلف
۲۳ مقدمه مؤلف
۲۴ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
۲۶ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ
۲۸ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ عَلَى مَا جَرَى بِهِ
۲۹ إِذِ اخْتَرْتَ لَهُمْ جَزِيلَ مَا عِنْدَكَ
۳۰ بَعْدَ أَنْ شَرَطْتَ عَلَيْهِمُ الزُّهْدَ
۳۱ فَقَبِلْتَهُمْ وَقَرَّبْتَهُمْ
۳۳ وَأَهْبَطْتَ عَلَيْهِمْ مَلَائِكَتَكَ
۳۴ وَرَفَدْتَهُمْ بِعِلْمِكَ وَجَعَلْتَهُمْ
۳۵ فَبَعْضُ أَسْكَنْتَهُ جَنَّاتِكَ
۳۷ وَبَعْضُ حَمَلْتَهُ فِي فُلْكِكَ وَنَجَّيْتَهُ
۳۸ وَبَعْضُ اتَّخَذْتَهُ لِنَفْسِكَ خَلِيلًا

- ٣٩ وَسَأَلَكَ لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ...
- ٤٠ وَبَعْضُ كَلِمَتِهِ مِنْ شَجَرَةٍ تَكْلِيمًا ...
- ٤١ وَجَعَلَتْ لَهُ مِنْ أُخِيهِ رِذًا وَوَزِيرًا ...
- ٤٢ وَبَعْضُ أَوْلَادِهِ مِنْ غَيْرِ أَبِي ...
- ٤٤ وَكُلُّ شَرَعَتْ لَهُ شَرْيَعَةٌ ...
- ٤٤ وَتَخَيَّرَتْ لَهُ أَوْصِيَاءَ ...
- ٤٥ وَلَوْلَا يَزُولَ الْحَقُّ عَنْ مَقَرِّهِ ...
- ٤٧ إِلَيَّ أَنْ أَنْتَهَيْتَ بِالْأَمْرِ إِلَيَّ حَبِيبَكَ ...
- ٤٨ فَكَانَ كَمَا انْتَجَبْتَهُ سَيِّدًا ...
- ٤٩ قَدَّمْتَهُ عَلَيَّ أَنْبِيَاءَكَ ...
- ٥٠ وَأَوْطَأْتَهُ مَشَارِقَكَ ...
- ٥١ وَأَوْدَعْتَهُ عِلْمَ مَا كَانَ ...
- ٥٢ ثُمَّ نَصَرْتَهُ بِالرُّعْبِ وَحَقَّقْتَهُ ...
- ٥٤ وَوَعَدْتَهُ أَنْ تُظْهِرَ دِينَهُ عَلَيَّ الدِّينِ ...
- ٥٥ وَذَلِكَ بَعْدَ أَنْ بَوَّأْتَهُ مُبَوَّءًا ...
- ٥٦ وَجَعَلْتَ لَهُ وَلَهُمْ أَوَّلَ بَيْتٍ ...
- ٥٧ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ ...
- ٥٩ وَقُلْتَ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ ...
- ٦٢ وَثُمَّ جَعَلْتَ أَجْرَ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتِكَ ...
- ٦٣ / وَقُلْتَ: ﴿مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرِ فَهُوَ لَكُمْ﴾ ...
- ٦٥ فَكَانُوا هُمُ السَّبِيلَ إِلَيْكَ ...
- ٦٦ فَلَمَّا انْقَضَتْ أَيَّامُهُ أَقَامَ ...
- ٦٧ إِذْ كَانَ هُوَ الْمُنذِرَ ...
- ٦٩ فَقَالَ وَالْمَلَأُ أَمَامَهُ مَنْ ...
- ٧١ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالِاهُ وَعَادِ ...

- ٧٢ وَقَالَ مَنْ كُنْتُ أَنَا نَبِيَّهُ
- ٧٤ وَقَالَ أَنَا وَعَلِيٌّ مِنْ شَجَرَةٍ
- ٧٥ وَأَحَلَّهُ مَحَلَّ هِرُونَ مِنْ
- ٧٧ أَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هِرُونَ
- ٧٨ وَزَوْجَهُ ابْنَتُهُ سَيِّدَةٌ
- ٧٩ وَأَحَلَّ لَهُ مِنْ مَسْجِدِهِ مَا حَلَّ
- ٨١ ثُمَّ أَوْدَعَهُ عِلْمَهُ وَحِكْمَتَهُ فَقَالَ
- ٨٢ فَمَنْ أَرَادَ الْمَدِينَةَ وَالْحِكْمَةَ
- ٨٤ ثُمَّ قَالَ أَنْتَ أَخِي وَوَصِيِّي
- ٨٨ لَحْمِكَ مِنْ لَحْمِي وَدَمُّكَ مِنْ دَمِي
- ٩٠ وَأَنْتَ غَدًا عَلَى الْحَوْضِ خَلِيفَتِي
- ٩٢ وَشِيعَتِكَ عَلَى مَنَابِرٍ مِنْ نُورِي
- ٩٤ وَلَوْلَا أَنْتَ يَا عَلِيُّ
- ٩٦ وَكَانَ بَعْدَهُ هُدًى
- ٩٧ وَحَبْلَ اللَّهِ الْمَتِينِ
- ٩٩ لَا يُسْبِقُ بِقِرَائَةٍ فِي رَحِمِ
- ١٠٠ وَلَا بِسَابِقَةٍ فِي دِينِ
- ١٠٣ وَلَا يُلْحَقُ فِي مَنْقَبَةٍ
- ١٠٥ يَخْذُو حَذْوَ الرَّسُولِ
- ١٠٧ وَيُقَاتِلُ عَلَى التَّأْوِيلِ
- ١٠٩ قَدْ وَتَرَ فِيهِ صَنَادِيدَ الْعَرَبِ
- ١١٠ فَأَوْدَعَ قُلُوبَهُمْ أَحْقَادًا
- ١١٣ فَأَضَبَتْ عَلَى عِدَاوَتِهِ
- ١١٤ حَتَّى قَتَلَ النَّاكِثِينَ
- ١١٦ وَلَمَّا قَضَى نَحْبَهُ وَقَتْلَهُ

- ١١٨ لَمْ يُمْتَلِ أَمْرُ رَسُولِ اللَّهِ.....
- ١٢٠ وَالْأُمَّةُ مُصِرَّةٌ عَلَى مَقْتِهِ.....
- ١٢٢ إِلَّا الْقَلِيلَ مِمَّنْ وَفَى لِرِعَايَةِ.....
- ١٢٤ فَقُتِلَ مَنْ قُتِلَ وَسُيِّبَ مَنْ سُيِّبَ.....
- ١٢٤ لَهُمْ بِمَا يُرْجَى لَهُ حُسْنُ الْمَثُوبَةِ.....
- ١٢٥ إِذْ كَانَتْ الْأَرْضُ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ.....
- ١٢٧ فَعَلَى الْأَطْيَابِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ مُحَمَّدٍ.....
- ١٢٨ وَإِيَّاهُمْ فَلْيَتَدَبَّ التَّادِبُونَ.....
- ١٢٩ أَيُّنَ الْحَسَنِ أَيُّنَ الْحُسَيْنِ.....
- ١٣١ أَيُّنَ السَّبِيلِ بَعْدَ السَّبِيلِ.....
- ١٣٣ أَيُّنَ بَقِيَّةِ اللَّهِ الَّتِي.....
- ١٣٤ أَيُّنَ الْمَعْدُ لِقَطْعِ دَائِرِ الظُّلْمَةِ.....
- ١٣٥ أَيُّنَ الْمُنتَظَرِ لِإِقَامَةِ الْأَمْتِ.....
- ١٣٧ أَيُّنَ الْمُرْتَجَى لِإِزَالَةِ الْجَوْرِ.....
- ١٣٨ أَيُّنَ الْمُدَّخِرِ لِتَجْدِيدِ الْفَرَائِضِ.....
- ١٤١ أَيُّنَ الْمُؤَمَّلِ لِإِحْيَاءِ الْكِتَابِ.....
- ١٤٢ أَيُّنَ مُحْيِي مَعَالِمِ الدِّينِ.....
- ١٤٣ أَيُّنَ قَاصِمِ شَوْكَةِ الْمُعْتَدِينَ.....
- ١٤٤ أَيُّنَ هَادِمِ أُبَيْيَةِ الشُّرْكِ وَالنِّفَاقِ.....
- ١٤٥ أَيُّنَ مُبِيدِ أَهْلِ الْفُسُوقِ وَالْعِصْيَانِ.....
- ١٤٦ أَيُّنَ حَاصِدِ فُرُوعِ الْغِيِّ وَالشُّفَاقِ.....
- ١٤٧ أَيُّنَ طَامِسِ آثَارِ الزَّيْغِ وَالْأَهْوَاءِ.....
- ١٤٨ أَيُّنَ قَاطِعِ حَبَائِلِ الْكِذْبِ.....
- ١٤٩ أَيُّنَ مُبِيدِ الْعُتَاةِ وَالْمَرَدَّةِ.....
- ١٥٠ أَيُّنَ مُعِزِّ الْأَوْلِيَاءِ وَمُذِلِّ الْأَعْدَاءِ.....

- ١٥١ أَيْنَ بَابُ اللَّهِ الَّذِي مِنْهُ يُؤْتَى.....
- ١٥٢ أَيْنَ السَّبَبُ الْمُتَّصِلُ بَيْنَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاءِ.....
- ١٥٥ أَيْنَ صَاحِبُ يَوْمِ الْفَتْحِ وَنَاشِرُهُ.....
- ١٥٦ أَيْنَ الطَّالِبُ بِذُحُولِ الْأَنْبِيَاءِ.....
- ١٥٧ أَيْنَ الطَّالِبُ بِدَمِ الْمَقْتُولِ.....
- ١٥٨ أَيْنَ الْمَنْصُورُ عَلَى مَنْ أَعْتَدَى.....
- ١٥٩ أَيْنَ الْمُضْطَرُّ الَّذِي يُجَابُ إِذَا دَعَى.....
- ١٦٠ أَيْنَ صَدْرُ الْخَلَائِقِ ذُو الْبِرِّ وَالْتَّقْوَى.....
- ١٦١ أَيْنَ ابْنُ النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى.....
- ١٦٢ يَا بِي أَنْتَ وَأُمِّي وَنَفْسِي.....
- ١٦٣ يَا بَنَ السَّادَةِ الْمُقَرَّبِينَ.....
- ١٦٣ يَا بَنَ الْهُدَاةِ الْمَهْدِيِّينَ.....
- ١٦٥ يَا بَنَ الْغَطَارِفَةِ الْأَنْجَبِينَ.....
- ١٦٥ يَا بَنَ الْخَضَارِمَةِ الْمُتَّجِبِينَ.....
- ١٦٦ يَا بَنَ الْبُدُورِ الْمُنِيرَةِ.....
- ١٦٧ يَا بَنَ السُّبُلِ الْوَاضِحَةِ.....
- ١٦٨ يَا بَنَ السُّنَنِ الْمَشْهُورَةِ.....
- ١٦٩ يَا بَنَ الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ.....
- ١٧١ يَا بَنَ الْآيَاتِ وَالْبَيِّنَاتِ.....
- ١٧٣ منابع تحقيق

سخن نخست

اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ عَلَى مَا جَرَى بِهِ قَضَائِكَ

اعتقاد به امامت حجج الهی، و هادیان طریق توحید و معرفت صراط مستقیم و آشنایی با مقام شامخ امامت، به عنوان امتداد سلسله نبوت، و شناخت امام، به عنوان وارث میراث انبیاء، از آدم تا خاتم صلی الله علیه و آله، یکی از معارف مهم و ارزشمندی است که فصل ممیز بین شیعه امامیه و سایر مذاهب دین حنیف اسلام است. تشریح و تبیین این اصل مهم اعتقادی، تحکیم این فصل ممیز، و توجه به امام زمان و تمرکز به روح و جان، به آن جان جهان، پیام عمده، و بلکه تمام آن چیزی است که از دعای شریف «ندبه» دریافت می شود.

تعداد فراوان شروح نگاشته شده بر این دعای شریف، مداومت علمای سلف، توصیه به خواندن این دعا إلی زماننا هذا، و اهتمام اهل تقوی و ایمان، و دل باختگان امام زمان - عجل الله تعالی فرجه الشریف - جایگاه این دعای شریف را روشن می کند.

مصنّف محترم رساله پیش رو، مرحوم آیت الله سید جمال الدین صهری نیز با وجود اشتغال به وعظ و خطابه و فعالیت های فراوان اجتماعی، با نگارش این شرح بر دعای ندبه، خواسته است تا ارادت و توجه اکید خویش را به امر معرفت امام زمان صلی الله علیه و آله، و عشق و علاقه و ارادت خود را به حضرتشان ابراز کند.

آن فقید سعید در نگارش این اثر، از منابع تفسیری، استفاده فراوانی کرده است؛ به ویژه تفسیر مجمع البیان و تفسیر برهان و گاهی نیز از تفاسیر عامّه، بهره برده است. منابع روایی مورد استفاده وی، عمدتاً کتاب شریف احقاق الحق، تصنیف شهید قاضی نورالله شوشتری است.

محقق در ادامه روش مصنف فقید، و در جهت تکمیل یا توضیح مطالب، مواردی را در پاورقی‌ها افزوده است، به این امید که خواننده این شرح، به استحکام و قوت مطالب و دلایل شارح فقید، بهتر و بیشتر پی برد، و ریشه‌دار بودن این معارف را - حتی در منابع روایی و حدیثی مذاهب اهل سنت - مشاهده کند.

در این ارجاعات و تعلیقات، این موارد صورت پذیرفته است:

۱. آدرس آیات مذکور در متن، مشخص شده است.
 ۲. اگر مصنف، آیه‌ای را بدون ترجمه نقل کرده، ترجمه فارسی آن، از قرآن کریم با ترجمه آیت‌الله ناصر مکارم آورده شده است.
 ۳. احادیث و روایاتی که اجمالاً یا تفصیلاً در متن آمده‌اند، همگی مأخذیابی شده‌اند، و مأخذ آن‌ها در منابع قابل دسترس، ذکر شده است.
- لازم به ذکر است، پاورقی‌هایی که با علامت ستاره (*) نشان شده، به قلم آقای حسنی، تدوین‌کننده اثر حاضر است.

سید محمد نظام الدین

مقدمه الطبع

مختصری از احوال و آثار جناب مؤلف

حکیم فرزانه و خطیب شهیر، مرحوم آیت الله آقای حاج سید جمال الدین صهری در سال ۱۲۸۲ هجری شمسی در شهرستان خمینی شهر از توابع اصفهان در یک خانواده اصیل و روحانی پا به عرصه وجود گذاشتند. پدر ارجمندشان مرحوم علامه حاج سید محمد جعفر از علمای بنام و از شاگردان ممتاز مرحوم آیت الله العظمی حاج سید محمد باقر درجه ای علیه السلام بودند که تألیفاتی هم از دروس آن بزرگوار در مباحث الفاظ و استصحاب و حجّیت ظنّ به دست خطّ خود باقی گذارده اند. علاوه بر پدر، سایر اجداد ایشان، همه از علمای بزرگ و معروف شیعه هستند. نسب مرحوم حاج سید جمال با نه واسطه به جناب حکیم متّاله و فیلسوف شرق، میر سید محمد باقر داماد (معروف به میر داماد) می رسد. مادر بزرگوار ایشان بانویی فهیمه، عالمه و سیده بودند که در منزل، کلاس های قرآن و احکام برپا می کردند، و به تربیت زنان و دختران اشتغال داشتند.

مرحوم صهری، کودکی و اوان نوجوانی خود را در دامان این دو گوهر گران بها گذراندند. متأسفانه در سنّ یازده سالگی از فیض وجود پدر محروم شدند، و تحت سرپرستی و تربیت مادر و برادر بزرگوار خود جناب حجّت الاسلام آقا سید محمد علی معروف به صدر الشریعه قرار گرفتند. آقا سید محمد علی، در خمینی شهر و حومه، به حلّ مشکلات مردم، و رفع اختلافات بین ارباب و رعیت، خانه دار و خانه زاد، امیر و ضعیف می پرداخت، و به خاطر همین کدخدامنشی، مناعت طبع و جذبه وافری که در وجودش بود، مرحوم آیت الله حاج آقا نور الله مسجدشاهی علیه السلام لقب «صدر الشریعه» را به ایشان اعطا کرده بودند.

به هر جهت، مرحوم صهری با تشویق برادر و مادر و استعداد ویژه و علاقه شگرفی که در خود مشاهده می‌کردند، راهی حوزه اصفهان - که آن زمان از اقتدار و صلابتی غیر قابل وصف برخوردار بود - شدند، و در مدرسه نیم‌آور سُکنی گزیدند، و از محضر بزرگان حوزه اصفهان همچون حضرات آقایان و آیات عظام، مرحومین حاج میر سیدعلی آقا نجف آبادی، حاج سید مهدی درچه‌ای، میرزا احمد مدرّس اصفهانی، حاج شیخ محمدعلی حبیب آبادی، حاج شیخ علی یزدی، حاج شیخ عباس علی ادیب، حاج شیخ محمد حکیم، حاج شیخ محمود مفید، استاد جلال الدین همایی و دیگر بزرگان - اعلی الله مقامهم الشریف - بهره‌ها جستند.

بدین ترتیب، دروس ادبیات فارسی و عربی، فقه و اصول، فلسفه و منطق، حکمت و کلام، رجال و انساب، نجوم و هیأت و سایر علوم حوزوی را به حدّ کمال فراگرفتند، و با هوش سرشار و استعداد بالایی که از خود بروز دادند، به تشویق و اصرار استادان خود، راهی حوزه هزار ساله و با عظمت نجف گردیدند، و دروس خارج را از محضر علمای آن خطّه، از جمله بزرگ مرجع عالم تشیع، سیدالعلماء والمجاهدین، حضرت آیت‌الله العظمی آقای حاج سید ابوالحسن مدیسه‌ای اصفهانی، و سپس مرحوم آیت‌الله العظمی حاج سید محسن حکیم - طاب ثراهما - کسب فیض کردند.

ایشان به تشویق آیت‌الله اصفهانی (به خاطر بیان گرم و نفس‌گیرایی که داشتند) وارد سنگر و عظم و خطابه شدند. چیزی نگذشت که نام «صهری» و جذّابیت و پرباری بیان وی، شهرت و رسمیتی عالم‌گیر به خود گرفت، به طوری که ایشان را برای سخنرانی به نقاط مختلف ایران، از خراسان و زاهدان و فارس، تا خوزستان و کرمانشاهان و تبریز و گیلان و مازندران و شیراز و تهران و حتی قم که مهد علم و وعظ بود، دعوت می‌کردند، و ایشان هم بی‌هیچ چشم‌داشت مالی، خالصانه برای روشنگری مردم، قیام به وعظ می‌کردند.

اندک اندک، کار به جایی رسید که سخنرانی‌های ایشان به خارج از ایران هم کشیده شد: عراق، کویت، سوریه، اردن، عربستان و لبنان که طبق روایت موثّقین، با تسلّط کامل به زبان عربی، سخنرانی‌هایی پرمایه در آن بلاد ارائه کردند. به هر جهت، اوج شکوفایی شخصیت علمی ایشان در این دوره است که حدود سی و پنج سال به طول انجامید، و این به خاطر

زبان شیوا، بیان گویا، ارائه مطالب پر محتوا و مخصوصاً سوز دل و خلوص خارج از وصفی بود که در وجود ایشان تبلور یافته بود. جلسات ایشان، رنگ و لعابی خاص پیدا کرده بود. ایشان هم فرصت را مغتنم شمردند، و از همین محبوبیت و اعتبار، به نحو احسن استفاده کردند، و با دریافت کمک‌های مادی و معنوی از مردم برای امور عام‌المنفعه، بانی بناهای خیر، و مؤثر آثار مفید بی‌شماری در بلاد بسیاری شدند که محض نمونه، به چند مورد اشاره می‌شود: حسینیه اصفهانی‌ها در کربلا، مشهد، کرمانشاهان؛ سجد خمینی‌شهری‌ها در آبادان؛ مؤسسه خیریه و کتابخانه احمدیه در اصفهان؛ هم‌چنین تأسیس هیأت‌های مذهبی در تهران، اصفهان و خمینی‌شهر و از جمله شرکت در تأسیس هیأت و عاظ و....

آن مرحوم، سخنرانی‌های معروف و بی‌شماری داشته‌اند که متأسفانه به خاطر نبود امکانات کافی و پیشرفته، بسیاری از آن‌ها ضبط و حفظ نشده است، یا کیفیت خوبی ندارد، بسیاری از مواردی هم که ضبط شده، توسط افراد ناشناس بوده است، و بر اثر گذشت زمان، توفیق دسترسی به آن‌ها وجود ندارد؛ لیکن می‌توان به سرآمد آن‌ها، خطبه حضرت سیدالسادین که شهرت عالم‌گیر داشته است، اشاره کرد که هنوز بعد از این بزرگ‌مرد، کسی نتوانسته است خطبه امام سجاد علیه السلام را به آن صلابت و سوز دل، قریب دو ساعت بر فراز منبر ارائه کند، و کسانی که از منابر ایشان بهره می‌گرفتند، شاهد این مدعا هستند.

از دیگر سخنرانی‌های مهم ایشان می‌توان به خطبه حضرت زهرا و خطبه حضرت زینب - سلام الله علیهما -، مقام علم و عالم، وظایف حاکم و زمامدار اشاره کرد که خوش‌بختانه کاست‌های آن‌ها موجود است. ایشان غیر از بیان رسا، از قلمی روان و شیوا، خطی خوش و زیبا و طبعی لطیف و پویا برخوردار بودند.

در نتیجه این مواهب الهی، ایشان آثار علمی ارزشمندی از خود برجای گذاشتند که از جمله می‌توان به الفیه صهری، شامل هزار بیت اشعار نغز با مضامین عالی در موضوعات اخلاقی، اجتماعی، اعتقادی و غیره اشاره کرد. نیز دفتری کوچک، شامل اشعار مختلفی از مراثی و مولودیه‌ها و مدایح وجود دارد که در اوان جوانی ایشان به سبکی جذاب و پر معنا سروده شده است، و همین طور اشعار پراکنده دیگری که در موضوعات متنوع پدید آمده، و غالباً در قالب قصیده و غزل بوده است که ان شاء الله به زودی به صورت یک دیوان جامع،

منتشر خواهد شد. ایشان کتابی نیز به نام *احوال و زندگانی چهارده معصوم* علیهم السلام و شرحی کامل بر دعای ندبه تألیف کرده، و نسخه دست‌نویس هر دو کتاب را برای چاپ در اختیار یک مؤسسه انتشاراتی قرار داده بود که متأسفانه بر اثر سهل‌انگاری آن مؤسسه، مفقود شد، و ایشان دیگر مجالی برای بازنویسی زندگانی چهارده معصوم علیهم السلام پیدا نکرد؛ ولی دوباره به بازنویسی شرح دعای ندبه پرداخت که متأسفانه ناتمام ماند (کتاب حاضر).

در نهایت، اگر قرار باشد از لحاظ اخلاقی و روحیات فردی، شخصیت ایشان، یک جمع‌بندی مختصر و مفید بشود، مرحوم صهری، انسانی بود وارسته، با تقوی، متعهد، با اخلاصی ستودنی؛ پرکار و فعال؛ باهوش و سرشار از ذکاوت؛ بسیار سریع‌الانتقال و حاضر جواب، بشاش، شوخ و خوش‌رو، خوش قریحه و خوش ذوق؛ خلاق و هنرمند؛ متواضع و دوستدار مردم؛ عاشق و دلسوخته دین؛ دارای همتی والا و پشتکاری عجیب؛ خبیر در علوم متعدد؛ دارای شجاعتی کم‌نظیر و جامعیتی بی‌بدیل و....

سرانجام این مرد بزرگ، در تاریخ ۱۳ تیرماه ۱۳۴۷ هجری شمسی در سن ۶۵ سالگی بر اثر عارضه قلبی بدرود حیات گفت، و به سوی جنت الهی صعود کرد. مردم با تشییعی بی‌سابقه، با طی مسافتی حدود ۲۲ کیلومتر، پیکرش را بر دوش خود حمل کردند، و از مسجد سید اصفهان به مقبره خانوادگی ایشان، واقع در خمینی‌شهر (مصلای کنونی نماز جمعه) انتقال دادند، و پس از اقامه نماز میت به امامت مرحوم حضرت آیت‌الله العظمی بهبهانی رحمته الله، در آن جا به خاک سپردند. تا اربعین رحلت ایشان، مجالس پی‌در پی در اقصی نقاط ایران توسط علماء، وعاظ، بازاریان و دیگر اقشار جامعه برپا شد.

عزیزان می‌توانند جهت آگاهی بیشتر از مشروح زندگیشان به کتاب شرح زندگی آن مرحوم که در آینده نزدیک چاپ خواهد شد مراجعه فرمایند.

کتاب حاضر

کتابی که پیش رو دارید، شرح و تفسیر بخش اعظم دعای شریف ندبه است که توسط قدوة الواعظین و أسوة المبلغین، مرحوم حضرت آیت‌الله آقای حاج سید جمال‌الدین صهری - اعلى الله مقامه الشریف - در حدود سی و هفت سال پیش به رشته تحریر درآمده است، و

اکنون به توفیق حضرت باری تعالی در معرض استفاده و بهره‌برداری شما خواننده گرامی قرار می‌گیرد. امید است مورد توجه و استفاده شما قرار گیرد، و از باب شکر نعمت، جهت روح آن بزرگ‌مرد، طلب آمرزش و مغفرت کنید، ان شاء الله.

در این جا تذکر چند نکته ضروری می‌نماید:

۱. همان‌طور که در زندگی‌نامه مؤلف اشارت رفت، متأسفانه تألیف این کتاب توسط مؤلف شریف آن ناتمام ماند، و علی‌رغم پیشنهاد بعضی عزیزان مبنی بر این که مابقی آن به یک یا چند تن از افاضل و بزرگان سپرده شود تا تکمیل گردد، مصلحت در این دیده شد که اولاً جهت اطمینان در دقت صیانت علم و قلم آن بزرگ‌مرد، و ثانیاً به جهت آن که این اثر ارزنده، به عنوان یک میراث تاریخی و علمی، به همان شکل که مقدر رقم زده شده است، یادگار و ماندگار بماند؛ یعنی ناقص ماندن آن، نشان از ثلمه فقدان مؤلف آن است. از این رو کتاب مزبور، به همان صورت که بازمانده بود، طبع شد.

۲. نکته دیگر این که چون اصل دست‌نویس کتاب حاضر، ناتمام است، متن موجود، پیش‌نویس به شمار می‌رود، و به مرحله بازبینی و اصلاح و ویرایش مؤلف شریف آن نرسیده است؛ پس با آن که ضمن پیش‌نویس بودن، کم‌ترین اشکالات محتمل را داشت، که این خود جای تعجب و تحسین است، لکن با توجه به رعایت قیود ذکر شده در بند اول، ناگزیر، اصلاحات و ویرایش‌هایی در حد اضطرار، لازم می‌نمود که صورت پذیرفت؛ اما در هر صورت، کار منظم آن، خصوصاً به خاطر تعجیلی که در انجام کار بوده است، خالی از اشکال، بلکه کم‌اشکال نیست که با عرض معذرت، منتظر ارائه پیشنهادها و انتقادهای دوستانه و سازنده شما خوانندگان گرامی است.

۳. گاه نکات و مطالبی در کتاب مشاهده می‌شود که مقداری قابل تأمل است، و به نظر می‌رسد بهتر بود تا استنادهای بیشتری و یا استدلال‌های قوی‌تری داشته باشد، و یا به نظر می‌رسید که اصلاً ذکر نمی‌شد؛ ولی به جهت رعایت نکات سابق‌الذکر، از هرگونه دستبرد در آن خودداری شد؛ پس خوانندگان گرامی ایرادی بر منظم نگیرند، ضمن این که بر جناب مؤلف رحمه الله هم آن‌چنان، ایرادی وارد نیست؛ چرا که باید شرایط زمانی و مکانی و مقتضیات آن دوره و تفکرات غالب آن موقع را که حدود چهل سال از آن می‌گذرد، و مهم‌تر از همه

پیش‌نویس بودن و ناقص ماندن کتاب را در نظر گرفت و سپس به قضاوت نشست، علاوه بر این که نباید فراموش کرد هیچ‌کس، حتی یک مبلغ و واعظ شهیر و مجتهد زبردست هم از خطا به دور نیست.

۴. چون مؤلف گرامی، در هنر خطاطی هم دست توانایی داشتند؛ فلذا جهت رؤیت شما خواننده عزیز، چند صفحه دست‌نویس کتاب مزبور به خط جمیل مرحوم مؤلف، ضمیمه شده است تا هم مایه تبرک باشد، و هم انگیزه تحسین بر جامعیت آن مرد شریف که الله جمیل و یحبّ الجمال.

والسلام

سیدامید حسنی

مهرماه ۱۳۸۴ / رمضان المبارک ۱۴۲۶

شعر مرحوم صهری در وصف حضرت صاحب الامر (عج)
(به مناسبت نیمه شعبان)

صبا گر بگذری بر ساقی گلرنگ فام ما
ببر از راه احسان نزد آن مهوش پیام ما
به آن خورشید طلعت گو به پایان رفت شام ما
بیا در بزم و پر کن از می مقصود، جام ما
جهان بر کام باشد، کن می عشرت به کام ما
زنی تا کی مخالف، مطربا شهناز را دم زن
همایون طالع ما را، گهی زیر و گهی بم زن
حجازی می رسد اکنون، عراق و ترک بر هم زن
به دشت حاجیانی بانگ جاء الحق به عالم زن
که گردون بر زد اکنون، سگّه شاهی به نام ما
نما عشرت که ما را تخت عزّت برقرار آمد
شب دیجور دین را صبح صادق رهسپار آمد
به سوی مشعل دین زیت لم تمسسه نار آمد
تمام دین، کمال شرع، ختم هشت و چار آمد
ز برج عسکری ظاهر شد آن بدر تمام ما
مه برج ولایت حجّت آخر زمانی تو به تنها صاحب اوصاف خوبان جهانی تو
امام انس و جان و وارث پیغمبرانی تو شها تا کی به پشت پرده غیبت نهانی تو؟
خرام از پرده بیرون، کش ز دشمن انتقام ما

(وزوجہ ابنتہ سیدۃ نساء العالمین)

و تزوج کرد بعلی دختر خود را که باو بی بالوان همه عالمیان است

اصل قصه مسلم است و احتیاج بدلیل و بیان ندارد جز اینکه این ازدواج میرساند امتیاز امیرالمؤمنین را
 از سایر صحابه چنانچه ابن حجر در صواعق در ذیل ابی و در مقدمه عم از آیات و آیه در فضایل اهل بیت
 روایت میکند از ابی داؤد: که ابو بکر آمد خدمت پیغمبر اکرم برای خواستگاری حضرت فاطمه
 پیغمبر از او اعراض فرمود: پس عمر خواستگاری آمد و حضرت نیز از او اعراض فرمود:
 و در العید از عامه از جابره سمره روایت کرده که پیغمبر فرمود ایها الناس این علی بن ابیطالب است
 شما گمان میکنید من دخترم را باو تزوج کردم. بتحقیق خواستگاری کردند از من اشرف ترین
 و من جواب ندم و منتظر دستور الهی بودم تا اینکه جبرئیل در شب بیست و چهارم ماه رمضان
 بر من نازل شد و گفت خداوند متعال او را اسلام میرساند. و بتحقیق جمع کرده است روحانیت
 و کربیت را در وادی افیج زیرا در رخت طوبی و تزوج فرمود فاطمه را بعلی و بمن امر شد
 خطبه بخوانم و خطبه خواندم و مدای متعال ولی این عقد بود - الحدیث کفاية الطالب
 و محب اللین طبری در ذخائر العقبی ص ۲۱ و صفوری در نزوحه الجالس ص ۲۰
 روایت کرده اند که جبرئیل عرض داشت که خداوند از فرمود رضوان را نصب کند منکر است از دست
 و امر فرمود را حیل را بر من بر صعد کرد و خطبه خواند و خداوند بمن دمی فرمود که عقد نکاح فاطمه را بعلی
 ببندد من او را تزوج کردم بعلی و من عقد کردم و من آنکه را شاهد گرفتم و شهادت نامه را در این هر دو
 در آمدیم و ما مورثانیم پس از عرض بدایم و مهرکم بخاتم منک سعید و بسیارم او را بر رضوان فارغ
 مفصل قصه در تاریخ التواریخ مراد شود - احقاق الحق از محمد بن یحیی شافعی در کفاية الطالب ص ۱۸ و تاریخ

عنه
 کتاب الفروع ۲
 ص ۱۸
 کتاب الطلح
 ص ۱۶
 تاریخ بلذاتهما
 ص ۱۸
 احقاق الحق
 ص ۱۸
 کفاية الطالب
 ص ۱۸
 کفاية الطالب
 ص ۱۸
 احقاق الحق
 ص ۱۸

صلوات
در تم او بعد علم و حکمت فقال انما هدیت العلم و علی با بها

بعلی از بی سپرد دانش و حکمت خود را و در خود منم شهرت آن دانش و علی در اوست
روایت کرده این عدوت را از عظامه - اهد بن حبیل - عالم - طبرانی - تهریزی - بنی
ابن بطة - خطیب بخاری - بخوی - همی - سمحانی - ابراهیم تقی - ابن شاکر
خطیب خوارزم - ابن معین - ابن مغازلی - محمد بن محمد - ابن الجلیلی -
ابن برمدیه و غیر ایشان چنانچه قاضی نورالله عینی این عبارت از یکصد و سی و هفت
ان بنیسان کان و روایات ثقات انعامند او در سلا ضبط کرده است

غیر از طریقی که در کتب معتبره
انما انما طا هرن علیم السلام و بنیسان صحابه و تابعین ره می انداختند
و از این جهت اتفاق کرده اند امت بدون میگویند همیشه که امیر المؤمنین علیه السلام
با اهل بیتش از هر دست که مرتب بودند نقطه ضعفی پیدا کنند و تعقیب نمایند و بر او میزدند
بالای صبرا (سلو فی تبتل ان تفقدونی) و میگویند نام از اصحاب نتوانستند این کلمه را بگویند

و علی بود که میگفت که هزار بار در علم بر روی کشور شد که از هر درسی هزار بار در علم
با بنی مکید - و علی بود که میفرمود اگر میکند استند بر کسی امارت خود بنشینم -
همانند حکم میگردم میان اهل توریته بتورا نشان و میان اهل انجیل با انجیلیات -
و میان اهل زبور بنی زبور نشان و بین اهل زبور بنی زبور نشان - که هر قدر در ان زمان
اقتضا کنند که اگر موسی یا عیسی یا اود بود که بعد از این حکم نمیکردند بکت استمالی
و نیز بفرایند سخن الثمار و الاصحاب و الخزانة و الالباب لا توتی البیوت الا من ابوالها فتمت

صلوات
ص ۱۰۱
ص ۱۰۲
ص ۱۰۳
ص ۱۰۴
ص ۱۰۵
ص ۱۰۶
ص ۱۰۷
ص ۱۰۸
ص ۱۰۹
ص ۱۱۰
ص ۱۱۱
ص ۱۱۲
ص ۱۱۳
ص ۱۱۴
ص ۱۱۵
ص ۱۱۶
ص ۱۱۷
ص ۱۱۸
ص ۱۱۹
ص ۱۲۰
ص ۱۲۱
ص ۱۲۲
ص ۱۲۳
ص ۱۲۴
ص ۱۲۵
ص ۱۲۶
ص ۱۲۷
ص ۱۲۸
ص ۱۲۹
ص ۱۳۰
ص ۱۳۱
ص ۱۳۲
ص ۱۳۳
ص ۱۳۴
ص ۱۳۵
ص ۱۳۶
ص ۱۳۷
ص ۱۳۸
ص ۱۳۹
ص ۱۴۰
ص ۱۴۱
ص ۱۴۲
ص ۱۴۳
ص ۱۴۴
ص ۱۴۵
ص ۱۴۶
ص ۱۴۷
ص ۱۴۸
ص ۱۴۹
ص ۱۵۰
ص ۱۵۱
ص ۱۵۲
ص ۱۵۳
ص ۱۵۴
ص ۱۵۵
ص ۱۵۶
ص ۱۵۷
ص ۱۵۸
ص ۱۵۹
ص ۱۶۰
ص ۱۶۱
ص ۱۶۲
ص ۱۶۳
ص ۱۶۴
ص ۱۶۵
ص ۱۶۶
ص ۱۶۷
ص ۱۶۸
ص ۱۶۹
ص ۱۷۰
ص ۱۷۱
ص ۱۷۲
ص ۱۷۳
ص ۱۷۴
ص ۱۷۵
ص ۱۷۶
ص ۱۷۷
ص ۱۷۸
ص ۱۷۹
ص ۱۸۰
ص ۱۸۱
ص ۱۸۲
ص ۱۸۳
ص ۱۸۴
ص ۱۸۵
ص ۱۸۶
ص ۱۸۷
ص ۱۸۸
ص ۱۸۹
ص ۱۹۰
ص ۱۹۱
ص ۱۹۲
ص ۱۹۳
ص ۱۹۴
ص ۱۹۵
ص ۱۹۶
ص ۱۹۷
ص ۱۹۸
ص ۱۹۹
ص ۲۰۰

تصویر نسخه خطی کتاب با دست خط مؤلف

تصویر مؤلف
آیتنا... سید جمال الدین صہری

مقدمه مؤلف

در دین مبین و مکتب حنیف ما راه‌ها و دست‌آویزهایی برای رسیدن به قرب اِلَی اللّٰه تعیین شده که از مهم‌ترین آن‌ها وِلاءِ اهل بیت علیهم‌السلام می‌باشد، و با توجه به دوری زمان ما از دوران آن‌ها و اجساد ما از ابدان شریف آن‌ها (به حسب ظاهر) لاجرم باید سیر آن بزرگان، مورد عنایت قرار گیرد که یکی از جامع‌ترین و موثّق‌ترین آن‌ها ادعیه و احادیث متواتره صادره از ناحیه مقدسه آنان است که می‌تواند تکیه‌گاهی متین، و عروهای وثیق باشد، و دعای شریف و پر رمز و راز «ندبه» یکی از آن باغستان‌های عالی مرتبه عترت علیهم‌السلام است.

این دعای شریف، توسط علماء و محدّثین شیعه، در کتب ادعیه قدیمی ذکر گردیده، و در عصر ما محدّث صغیر، مرحوم حاج شیخ عبّاس قمی - اعلی اللّٰه مقامه الشّریف - در کتاب شریف *مفاتیح الجنان* به نقل از کتاب *مصباح الزائر* از جناب سیّد بن طاووس - نور اللّٰه مضجعه - متابعتاً ذکر فرموده است. بهترین اوقات قرائت آن، در چهار عید فطر و قربان و غدیر و جمعه می‌باشد که مرسوم زمان ما صبح جمعه است، و سفارش شده پس از قرائت آن، دو رکعت نماز زیارت به جا آورده شود.

این دعا از لحاظ مضامین، عالی، و از نظر بیان اصول اولیه مذهب پر قدر تشیع در لفافه دعا و مناجات، جامع، و از بُعد تولّی به عترت پیامبر اکرم صلی اللّٰه علیه و آله و سلم و تبرّی از دشمنان آنان، غنی و برای وصول به قرب اِلَی اللّٰه، اِنْ شاء اللّٰه، کامل است؛ پس چه بهتر که این دعای شریف با حالی خوش و حضور قلب و توجه به معانی و دقایق نکات آن بر زبان جاری شود، و تفسیر موجود، گامی در همین راستا است.

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

ترجمه: سپاس مختص خداوندی است که پروردگار عالمیان است.

شرح: حمد، ثنایی است که بر زبان جاری شود در مقابل عمل نیکویی که به اختیار، از شخص محمود صادر شود، چه این نیکویی، متوجه شخص سپاس گزار شده باشد، و نفعش به او رسیده باشد به وجهی از وجوه مستقیم یا غیر مستقیم، یا مطلقاً نرسیده باشد، لکن شکر، ثنایی است در مقابل احسانی که از شخص مشکور به شخص شکرگزار رسیده باشد، منتهی چه به زبان ثنا گوید یا به عملی که کاشف از شکرگزاری است یا به قلب ممنون شود، بنابراین نسبت بین حمد و شکر، عموم و خصوص من وجه است، در موردی، حمد اعم است و در موردی شکر. لام لِلَّهِ، لام اختصاص می باشد؛ یعنی هر سپاسی از هر سپاس گزاری در هر زمانی به هر زبانی و هر عنوانی که صادر شود، مختص است به آن ذات مقدس که جامع جمیع صفات کمالیه و جمالیه است (که در کلمه مبارکه الله این معنی را گنجانیده است). رَبُّ الْعَالَمِينَ، نیز آن ذات مقدس مربی و پرورش دهنده همه عالمیان است، یک احتمال* این است که تربیت می کند هر عالمی را برای اهل خودش تربیت نیکو، پس آن کسی که از اهل دنیا باشد، می پروراند برای او دنیا را، و هرکسی که اهل آخرت باشد، تربیت می کند برای او آخرت را، چنانچه در قرآن فرموده:

﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ﴾^۱

و دیگر احتمال این که، منظور از عالمین، مخلوقات مختلفه همین عالم از جمادات و نباتات و حیوانات باشد، و مراد از ربّ - بنابراین معنی - آن ذاتی است که اداره می کند آنها را و در ایجاد، آنچه لازمه آنها است به آنها می دهد، و روزی هرکسی را مناسب حالش

* رساله النخبة، ص ۴.

۱. سوره شوری (۴۲)، آیه ۲۰؛ کسی که زراعت آخرت را بخواهد، به کشت او برکت و افزایش می دهیم و بر محصولش می افزاییم، و کسی که فقط کشت دنیا را بطلبد، کمی از آن به او می دهیم؛ اما در آخرت، هیچ بهره ای ندارد.

می‌رساند، و ابزار و ادوات زندگی هرکسی را به او داده، چنانچه در تفسیر برهان، حدیثی از ابن بابویه، سند به امیرالمؤمنین می‌رساند به همین مضمون.^۱

مدبری که به گل نکهت و به گل جان داد به هرکه هرچه سزا دید حکمتش آن داد
به عرش رتبه عالی، به فرش رتبه پست ز روی مصلحت و رأی مصلحت‌دان داد

محتشم کاشانی رحمته الله

قسمت خود می‌برند مُنعم و درویش روزی خود می‌خورند پشه و عنقا

سعدی شیرازی رحمته الله

و احتمال سوم، اشاره به تعدد عوالم باشد، و این که خدای متعال، مربی هر عالمی است، و او است مالک و آقا و ایجاد کننده آن‌ها و جز او خالق نیست، و چون ذات مقدس الهی را کسی نمی‌تواند وصف و ادراک کند، معرفی او فی الجمله به این است که هرچه می‌بینی و هرچه هست تربیت شده و مخلوق او است، چنانچه در تفسیر برهان^۲ در هیجده حدیث بیاناتی از ائمه طاهرين عليهم السلام رسیده، در حدیث نهم حضرت رضا عليه السلام می‌فرماید: «وَزَاءَ ذَلِكَ سَبْعُونَ أَلْفَ عَالَمٍ»؛ یعنی جز این عالم، هفتاد هزار عالم دیگر است، و نیز علی بن ابراهیم قمی رحمته الله در آخر تفسیر^۳ سوره تکویر از ابن عباس روایت کرده که خدای متعال را سی صد و سیزده عالم است ماورای قاف و پشت دریای هفت گانه که طرفه العین خدا را معصیت نکرده‌اند، و نمی‌شناسند آدم و نه اولاد آدم را، و هر عالمی از آن‌ها سی صد و سیزده برابر آدم و اولاد او هستند، و این است قول خدای متعال:

﴿إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾^۴

۱. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۱۲۱، ذیل آیه ۲۰ از سوره شوری (۴۲) دو حدیث ذکر شده است؛ حدیث دوم، از محمد بن یعقوب کلینی، از حضرت صادق (ع) نقل شده که معنی مورد نظر مرحوم مؤلف را بیان می‌فرماید، به این شرح که ابی بصیر می‌گوید: از حضرت صادق (ع) پرسیدم: مراد از آیه «اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ» چیست؟ فرمود: ولایت امیرالمؤمنین. گفتم: منظور از «مَنْ كَانَ يَرْبِدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ» چیست؟ پس گفت: (آخرت) معرفت امیرالمؤمنین و ائمه (ع) است. گفتم: «نَزْدَلَهُ» یعنی چه؟ گفت: معرفت او را زیاد می‌کنیم. همه بهره او را از دولت اهل بیت استیفاء می‌کند. و درباره «مَنْ كَانَ يَرْبِدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نَوْتَهُ مِنْهَا وَمَالَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ» فرمود: برای این کسان (دنیاخواهان) در دولت حق حضرت قائم (عج)، بهره‌ای نیست.

۲. تفسیر برهان، ج ۱، صص ۴۶ تا ۴۹، ذیل آیات اول سوره مبارکه حمد (فاتحة الكتاب).

۳. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۴۰۹؛ نیز تفسیر برهان، ج ۴، ص ۴۳۵، ح ۴.

۴. سوره تکویر (۸۱)، آیه ۲۹.

﴿وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ نَبِيِّهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا﴾

ترجمه: و درود خداوندگار بر آقا و مهتر ما محمد پیامبر خدا و بر اهل بیت آن پیغمبر.
شرح: درود و تحیت که مخلوق دعا و تقاضا است از جانب پروردگار به عنوان عنایت به اظهار شرافت و وسیله بالا بردن نام و ظهور دعوت پیغمبر ﷺ و آل اطهارش در دنیا و آخرت گردیده است؛ اما در دنیا به بالا بردن نامشان، و باقی گذاردن شریعت آنها و به زیادتی اجر و ثواب آنها تا ابد؛ و اما در آخرت، به قبول شفاعت ایشان درباره خلافت، و رسانیدن آنها به مقام محمود، چنانچه فرموده:

﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾^۱.

تفسیر برهان ذیل این آیه مبارکه، پانزده حدیث روایت کرده. حدیث سوم منتهی می شود به انس بن مالک که می گوید: روزی دیدم رسول خدا توجه کرده بود به علی بن ابی طالب و تلاوت می فرمود این آیه را، و می فرمود: «یا علی! خداوند، شفاعت را به من ارزانی داشت در اهل توحید از امت، جز دشمنان تو و دشمنان فرزندان تو».^۲

پس دعا کننده، تقاضا می کند برای پیغمبر ﷺ و اهل بیت طاهرینش ﷺ این مراتب را. و اما معنی سلام و تسلیم آن است که دعا کننده از پروردگار تقاضا می کند که خدای متعال، تحیت فرستد بر پیغمبر ﷺ و آلش که مراد از تحیت الهی، خشنودی او است از آنها، چنانچه فرمود: ﴿وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾^۳؛ یعنی خشنودی پروردگار، بزرگ تر و بالاتر از هر چیزی است؛ حتی از بهشت و آنچه در او است.

و بهترین وسیله برای استجاب دعا، حمد و ثنای پروردگار و درود و تحیت بر پیغمبر ﷺ و آل اطهار او است، چنانچه امام صادق علیه السلام به راوی فرمود:

«إِيَّاكُمْ إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ أَنْ يَسْأَلَ رَبَّهُ شَيْئًا مِنْ حَوَائِجِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ حَتَّىٰ يَبْدَأَ بِالثَّنَاءِ، عَلَى اللَّهِ - عَزَّ وَجَلَّ - وَالْمَدْحِ لَهُ وَالصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ يَسْأَلُ

۱. سوره اسری (۱۷)، آیه ۷۹؛ و پاسی از شب را (از خواب برخیز و) قرآن (و نماز) بخوان! این یک وظیفه اضافی برای تو است، امید است پروردگارت تو را به مقامی در خور ستایش برانگیزد.

۲. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۴۳۸، به نقل از امالی شیخ طوسی.

۳. سوره توبه (۹)، آیه ۷۲.

أَللَّهُ حَوَائِجَهُ»^۱؛ یعنی هر گاه یکی از شما خواست حاجتی از حوائج دنیا و آخرت را، ابتدا شروع نماید به مدح و ثنای خدای متعال و صلوات بر محمد ﷺ بفرستد، و بعد از آن، حوائج خود را از خدا بخواهد.

و نیز وارد شده که شخصی خدمتش عرض کرد؛ که دو آیه در قرآن است که خداوند وعده فرموده است و من به آن نرسیده‌ام با آن که به شرط آن عمل نموده‌ام.

فرمود: «آن دو آیه کدام است؟».

عرض کرد: «اول آیه ﴿أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾^۲ را، یعنی: بخوانید مرا تا اجابت کنم برای شما».

فرمود: «آیا گمان داری که خدا خلف وعده کند؟».

عرض کرد: «خیر».

فرمود: «پس چه گمان می‌کنی؟».

عرض کرد: «سرّ آن را نمی‌دانم».

فرمود: «تو را خبر می‌دهم؛ هر که اطاعت خدا کند، و جهات شرایط دعا را ملاحظه

نماید، پس دعا کند، دعای او به اجابت می‌رسد».

عرض کرد: «جهات شرایط دعا چیست؟».

فرمود: «ابتدا حمد خدای به جا می‌آوری، و به نعمت‌هایی که از خدا به تو رسیده شکر

می‌کنی، پس صلوات بر پیغمبر ﷺ و آل می‌فرستی، و بعد از آن، گناهان خود را در نظر

می‌آوری، و اعتراف به آن می‌نمایی، و طلب آمرزش می‌کنی، پس از آن، دعا می‌کنی».^۳

۱. اصول کافی، ج ۴، ص ۲۳۶، کتاب الدعاء، باب الثناء قبل الدعاء، ح ۱۳۲۷؛ نیز: جامع الأحادیث الشیعه،

ج ۱۵، کتاب الدعاء، باب ۸، ح ۷۶۶ به نقل از کافی.

۲. سوره غافر (۴۰)، آیه ۶۰.

۳. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۱۰۲، ذیل آیه شریفه، حدیث هفتم، راوی می‌گوید: به امام صادق (ع) عرض کردم: دو

آیه در کتاب خدا است که هر چه آن دو را می‌جویم نمی‌یابم (به نتیجه نمی‌رسم). امام گفت: آن دو کدام است؟

گفتم: آیه اول، سخن خداوند است که فرموده: «أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» همانا او را می‌خوانم، ولی جوابی دریافت

نمی‌کنم! گفت: آیا گمان داری خداوند، خلف وعده می‌کند؟ گفتم: خیر. گفت: پس چگونه است؟ گفتم: نمی‌دانم.

گفت: اکنون من تو را آگاه می‌کنم.

و روایت دیگر، صفوان جمّال از امام صادق علیه السلام روایت می‌کند که فرمود:
 «كُلُّ دُعَاءٍ يُدْعَى اللَّهُ - عَزَّ وَجَلَّ - بِهِ مَخْجُوبٌ عَنِ السَّمَاءِ حَتَّى يُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ»؛ یعنی هر دعایی که خدای عزّ و جلّ به آن خوانده شود، به آسمان بالا نمی‌رود تا صاحب آن دعا صلوات بر محمد و آل او فرستد.^۱
 و در حدیث دیگر فرماید:

«مَنْ كَانَتْ لَهُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ حَاجَةٌ فَلْيَبْدَأْ بِالصَّلَاةِ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ ثُمَّ يَسْأَلُ حَاجَتَهُ، ثُمَّ يَخْتِمُ بِالصَّلَاةِ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ، فَإِنَّ اللَّهَ - عَزَّ وَجَلَّ - أَكْرَمُ مَنْ أَنْ يَقْبَلَ الطَّرْفَيْنِ وَيَدْعَ الْوَسْطَ»؛ یعنی هر که را حاجتی باشد که خواهد از خدای عزّ و جلّ سؤال کند، پس باید اوّل صلوات بفرستد، پس حاجت خود را طلب کند، پس در خاتمه، باز صلوات بفرستد، که خداوند بالاتراز آن است که دعای اوّل و آخر را اجابت فرماید، و دعای وسط را رها کند.^۲

و به این مضامین، اخبار زیادی رسیده.

﴿اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ عَلَى مَا جَرَى بِهِ قَضَائِكَ فِي أَوْلِيَائِكَ
 الَّذِينَ اسْتَخْلَصْتَهُمْ لِنَفْسِكَ وَدِينِكَ﴾

ترجمه: خداوندا! ستایش، مختصّ ذات مقدّس تو است، بنابر آن چه جاری شده قضا و

→ هرگاه کسی اطاعت کند خدا را در آن چه امر فرموده، و سپس خدا را بخواند از جهت دعا، خدا او را جواب می‌دهد، و اجابت می‌کند. گفتم: جهت دعا چیست؟ گفت: ابتداء می‌کنی به حمد خدا، و یاد می‌کنی نعمت‌هایی را که به تو داده، سپس شکر آن نعمت‌ها را به جا می‌آوری، سپس درود می‌فرستی بر پیامبر، و گناهان خود را یاد می‌کنی، و به آن‌ها اعتراف می‌کنی، و از آن‌ها به خدا پناه می‌بری. این‌ها است جهات دعا. سپس گفت: آیه دیگر کدام است؟ گفتم: سخن خداوند که می‌فرماید: «وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ»؛ همانا من انفاق می‌کنم، ولی چیزی جانشین آن نمی‌شود! حضرت گفت: آیا گمان داری خداوند عزّ و جلّ، خلف وعده می‌کند؟ گفتم: خیر. گفت: پس چرا چنین می‌شود؟ گفتم: نمی‌دانم. گفت: اگر کسی از راه حلال، کسب کند، و در راه حلال، انفاق کند، در همی انفاق نمی‌کند؛ مگر این که جای آن پر شود.

۱. اصول کافی، ج ۴، ص ۲۵۰، کتاب الدعاء، باب الصلاة على النبي محمد و اهل بيته، ح ۳۱۵۹؛ نیز: جامع احادیث الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۳۷، کتاب الدعاء، باب ۱۰، ح ۷۸۹، به نقل از کافی.

۲. اصول کافی، ج ۴، ص ۲۵۲، کتاب الدعاء، باب الصلاة على النبي محمد و اهل بيته، ح ۳۱۶۵.

قدر تو درباره دوستانت، آن چنان کسانی که ایشان را پاک و پاکیزه و خالص گردانیده‌ای از هر آلاچی برای راه‌نمایی بندگانت و پاسبانی دین خود.

شرح: از مفاد این کلمات معلوم می‌شود که خداوند متعال، بی‌مناسبت کسی را مقرب درگاه خود نمی‌کند، و او را به راه‌نمایی بندگانش انتخاب نمی‌کند؛ مگر بعد از امتحان و آزمایش، چنان‌چه در مورد حضرت ابراهیم بعد از امتحانات می‌فرماید:

﴿إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾^۱

چنان‌چه از مفاد قبل و بعد آیه، خوب روشن می‌کند، چه می‌فرماید: زمانی که پروردگار، ابراهیم را به اموری آزمایش کرد، و چون خوب از عهده برآمد، فرمود: «من تو را قرار دادم برای مردم امام و پیشوا»، و چون ابراهیم چنین عنایتی دید، برای فرزندانش هم تقاضا کرد، جواب آمد: «عهد امامت و پیشوایی مردم را ما به اشخاص ستم‌کار و معصیت‌کار نمی‌دهیم» که این موضوع، شواهد بسیار در قرآن دارد.

﴿إِذَا خُتِرَتْ لَهُمْ جَزِيلٌ مِّنَ النَّعِيمِ الْمُقِيمِ الَّذِي لَا زَوَالَ لَهُ
وَلَا أَضْمِحْلَالٌ﴾

ترجمه: و بدین مناسبت اختیار کردی برای آنان، بسیاری از نعمت‌هایی که نزد خود ذخیره کرده‌ای، از آن‌گونه نعمت‌های دائمی پابرجا و همیشگی که هیچ‌گونه زوال و نابودی و عیب و نقص و خرابی و نیستی به آن‌ها راه ندارد.

شرح: چنان‌چه در قرآن در مواضعی اشاره فرموده، از جمله در سوره واقعه می‌فرماید: ﴿لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ﴾^۲؛ یعنی میوه‌ها و نعمت‌های بهشتی خزان ندارد و تمام نمی‌شود؛ و هم‌چنین زندگانی در بهشت، پیری و انحطاط ندارد، سرمای زمستان و گرمای تابستان ندارد، مردان در اول مرتبه جوانی و در نهایت مرتبه زیبایی، زنان در نهایت حسن و جمال، در عین حال، موجبات کدورت - مطلقاً - راه ندارد، چه می‌فرماید: ﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا﴾^۳ از دل‌ها کینه، حسد، بخل، حرص، کبر، نخوت، غرور، بدبینی و

۱. سوره بقره (۲)، آیه ۱۲۴.

۲. سوره واقعه (۵۶)، آیه ۳۳.

۳. سوره حجر (۱۵)، آیه ۴۷.

بدخواهی بر طرف شده است. ﴿عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ﴾^۱؛ تکیه می دهند بر سریرهای زیبای دیبای بهشتی روبه روی یکدیگر. ﴿يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ * بِأَكْوَابٍ وَأَنْبَارٍ قَدِيمٍ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ﴾^۲؛ دور می زنند در مجلس بهشتیان، غلامان زیبا، نوکرهای ثابت قدم باوفای همیشگی، با ظرف های دسته دار و بی دسته، یعنی تنگ ها و کاسه های بلورین از نقره بی غش و درد، به نحوی که حاجبِ ماوراء نیست، و شربتی که در او است از پشت جام هم پیدا است. ﴿قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ﴾^۳ آ در عین حالی که نقره است، مانند بلور است. ﴿وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلَّتْ أَطْرُفُهَا تَذَلُّلاً﴾^۴؛ و درختان، شاخه در شاخه داده و سایه انداخته بر سر آنها و میوه ها در دسترس است، به محض این که اراده میوه چیدن می کنند، شاخه نزدیک می شود تا میوه را بچینند، بعد بالا می رود که مزاحمت از آنها ننماید، این دولت جاوید، بی عیب و نقص و بی دردسر و کسالت تهیه شده است برای دوستان خدا.

﴿بَعْدَ أَنْ شَرَطْتَ عَلَيْهِمُ الزُّهْدَ فِي دَرَجَاتِ هَذِهِ الدُّنْيَا الدَّنِيَّةِ وَزُخْرُفِهَا
وَزِبْرِجِهَا فَشَرَطُوا لَكَ ذَلِكَ وَعَلِمْتَ مِنْهُمْ الْوَفَاءَ بِهِ﴾

ترجمه: بعد از این که با آنها معاهده نمودی، بی اعتنایی کنند نسبت به مراتب این دنیای پست بی ارزش، و زهد ورزند و کناره جویی کنند از زخارف دنیا.
شرح: زخرف، چیز آلوده ناخالص را گویند، مثلاً ظرف مس را که روی آن آب طلا یا نقره بزنند، زخرف می گویند، ﴿زُخْرُفَ الْقَوْلِ﴾^۵؛ یعنی کلام حقی که با باطل آمیخته باشد. مزخرف، چیزی که مغشوش و مخلوط از خوب و بد باشد؛ بنابراین، متاع دنیا آلوده و مخلوط است از خوب و بد و حق و باطل، و اولیای خدا، باید به این رنگ آمیزی ها و جلوه گری های دنیا بی اعتنا باشند، چه، زرد و سرخ برای فریفتن اطفال خردسال و بی تمیز است، و شخص عاقل خردمند، فریب رنگ نمی خورد؛ بلکه در حقیقت و ماهیت آن چیز دقت می کند، و چون آنها را عقل کامل عنایت کرده، از اول، این عهد را پذیرفتند و قبول

۲. سوره واقعه (۵۶)، آیات ۱۷ و ۱۸.

۴. سوره انسان (۷۶)، آیه ۱۴.

۱. سوره حجر (۱۵)، آیه ۴۷.

۳. سوره انسان (۷۶)، آیه ۱۶.

۵. سوره انعام (۶)، آیه ۱۱۲.

کردند، و دانستی وفاداری آن‌ها را، حال، زمان این عهد در بدو ایجاد در عالم ارواح بوده یا در عالم ذر، معلوم نیست؛ چنان‌چه در قرآن می‌فرماید:

﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا﴾^۱؛ یعنی یاد کن زمانی را که پیمان گرفت پروردگار تو از اولاد آدم که از پشت آن‌ها، ذریه آن‌ها را خارج نمود، و ایشان را گواه خودشان ساخت که آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: بلی، ما گواهی می‌دهیم.

روایت از امام باقر علیه السلام رسیده، موقعی که آدم در خواب بود، خداوند تمام نسل او را به صورت ذره از پشت او خارج فرمود، و چون آدم بیدار شد و آن‌جا را پُر دید، از آن ذرات که قبلاً ندیده بود، عرض کرد: «خدایا این‌ها چیستند؟».

خطاب شد: «اولاد تواند، که طبقه به طبقه تا قیامت به دنیا می‌آیند، و آن‌ها را خارج کردم تا با آن‌ها پیمان بندم در اقرار به خدایی خود و پیامبری محمد صلی الله علیه و آله». عرض کرد: «جزای مطیع و عاصی آن‌ها چیست؟».

خطاب شد: «اطاعت کننده را به بهشت می‌برم، و معصیت کار را به جهنم خواهم فرستاد».

﴿فَقَبِلْتَهُمْ وَقَرَّبْتَهُمْ وَقَدَّمْتَ لَهُمُ الذِّكْرَ الْعَلِيِّ وَالْثَنَاءَ الْجَلِيَّ﴾

ترجمه: پس پذیرفتی ایشان را، و مقرب درگاه خویش قرار دادی آن‌ها را بعد از این که به علم ازلی دانستی این‌ها وفاداران به عهد خویش هستند، و در انجام وظایف محوله، از هر جهت ثابت قدم اند؛ بنابراین، مقدم داشتی برای آن‌ها یادداشت‌های روشن و مراتب ارجمند و نام نیک آن‌ها را در کتب پیشینیان ضبط کردی و بشارت‌ها به وجود و ظهور آن‌ها دادی. **شرح:** چنان‌چه فرماید: ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ﴾^۲؛ یعنی خدا برگزید آدم و نوح و آل ابراهیم و آل عمران را بر همه عالمیان. این

۱. سورة اعراف (۷)، آیه ۱۷۲.

۲. سورة آل عمران (۳)، آیه ۳۳.

انتخاب و برگزیدن، گزاف و بیهوده نبود؛ بلکه روی لیاقت و قابلیت آنها بود، چنانچه در زیارت جامعه نیز اشاره شده:

«خَلَقَكُمْ اللَّهُ أَنْوَاراً فَجَعَلَكُمْ بَعْرَشِهِ مُحَدِّقِينَ حَتَّىٰ مَنَّ عَلَيْنَا بِكُمْ فَجَعَلَكُمْ فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذَكَّرَ فِيهَا أَسْمُهُ»؛ یعنی خداوند ایجاد کرد شما را نورها در اطراف عرش عظمت مدار خود، و پس از آن بر ما منت نهاد و شما را وسیله هدایت ما قرار داد و معلم و راه‌نمای ما.

یعنی چون علم ازلی احاطه داشت به حقیقت و قابلیت انوار شما، پس از ظهور قابلیت، انتخاب کرد، چنانچه می‌توان حدیث مشهور «السَّعِيدُ سَعِيدٌ فِي بَطْنِ أُمِّهِ، وَالشَّقِيُّ شَقِيٌّ فِي بَطْنِ أُمِّهِ»^۱ - یعنی خوش‌بخت در شکم مادر خوش‌بخت، و بدبخت در شکم مادرش بدبخت است - را از روی همین مبنا تأویل کرد؛ یعنی قابلیت و استعداد او برای پروردگار از اول روشن است، چنانچه باز حدیث است: «النَّاسُ مَغَادِنُ كَمَغَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ»^۲؛ یعنی بشر هم مانند معدن‌هایی است که طلا و یا نقره و یا فلزات دیگر در ذات او است، منتهی باید استخراج کرد و حفظ کرد یا تربیت نمود، و خلاصه، سلسله انبیاء و اوصیاء علیهم‌السلام از اول خلقت، عهد وفاداری بستند، و خداوندگار هم می‌دانست که آنها به عهد خود وفا می‌کنند، نامشان را قبلاً بلند کرد، و ثناء کرد آنها را، چنانچه فرماید:

«اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ»^۳؛ خدا داناتر است کجا قرار دهد پیامبری خود را.

و این نیز ثنای خداوند متعال است که برگزیدگان از بندگان را از لوث معاصی و آلودگی به کثافات دنیا و جلوه‌گری‌های بیهوده و زخارف او برکنار کرده، و قرار داده آنها را امنای دین خود در دار دنیا تا بی‌آلایشی طمع و مبرای از شهوات، بندگان را هدایت نمایند، و پاسبان آنها باشند.

۱. بحارالانوار، ج ۵، باب ۶ (السَّعَادَةُ وَالشَّقَاوَةُ وَالْخَيْرُ وَالشَّرُّ)، ص ۱۵۳، ح ۱، از امام صادق (ع) از رسول خدا (ص)؛ نیز: ص ۱۵۷، ح ۱۰، از امام کاظم (ع) از رسول خدا (ص)، «الشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ، وَالسَّعِيدُ مَنْ سَعَدَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ».

۲. روضة کافی، از امام صادق (ع)، ص ۱۷۷، ح ۱۹۷.

۳. سورة أنعام (۶)، آیه ۱۲۴.

پس از توجه به مبدأ و پاره‌ای از صفات باری بعد از عبارت مذکور، وارد بحث نبوت عامه می‌شود.

﴿وَأَهْبَطتْ عَلَيْهِم مَّلَائِكَتِكَ، وَكَرَّمْتَهُم بِوَحْيِكَ﴾

ترجمه: و فرورستادی بر آنها فرشتگان خود را، و گرامی داشتی آنها را به وسیله وحی کردن به آنها.

شرح: یعنی در عین آن که پیغمبران از جنس بشر هستند، و جهات جسمانی بشریه آنها با دیگران یکی است؛ اما مرتبه صفا و جلای روحانیت آنها به حدی است که فرشتگان روحانی و کزوبیان عالم بالا که نور محض و طاعت خالص و در نهایت لطافت هستند به مناسبت سنخیت معنوی نازل شوند بر این پیامبران پاک، و احکام و قوانین مقدسه آسمانیت را به انحای مختلفه به آنها برسانی، که بعداً نحوه امتیازات پیامبران - مخصوصاً صاحبان شریعت که اولی العزم هستند - را در جملات بعد به اشاره، معرفی می‌کند.

فعلاً قبل از جدا کردن وصف هر کدام علی حدّه، در این جملات، صفات مشترکه آنها را بیان می‌کند.

۱. اشاره به عصمت آنها.

۲. قبول کردن آنها و مقرب ساختن ایشان.

۳. پیش فرستادن نام نیک و اوصاف آنها و ذکر خیر آنها در کتب پیشینیان.

۴. نزول ملائکه آسمانی بر آنها.

۵. امتیازات آنها به وحی الهی (که همه این موارد در جملات سابق گذشت).

۶. امتیازات آنها به علومی که به آنها عنایت فرموده، چنانچه در جمله بعد اشاره می‌شود.

۷. قرار دادن آنها وسیله و واسطه برای سعادت بشر، که در جمله دوم اشاره خواهد شد، **إن شاء الله.**

﴿وَرَفَدْتَهُمْ بِعِلْمِكَ، وَجَعَلْتَهُمُ الذَّرِيعَةَ إِلَيْكَ،
وَالْوَسِيلَةَ إِلَىٰ رِضْوَانِكَ﴾

ترجمه: و کمک دادی پیامبران را به علم خویش، و قرار دادی آن‌ها را واسطه به سوی خویش و رابطه برای خشنودی خود.

تسرح: چه، بهتر نردبان برای عزّت، و بالاتر مقام، مقام علم است، چنانچه خداوند در قرآن، مقام آدم را بر ملائکه، به وسیله علم روشن ساخت: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾^۱؛ خداوند، علم همه اسماء را تعلیم آدم فرمود.

حال، مراد از اسماء چیست، باید به محلّ آن مراجعه شود، لکن شاهد این است که با تمام جهات و امتیازات که خداوند به آدم مرحمت فرموده بود، به وسیله علم آدم، ملائکه را مجاب فرمود، و ملائکه هم اذعان کردند به عجز خود، و نیز طالوت را به فضیلت علم امتیاز داد. ﴿قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفِيَهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾^۲، و امیرالمؤمنین علیه السلام با آن صفات و سمات، به علم دعوت می‌کند: «سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي»^۳، و پیغمبر اکرم فرمود: «أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلَيَّ بَابُهَا»؛ من شهرستان علم هستم، و علی، در او است.

و ائمه طاهرين می‌فرمایند:

رَضِينَا قِسْمَةَ الْجَبَّارِ فِينَا
لَنَا عِلْمٌ وَلِلْأَعْدَاءِ مَالٌ

۱. سورة بقره (۲)، آیه ۳۱.

۲. سورة بقره (۲)، آیه ۲۴۷؛ گفت: خدا او را بر شما برگزیده، و او را در علم و (قدرت) جسم، برتری بخشید.
۳. تقریب المعارف، ص ۳۵۹؛ نیز مصادر نهج البلاغه و اسانیده، ج ۲، ص ۱۷۵، خ ۹۱، این عبارت را آورده که حضرت فرمود: فَاَسْأَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي و در ص ۱۷۸، به نقل از ابن ابی‌الحدید آورده است که این خطبه را جماعتی از سیره‌نویسان ذکر کرده‌اند، و خطبه را با اوصاف «متداولة منقولة مستفیضة» وصف کرده، و گفته است: این سخنان، پس از واقعه نهروان به زبان حضرت جاری شده است. مؤلف سپس برخی منابع که این خطبه را نقل کرده‌اند نام برده است، و گفته است: کسانی پس از حضرت، این جمله را بر زبان آورده‌اند، و در ناتوانی و بی‌چارگی، گرفتار و رسوا شده‌اند، و اسامی چند نفر را ذکر کرده است، و سپس داستانی از ابن ابی‌الحدید درباره یکی از این مدعیان ذکر می‌کند، و در پایان، هفت مورد از مصادر اهل سنت را که این سخن مولا در آن‌ها روایت شده است، نام می‌برد. نیز در همان کتاب، ج ۳، ص ۱۷، خ ۱۸۷، آورده است که حضرت بر فراز منبر، خطاب به مردم فرمود: أَيُّهَا النَّاسُ! سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي؛ بپرسید از من، پیش از آن‌که مرا از دست دهید؛ ایضاً تفسیر فرات کوفی، چاپ نجف، ص ۹.

یعنی: به این تقسیم راضی هستیم از جانب پروردگار که سهم ما را علم، و سهم دشمنان ما را مال قرار داده.

و نیز امیرالمؤمنین علیه السلام می فرماید:

لَا فَضْلَ إِلَّا لِأَهْلِ الْعِلْمِ إِنَّهُمْ عَلَى الْهُدَى لِمَنْ إِسْتَهْدَى أَدِلَّةٌ

یعنی: فضیلتی نیست مگر برای اهل علم و بس.

اما این که قرار داد ایشان را واسطه به سوی خود و وسیله برای رضای خویش، به این سبب است که انبیاء و اولیاء علیهم السلام هم واسطه هدایت و ارشاد خلق هستند، و هم واسطه و وسیله شفاعت و نجات از بلیات، چه بلاهای دنیوی که به واسطه توسل به آنها مرتفع گردد؛ چنانچه بر همه کس و در هر عصر و زمان محرز است، و چه بلاهای اخروی که به واسطه شفاعت آنها مرتفع گردد، و خلاصه آنها راه نمایان خلق به سوی خالق و وظایف بندگی هستند، و انجام عبودیت به واسطه آنها است، و بالخصوص سلسله جلیله محمد و اهل بیت او علیهم السلام که واسطه فیض برای همه بودند؛ حتی برای انبیاء، چنانچه آدم، توسل به آن انوار جست تا توبه اش قبول شد، و همچنین سایر انبیاء علیهم السلام.

﴿فَبَعْضٌ أَسْكَنَتْهُ جَنَّتَكَ إِلَىٰ أَنْ أُخْرِجَتْهُ مِنْهَا﴾

ترجمه: پس بعضی از پیامبران را در بهشت خود جای دادی تا زمانی که او را از آن بهشت بیرون ساختی.

شرح: مقصود از این «بعضی»، شخص حضرت آدم ابی البشر علیه السلام است، چنانچه در قرآن می فرماید:

﴿وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ * فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ...﴾^۱؛ و گفتیم: ای آدم، سکونت کن تو و همسرت در بهشت، و بخورید از نعمت های آن، هرچه میل دارید، و نزدیک این درخت نروید که

خواهید شد از ستم کاران، پس لغزائید (فریب داد) آدم و حوّا را شیطان، و بیرون کرد آن‌ها را از آن جایی که در آن بودند....

در بهشتی که آدم از آن خارج شده اختلاف است:

۱. قولی که اکثر مفسّرین بر آن‌اند، و روایتی هم طبق آن از حضرت صادق علیه السلام نقل شده که سؤال کردند، و آن حضرت فرمود باغی از باغات دنیا است که آفتاب و ماه بر آن می تابد.^۱

۲. قولی که در آسمان است، منتهی بهشت خلد نیست؛ بلکه غیر از جنت خلد است.

۳. قولی است که همان بهشت جاویدان بوده، و این بر خلاف است؛ چرا که خارج شدن از جنت خلد، با عنوان خلود، منافات دارد، چه در قرآن می فرماید: ﴿وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ﴾^۲؛ و ایشان هرگز از آن جا خارج نشوند. و نیز می فرماید: ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فَيَا الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا﴾^۳؛ و سعادت‌مندان در بهشت، جاوید زندگی می کنند. و در شجره منهیّه هم اقوالی است*:

۱. قولی گندم را گفته اند.^۴

۲. قولی درخت حسد را تعبیر کرده.^۵

۳. قولی تمنای مقام محمد و آل محمد علیهم السلام را گفته اند.^۶

۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۸۰، ذیل آیه فوق، ح ۲، ۳ و ۴.

۲. سوره حجر (۱۵)، آیه ۴۸. ۳. سوره هود (۱۱)، آیه ۱۰۸.

* تفسیر امام فخر رازی، ج ۱.

۴. تفسیر نمونه، ج ۶، ص ۱۲۰، ذیل آیات ۱۹ - ۲۲ از سوره اعراف (۷)، در شش مورد از قرآن اشاره به شجره ممنوعه شده است، بدون این که درباره کیفیت یا نام آن، سخنی به میان آید؛ ولی در منابع اسلامی، دو نوع تفسیر برای آن آمده است؛ یکی تفسیر «مادی» که طبق روایات، گندم بوده است. باید توجه داشت که عرب، «شجره» را تنها به درخت اطلاق نمی کند؛ بلکه به بوته های گیاهان نیز شجره می گوید، و لذا در قرآن مجید به بوته کدو، شجره اطلاق شده است: ﴿وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ﴾، سوره صافات (۳۷)، آیه ۱۴۶.

۵. مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۶۹؛ ذیل آیه شریفه ۳۵ از سوره بقره (۲)، مرحوم طبرسی می فرماید: در مورد شجره ای که آدم از خوردن آن نهی شد، اختلاف است، از ابن عباس روایت شده که گندم بود، و از ابن مسعود و شدی نقل شده که انگور بوده، و از ابن جریح روایت شده، انجیر است. از علی (ع) هم روایت کرده اند که کافور بوده است، کلبی گفته است که درخت دانش، و آگاهی از خوبی و بدی و از ابن جزعان روایت است که درخت (خلد) جاودانگی بوده است که ملائکه از او می خورده اند.

۶. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۵۹، ح ۲۷، ذیل آیه شریفه ۳۵ از سوره مبارکه بقره، روایت کرده از عبدالرحمان بن

﴿وَبَعْضُ حَمَلَتِهِ فِي فُلِكَ وَنَجَّيْتَهُ، وَمَنْ آمَنَ مَعَهُ مِنَ الْهَلَكَةِ
بِرَحْمَتِكَ﴾

ترجمه: و بعضی را در کشتی خود حمل کردی و نجات دادی او را و گرویدگان به او را از غرق شدن.

شرح: مراد از این بعض، حضرت نوح شیخ المرسلین علیه السلام می باشد که نهصد و پنجاه سال - به صریح قرآن - مردم را دعوت می کرد، و جز عدهٔ قلیلی که بعضی گویند هشتاد نفر بودند و در آخر امر از گرویدگان به دعوتش بودند، بقیه تمرد کردند، و اذیت می نمودند آن جناب را، و از هر جا عبور می کرد سنگش می زدند، و او با همهٔ این مشقت ها دست از دعوت بر نمی داشت.

تا کار به جایی رسید که به اطفال خود یاد می دادند که هر کجا نوح را ببینید، سنگ سار کنید، و اطفال او را سنگ باران می کردند، به نحوی که حتی از هدایت و راهنمایی اطفال نیز مأیوس گردید، و به درگاه خداوند نالید و عرضه داشت:

﴿رَبِّ لَا تَذُرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا * إِنَّكَ إِن تَذُرْهُمْ يُضِلُّوا
عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاغْرًا كَفَّارًا﴾^۱؛ یعنی پروردگارا باقی مگذار در روی
زمین از کفار احدی را، چون اگر از ایشان باقی گذاردی، گمراه می کنند
بندگان را و فرزندان می آیند، نیستند مگر گناه کار و کافر.

پس مأمور شد به ساختن کشتی، و دو سال طول کشید تا کشتی تمام شد، و از هر حیوانی، یک جفت (نر و ماده) در کشتی نهاد، و با مؤمنین که هشتاد نفر بودند، و سه فرزند

→ کثیر از امام صادق (ع) که فرمود: خداوند تبارک و تعالی در عالم میثاق، فرزندان و ذریهٔ حضرت آدم را به او عرضه کرد. پس در آن عالم، پیامبر خاتم (ص) از برابر آدم گذر کرد در حالی که به علی (ع) تکیه کرده بود و فاطمه زهرا (س) در پی ایشان بود، و حسین - علیهما السلام - در پی او بودند، پس خداوند عز و جل فرمود: ای آدم! مبادا به دیدهٔ حسد به اینان بنگری که از جوار خودم دورت می کنم. پس چون او را در بهشت جای داد، نبی اکرم و علی و فاطمه و حسن و حسین - علیهم السلام - را در نظر آورد و به جایگاه ایشان حسادت نمود، و ولایت آن ها را انکار کرد! پس بهشت، او را از خود بیرون راند.

چون آدم از آن حسد توبه کرد، و ولایت ایشان را پذیرفت، و خدا را به حق آن پنج نفر (محمد و علی و فاطمه و حسن و حسین) قسم داد، خداوند، توبهٔ او را پذیرفت، و او را آمرزید.

۱. سورهٔ نوح (۷۱)، آیات ۲۶ و ۲۷.

خود: ۱. حام ۲. سام ۳. یافث، در کشتی قرار گرفتند، و آب از آسمان بارید و از زمین جوشید که تا چهل ذراع از کوه‌های بلند گذشت، و جز آن‌هایی که در کشتی بودند، همه روی زمین غرق شدند، و خطاب مستطاب به زمین و آسمان صادر شد:

﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ اقْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ﴾^۱؛ یعنی گفته شد: ای زمین! آب خود را بلع، و ای آسمان! آب خود را بازگیر، و کشتی نوح بر کوه جودی قرار گرفت.

﴿وَبَعْضٌ آتَّخَذَتْهُ لِنَفْسِكِ خَلِيلاً﴾

ترجمه: و برخی را برای خویش دوست قرار دادی و او را برگزیدی و خلیل خویش ساختی.

شرح: و این جمله، اشاره به موقعیت حضرت ابراهیم علیه السلام می‌باشد، و این کلمات هم مفاد آیات قرآن است؛ چنان‌چه می‌فرماید: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلاً﴾^۲، و در روایت، چندین صفت حمیده را باعث این مقام ذکر کرده؛ چنان‌چه از حضرت رضا علیه السلام^۳ روایت شده که فرمود: «خداوند، ابراهیم را خلیل خود قرار داد، برای آن‌که هیچ سائلی را از خود محروم نمی‌کرد، و به غیر از در خانه خدا، دست نیاز به سوی کسی دراز نمی‌نمود».

و در روایتی حضرت صادق علیه السلام^۴ فرمود: «برای کثرت سجود او بود»، و حضرت هادی علیه السلام^۵ فرمود: «برای کثرت صلوات بر محمد و آل محمد علیهم السلام بود»، و جابر از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیده^۶ که فرمود:

«مَا اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلاً إِلَّا لِإِطْعَامِهِ الطَّغَامَ، وَصَلَوَاتِهِ بِاللَّيْلِ وَالنَّاسِ يُنَامُ»؛ خدا ابراهیم را خلیل خود قرار نداد؛ مگر برای آن‌که اطعام می‌فرمود، و در موقعی که مردم بخواب بودند، نماز شب می‌خواند.

و یکی دیگر از القاب حضرت ابراهیم، حنیف است، چنان‌چه در قرآن می‌فرماید: ﴿ثُمَّ

۱. سوره هود (۱۱)، آیه ۴۴. ۲. سوره نساء (۴)، آیه ۱۲۵.

۳ و ۴ و ۵ و ۶. وظایف الشیعه، ص ۳۵؛ نیز تفسیر برهان ذیل آیه شریفه.

أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا^۱، و به واسطه او بود آداب ده گانه‌ای که در این امت هم جاری است، پنج آن‌ها در سر، و پنج آن‌ها در بدن است: ۱. سر تراشیدن ۲. شارب زدن ۳. ریش گذاشتن ۴. مسواک زدن ۵. خلال کردن ۶. غسل جنابت [کردن] ۷. تطهیر [کردن] به آب ۸. ناخن گرفتن ۹. موی از بدن ستردن ۱۰. ختنه کردن.^۲

﴿وَسَنَلِّكَ لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ فَأَجِبْتَهُ، وَجَعَلْتَ ذَلِكَ عَلِيًّا﴾

ترجمه: و تقاضا کرد از تو (لسان صدق) یعنی نام نیک و بقای نام در آیندگان، پس اجابتش کردی، و نام او را بلند ساختی.

شرح: این جمله هم مفاد آیات قرآن است، من جمله: ﴿وَأَجْعَلُ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ﴾^۳ که از پروردگار عالم، تقاضا کرده نام نیک دائم را در روزگاران، یا به قول بعضی، مراد، فرزندی است که باعث بقای نام او باشد؛ چه یکی از وسایل بقای نام انسان، فرزند صالح است.

زنده است کسی که در تبارش ماند خلفی به یادگارش

و خداوند، اجابت فرموده دعای او را چنانچه فرموده:

﴿وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ * سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ﴾^۴؛ یعنی و باقی گذاشتیم برای ابراهیم در پسینیان (که مراد، امت پیغمبر آخرالزمان است) نام نیک و ذکر خیر، درود بر ابراهیم.

و نیز می‌فرماید:

﴿وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا﴾^۵؛ یعنی و بخشیدیم مر ابراهیم و اولاد او را از رحمت خود، و قرار دادیم برای ایشان نام نیک بلندمرتبه را.

۱. سوره نحل (۱۶)، آیه ۱۲۳؛ سپس به تو وحی فرستادیم که از آیین ابراهیم - که ایمانی خالص داشت، و از مشرکان نبود - پیروی کن.

۲. تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۹۱؛ نیز تفسیر برهان، ج ۲، ص ۳۸۷، ذیل آیه ۱۱۵، ح ۳، به نقل از تفسیر قمی.

۳. سوره شعراء (۲۶)، آیه ۸۴.

۴. سوره صافات (۳۷)، آیات ۱۰۸ و ۱۰۹.

۵. سوره مریم (۱۹)، آیه ۵۰.

در تفسیر علی ابن ابراهیم، از حضرت عسکری علیه السلام روایت کرده که مراد از رَحْمَتِنَا پیغمبر خاتم صلوات الله علیه می باشد، و مراد از لِسَانِ صِدْقٍ عَلِيًّا امیرالمؤمنین علیه السلام است^۱، و شاید مراد، خود حضرت خلیل باشد؛ چون ممدوح همه ملت ها است از یهود و نصاری و مسلمانان، این هم یک معنی از لسان صدق، و یک معنی دیگر، شریعت پیغمبر خاتم است که از ذریه ابراهیم علیه السلام است، و آیاتی در این موضوع است؛ من جمله: ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ﴾^۲، و هم چنین فرماید: ﴿مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَاكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ﴾^۳، و هم چنین ﴿ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾، و هم چنین آیه شریفه ﴿مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا﴾^۴ بنابراین آیات شریفه، محتمل است که مراد از لِسَانِ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ بودن پیغمبری در آخرالزمان از نسل او باشد که زبان صدق داشته باشد در دعوت به سوی ملت ابراهیم، چنانچه پیغمبر خاتم، واجد این صفات بود.

﴿وَبَعْضُ كَلِمَتِهِ مِنْ شَجَرَةٍ تَكَلِّمًا﴾

ترجمه: و بعض از پیامبران را با او تکلم فرمودی از درخت (یعنی در درخت ایجاد کلام فرمودی).

شرح: مراد از این بعض، حضرت موسی کلیم الله علیه السلام است که شرح حالاتش در بسیاری از آیات قرآنی - من جمله در سوره طه از آیه هشتم تا آیه نود و هشتم - مفصلاً بیان شده؛ مثلاً موقعی که حضرت موسی دوران قرارداد شبانی خود را برای شعیب پیغمبر علیه السلام به پایان رسانید، و از حضرت شعیب اجازه گرفت که با زن و فرزند برود به سوی مصر برای دیدار پدر و مادر، قرآن باز در سوره قصص می فرماید: ﴿فَلَمَّا قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ

۱. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۵۱.

۲. سوره آل عمران (۳)، آیه ۶۸؛ سزاوارترین مردم به ابراهیم، آن ها هستند که از او پیروی کردند، (و در زمان و عصر او، به مکتب او وفادار بودند؛ هم چنین) این پیامبر...

۳. سوره حج (۲۲)، آیه ۷۸؛ از آیین پدرتان ابراهیم پیروی کنید، خداوند، شما را در کتاب های پیشین و در این کتاب آسمانی، «مسلمان» نامیده.

۴. سوره آل عمران (۳)، آیه ۶۷؛ ابراهیم نه یهودی بود و نه نصرانی؛ بلکه موحدی خالص و مسلمان بود...

بأهله أنس من جانب الطور نارا قال لأهله أمكثوا إنني أنست نارا لعلّي آتكم منها بخبر أو جذوة من النار لعلكم تصطلون * فلما أتيتها نودي من شاطئ الواد الأيمن في البقعة المباركة من الشجرة أن يا موسى إنني أنا الله رب العالمين^۱؛ بعد از این که موسی زمان قرارداد با شعیب را تمام کرد، با زن و بچه به راه افتاد، تصادفاً روز سردی بود، و نم‌نم باران می‌بارید، و صفورا دختر شعیب - که همسر موسی بود - را درد زائیدن گرفت، و موسی آن چه سنگ چخماق زد که آتشی برافروزد، هیزم‌ها تر بود و آتش نگرفت، ناگهان از جانب طور، آتشی دید. به خانواده گفت: «شما توقف کنید، من آتشی یافتم، بروم شاید خبری برای پیدا کردن راه بیاورم، یا مقداری از آتش که شما گرم شوید». زمانی که رسید به آتش، خوانده شد از طرف وادی ایمن در بقعه مبارکه از میان درخت به این مفاد: «ای موسی! به درستی که منم خداوندگار جهان و پروردگار همه جهانیان»، و خلاصه، این تکلم در درخت، اول او را به وحشت انداخت تا موقعی که از عصای او پرسش گردید، و او به سخن آمد، و قلبش آرام گرفت، و جنبه مأموریت دعوت فرعون یافت.

﴿وَجَعَلَتْ لَهُ مِنْ أَخِيهِ رِذَاءً وَوَزِيْرًا﴾

توجه: و قرار دادی برای او برادرش (هارون) را یاور و کمک کار و هم‌راز و پشتیبان.
شرح: چنان چه در مواضع عدیده از قرآن به این موضوع به تفصیل و اجمال اشاره شده است؛ من جمله: ﴿وَأَجْعَلْ لِي وَزِيْرًا مِنْ أَهْلِي﴾ * هَارُونَ أَخِي * أَشْدُّ بِهِ أَزْرِي وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي * كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيْرًا وَنَذْكُرَكَ كَثِيْرًا * إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيْرًا * قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى^۲. اول قسمتی از خود می‌گوید، و در باب احتیاجات خود عرایضی دارد: پروردگارا! سینه مرا باز کن، و کار مرا آسان کن، و گره از زبان من بگشا که سخن مرا بفهمند. بعد هم تقاضا می‌کند: و قرار ده برای من پشت و پناه و کمک‌کاری از بستگان من و آن، هارون برادر من است، محکم گردان به واسطه او پشت مرا، و شریک گردان او را در کار من (یعنی در مأموریت و پیامبری و تبلیغ) چون ما زیاد، تو را تسبیح می‌گوییم، و بسیار یاد تو می‌کنیم، به درستی که تو ذات مقدس، به احوال ما بینایی.

۲. سوره طه (۲۰)، آیات ۲۹ تا ۳۶.

۱. سوره قصص (۲۸)، آیات ۲۹ و ۳۰.

خطاب مستطاب شد: موسی! تقاضای تو را اجابت کردیم، و پیشنهادات تو همگی پذیرفته گردیدند، و باز مقداری از عنایات ربّانی که قبلاً درباره او اجرا شده بود، تذکر داده شد: ما باز هم به تو ممتّ گذارده‌ایم، دل مادرت را آرام کردیم، و به او دستور دادیم تو را در دریا بیندازد، ما تو را حفظ کردیم، و سالم به دست دشمنت دادیم، و قلب او را نسبت به تو مهربان کردیم، و خواهرت مرتّب تو را می‌دید، و بعد از آن، تو را به مادرت سالم برگردانیدیم، و باز تو را از شرّ فرعونیان حفظ کردیم، و خلاصه از عنایات به او یادآور می‌شود، در نتیجه به او خطاب می‌شود: ﴿إِذْ هَبْنَا نُبُّكَ وَآخُوتَكَ بِآيَاتِنَا فِي ذِكْرِكَ﴾؛ یعنی برو تو با برادرت هارون با این معجزات باهره و علامات روشن که عبارت از ید بیضاء و غیره باشد.

﴿وَبَعْضٌ أَوْلَدَتُهُ مِنْ غَيْرِ آبٍ، وَآتَيْنَاهُ الْبَيِّنَاتِ، وَأَيَّدْتُهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾

ترجمه: و بعض دیگر را متولّد ساختی بدون پدر، و به او عطا فرمودی نشانه‌های حق، و یاری کردی او را به روح القدس.

شرح: مراد، حضرت عیسیٰ علیه السلام می‌باشد که در مواضعی از قرآن اشاره به احوال او شده؛ من جمله در سوره مریم می‌فرماید:

﴿وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّيَبَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾^۱

حضرت مریم - علیها السلام - دختر عمران بود، و همیشه در بیت المقدّس به مقتضای نذر مادرش در اعتکاف بود، و کفالت امر او با حضرت زکریّا علیه السلام بود. قرآن خبر می‌دهد که روزی از اهلش کناره گرفت (برای شست و شو)، جبرئیل به صورت بشر بر او ظاهر شد.

مریم وحشتناک فریاد زد: «من پناه می‌برم به خدا، ای مرد! اگر پرهیزکاری از من دور شو».

۱. سوره طه (۲۰)، آیه ۴۲.

۲. سوره مریم (۱۹)، آیه ۱۶، و در این کتاب (آسمانی) مریم را یاد کن، آن هنگام که از خانواده‌اش جدا شد، و در ناحیه شرقی (بیت المقدّس) قرار گرفت!

جبریل گفت: «من قاصد پروردگار توام، خدا اراده کرده به تو فرزندی پاکیزه عنایت فرماید».

گفت: «من چگونه فرزند آورم که هنوز دوشیزه‌ام، و مردی مرا به عنوان زناشویی ملاقات نکرده، و من بدکاره هم نبوده‌ام».

گفت: «خدای تو چنین خواسته، و اراده کرده تو را علامت قدرت خویش قرار دهد، برای مردم»، و دمید در گریبان مریم و غایب شد.

مریم از وضع خویش بی‌نهایت نگران بود، و آرزوی مرگ می‌کرد، و فکر می‌کرد که من جواب مردم را چه گویم، و چگونه به آن‌ها بفهمانم که من خطا نکرده‌ام، و راه بد نرفته‌ام. عیسی در موقع وضع حمل، فریاد کرد: «مادر محزون مباش، و ببین خداوند، آب جاری برای تو قرار داد، و نخل خشک را برای تو باردار کرد، از آن خرما میل کن، و از آب بیاشام، و چنانچه مردم از تو سؤال کردند، جواب آن‌ها را به من محوّل کن، و تو به عنوان روزه ساکت باش».

و چون او را ملامت کردند، به عیسی اشاره کرد، آن‌ها گفتند: «ما چگونه با کودک گهواره سخن گوئیم؟».

عیسی به سخن آمد و فرمود: ﴿إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِي الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا﴾^۱ من بنده خدایم، به من کتاب عطا کرده، و مرا پیامبر خود ساخته. و آیات و معجزات دیگری هم داشت از قبیل زنده کردن مردگان و شفا دادن کور مادرزاد و پیسی. ﴿وَأُورِي الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ﴾^۲.

۱. سوره مریم (۱۹)، آیه ۳۰.

۲. سوره آل عمران (۳)، آیه ۴۹؛ و به اذن خدا، کور مادرزاد و مبتلایان به برص [= پیسی] را بهبودی می‌بخشم، و مردگان را زنده می‌کنم.

تفسیر برهان، ج ۳، ص ۲۸۳، ح ۱، ذیل آیه شریفه روایت می‌کند: حضرت عیسی به بنی اسرائیل می‌گفت: همانا من فرستاده خدایم به سوی شما، از گِل، همانند پرتدگان را برای شما می‌آفرینم، و در او می‌دمم، و به اذن خدا پرنده می‌شود، و کور را بینا می‌کنم، و پیسی را شفا می‌دهم. گفتند: این‌ها که تو می‌گویی، بسحر است! اگر می‌توانی کاری کن تا بدانیم تو راست می‌گویی. عیسی گفت: اگر بخواهید به شما می‌گویم که در خانه‌هایتان چه می‌خورید، و چه چیزهایی انباشته می‌نمایید! و چون عیسی (ع) آن‌ها را به آن چه خورده و نوشیده بودند آگاه می‌کرد، و از آن چه انباشته بودند خبر می‌داد، بعضی ایمان می‌آوردند، و بعضی کافر می‌شدند.

﴿ وَكُلُّ شَرَعْتَ لَهُ شَرِيعَةً وَنَهَجْتَ لَهُ مِنْهَا جَا ﴾

ترجمه: و هر کدام را قرار دادی برایش شریعتی، و ترسیم کردی برای او راه واضح و آشکار.
شرح: شریعت در لغت به معنی محلی است از نهر که همه مردم از بهره گرفتن در آب او یکسان و مساوی هستند، و اختصاص به بعضی دین ندارد، و منهاج هم به معنی راه روشن است، و این که دین را شریعت نامیده، به مناسبت مساوات مردم است در بهره برداری از او در جهات دنیا و آخرت، چه دین می گوید: سیاه و سفید و عرب و عجم و حبشی و قرشی، یکسان هستند، و تفاوتی نیست؛ مگر به تقوی، و عقل حاکم است به این که خداوند متعال باید راه راست را برای بندگانش معین کند؛ چه اگر آن ها را واگذار به خودشان کند، خود و عالم را فاسد خواهند کرد.

چنان چه می بینیم در عصر خودمان با این همه اختراعات و اکتشافات، دنیا به چه مرتبه از فساد رسیده، خلاصه عقل بشر به تنهایی از عهده اداره امور اجتماعی، و جلوگیری از مفاسد بر نمی آید، و به قاعده لطف، لازم است از جانب پروردگار، پیامبرانی مبعوث شوند که مردم را به خدا آشنا کنند، و وظیفه بندگی و حقوق اجتماعی و مراتب حقوق ذوی الحقوق را - چنان چه باید و شاید - به آن ها بفهمانند، و آن چه بر عقل آن ها پوشیده است به آن ها بنمایانند، و نیکوکاران را بشارت ثواب و بهشت و درجات عالی به مقدار عمل صالح آن ها بدهند، و بدکاران را انذار نموده، و از عقاب و عذاب و نتیجه سوء اعمال خود آگاهشان سازند، و علماً و عملاً بشر را به سوی سعادت و خوشبختی راه نمایی کنند.
 این هایی را که در جملات قبل اشاره فرمود، مانند: ۱. حضرت آدم ۲. حضرت نوح ۳. حضرت ابراهیم ۴. حضرت موسی ۵. حضرت عیسی علیه السلام، هر کدام صاحب شریعت بودند و بعدی، ناسخ شریعت قبل از خود، و بعد از او، ناسخ شریعت او بودند، و این شرایع پنج گانه - به ترتیب - جاری بوده.

﴿ وَتَخَيَّرْتَ لَهُ أَوْصِيَاءَ مُسْتَحْفِظًا بَعْدَ مُسْتَحْفِظٍ مِنْ مَدَّةٍ إِلَى مَدَّةٍ ﴾

إِقَامَةً لِدِينِكَ، وَحُجَّةً عَلَى عِبَادِكَ ﴿

ترجمه: و اختیار کردی برای هر کدام از آن پیامبران جانشینان که هر کدام پاسبان دین

باشند بعد از آن که نوبت پاسبانی قبل از او به نهایت رسید، از زمانی به زمان دیگر، به منظور برپا داشتن دین تو، و نیز حجّت باشند بر بندگانت.

شرح: چنان چه در قرآن می فرماید: ﴿قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾^۱ که مفاد آیه شریفه، این است: بر خدا است که حجّت خود را به نهایت برساند، و راه عذر برای کسی باقی نگذارد؛ چنان چه به حکم عقل و نقل، خداوند، زمین را هرگز خالی از حجّت نمی گذارد؛ اما حکم عقل - عیناً چنان چه در کتب کلامیه، بزرگان استدلال کرده اند - این است که خالق حکیم قدیر (دانا و توانا) که بندگان خود را جامع و قابل ایجاد کرده، از باب قاعده لطف، آن ها را مهمل و سرگردان نمی گذارد، و راه نمایان کامل عاقل عادل؛ بلکه معصوم و مبرا از خطا و گناه برای آن ها فرستاده که راه حقّ و حقیقت را بدون شائبه، به مردم نشان دهند، و آن ها را به صفات پسندیده و اخلاق حمیده، آشنا سازند، و از هر جهت، مردم را تربیت نیکو نمایند؛ چه انسان مبتدی در هر امری، مربّی کامل لازم دارد تا به وظیفه خود آشنا گردد، و بعد از پیغمبر هم وجود اوصیای پیغمبر لازم است، که عیناً واجد صفات پیامبران اند، به جز آوردن شریعت که آن، از مختصّات پیغمبر است؛ اما صفات و ملکاتی را که لازمه تعلیم و تربیت مردم است باید دارا باشند؛ چرا که تا مربّی، خود کامل نباشد، نمی تواند دیگری را تکمیل نماید، و چنان چه بعد از هر پیغمبر و صاحب شریعت، اوصیای معصوم نباشند، باز مردم بی سرپرست و گرفتار هوای نفس، گمراه می شوند؛ چنان چه در قرآن مکرراً می فرماید.

﴿وَلِيْلًا يَرْوُلَ الْحَقُّ عَنْ مَقَرِّهِ وَيَغْلِبُ الْبَاطِلُ عَلَى أَهْلِهِ وَلِيْلًا يَقُولُ أَحَدٌ: «لَوْلَا أُرْسِلَتْ إِلَيْنَا رَسُولًا» مُنْذِرًا، وَأَقَمْتُمْ لَنَا عِلْمًا هَادِيًا «فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَنْزِلَ وَنَخْزِي»^۲﴾

ترجمه: و برای آن که بر طرف نشود حقّ از جایگاه خود، و باطل، برتری نجوید بر اهل

۱. سوره انعام (۶)، آیه ۱۴۹.

۲. البته لایقول هم به عنوان قول مشهور، نقل شده است.

۳. سوره طه (۲۰)، آیه ۱۳۴: «لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أُرْسِلَتْ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَنْزِلَ وَنَخْزِي»؛ می گفتند: پروردگارا چرا پیامبری برای ما نفرستادی تا از آیات تو پیروی کنیم، پیش از آن که ذلیل و رسوا شویم.

آن، و تا کسی نگوید: «چرا نفرستادی به سوی ما پیامبر بیم دهنده»، و چرا برپا نکردی برای ما نشانه راه‌نمایی را، «تا پیروی کنیم نشانه‌های تو را پیش از آن که ذلیل و خوار گردیم».

شرح: این عبارات به علاوه برهان عقل، نتیجه آیات شریفه قرآن است، و اما اخبار منقوله داله بر این که خداوند متعال، هرگز زمین را از حجّت خالی نمی‌گذارد، بسیار است، چنان‌چه امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «اللَّهُمَّ بَلَى لَا تَخْلُو الْأَرْضَ مِنْ قَائِمٍ لِلَّهِ بِحُجَّةٍ إِلَّا مَّا ظَاهِرًا مَشْهُورًا وَإِمَّا خَائِفًا مَعْمُورًا لِيَلَّا تَبْطُلَ حُجَجُ اللَّهِ وَبَيِّنَاتُهُ»^۱.
و نیز امام سجّاد علیه السلام می‌فرماید: «اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَيَّدْتَ دِينَكَ فِي كُلِّ أَوَانٍ بِإِمَامٍ أَقَمْتَهُ عِلْمًا لِعِبَادِكَ وَمَنَارًا فِي بِلَادِكَ».*

و امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «إِنَّ الْحُجَّةَ قَبْلَ الْخَلْقِ وَمَعَ الْخَلْقِ وَتَعْدَ الْخَلْقِ»^۲.

و روایات کثیره از امامان باقر و صادق و کاظم و رضا و جواد الائمه علیهم السلام در کافی و اکمال‌الدین و جلد هفدهم بحار و غیره به طرق معتبره ضبط شده که مفاد آن‌ها هر یک به این مضمون است که خداوند، هرگز زمین را از حجّت خالی نگذارده است، و چنان‌چه زمین از حجّت خالی شود، اهل خود را فروخواهد برد.

و نیز، آخر کسی که می‌میرد امام است تا احدی بر خدا حجّت نیاورد که مرا بدون حجّت گذاشتی، و نیز چنان‌چه باقی نماند در زمین مگر دو نفر، یکی از آن دو نفر، حجّت خدا خواهد بود، و خلاصه، سنّت الهی در هر زمان چنین جاری بوده، «وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا»^۳، و تغییر نخواهد کرد، چنان‌چه مسعودی در اثبات توحید، حجّت را از آدم تا قائم

۱. نهج البلاغه، کلمات قصار، شماره ۱۴۷، لکمیل بن زیاد، نیز مشابه آن در اصول کافی، ج ۱، کتاب الحجّة، باب أن الأرض لا تخلو من حجّة، ص ۲۵۱، ح ۷. * صحیفه سجّادیه.

۲. اصول کافی، ج ۱، کتاب الحجّة، باب أن الحجّة لا تقوم لله على خلقه إلا بإمام، ص ۲۵۰، ح ۴؛ یعنی: حجّت خدا پیش از خلق بوده، با خلق است و پس از خلق نیز خواهد بود. علامه مجلسی (ره) در معنی این حدیث، چند احتمال داده است:

۱. در رشته آفرینش مخلوق، سرسلسله آن‌ها حضرت آدم، پیغمبر بوده، و نیز در هر زمان، امام و پیامبری بوده، و آخرین فرد روی زمین هم، امام زمان است.

۲. هر انسانی را که ملاحظه کنی، پیش از او، در زمان او و پس از او، امام یا پیامبری باشد.

۳. بعثت پیامبر و امام در عالم میثاق، مقرر شده، در دنیا وجود خارجی یافته است، و در قیامت هم باشد. و نیز بنگرید دیگر احادیث همین باب و دو باب بعدی را.

۳. سورة احزاب (۳۳)، آیه ۶۲، و برای سنّت الهی، هیچ‌گونه تغییری نخواهی یافت.

آل محمد ضبط کرده، و احتجاج هشام بن حکم با عمرو بن عبید بصری، مؤید همین مطلب است.^۱

﴿إِلَىٰ أَنْ أَنْتَهَيْتَ بِالْأَمْرِ إِلَىٰ حَبِيبِكَ وَنَجِيبِكَ
مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ -﴾

ترجمه: تا آن که خاتمه دادی امر رسالت را به سوی دوست و برگزیده خود محمد (درود خدا بر وی و آل وی).

شرح: یعنی امر پیغمبری را به نهایت رساندی، و خاتمه دادی امر رسالت را به سوی دوست خویش. حبیب در مراتب دوستی، بالاترین مرتبه را که در قلب جا گرفته می‌گویند، و این مرتبه، طرفینی است؛ یعنی دوست می‌دارد تو را، و تو او را دوست می‌داری، یا آن که تو او را دوست گرفته، و او تو را دوست خویش قرار داده، او محبوب تو است، و تو محبوب اویی، او هر که را تو دوست داری دوست دارد، و تو هر که را او دوست می‌دارد دوست داری، و در سلسله انبیا، این لقب فقط مختص است به خاتم النبیین محمد ﷺ. چنان چه حضرت آدم ﷺ ملقب است به صفی الله، یعنی بنده خالص خدا، صاف از غل و غش، برگزیده پروردگار متعال، و حضرت نوح ﷺ نجی الله است، یکی از معانی نجی، خالص است؛ چنان چه نجات یافته از غرق را نجی گویند؛ هم چنین محرم اسرار و نجوی کننده را.

۱. اصول کافی، ج ۱، کتاب الحجّة، باب الإضطرار إلى الحجّة، ص ۲۳۸، ح ۳؛ این حدیث، روایت مفصّلی است که گزارش می‌کند مناظره هشام بن حکم را با عمرو بن عبید بصری در مسجد بصره که نکته مهم و پیام اصلی آن در نیمه پایانی حدیث است، و هشام پس از مقدماتی، از عمرو اقرار می‌گیرد که جوارح و حواس آنان در چیزهایی که احساس می‌کنند، و از عالم واقع، دریافت می‌کنند، گاهی شک می‌کنند، و دچار سرگردانی می‌شوند، و خداوند برای رفع شک و حصول یقین برای انسان‌ها قلب قرار داده، تا شک را برطرف کند، و انسان را به یقین برساند. سپس هشام به عمرو می‌گوید: ای عمرو! تو می‌گویی، خداوند تبارک و تعالی برای رفع شک از جوارح و حواس انسانی، قلب قرار داد، تا در شک و حیرت نمانند، و سرگردان نشوند؛ حال این بندگان خود را بدون امام و رهبر، در شک و سرگردانی رها می‌کند، و برای آن‌ها امام و رهبری تعیین نمی‌کند، تا آن‌ها را به سوی حق و رهایی از حیرت راه‌نمایی کند؟! و در این جا عمرو بن عبید که منکر امام و امامت الهی بود، درمی‌ماند، و رو به هشام می‌کند و می‌گوید: آیا تو هشام بن حکم نیستی؟ و او را بسیار احترام می‌کند.

و حضرت ابراهیم علیه السلام، خلیل الله است؛ چه، خلیل به معنی دوست مخصوص و راستی و برادری است، و هر سه لفظ هم به معنی برگزیده آمده؛ چنانچه در قرآن هم می فرماید:

﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾^۱

و نیز فرماید:

﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾^۲

اما پیغمبر اسلام را حبیب خود قرار داده و نجیب خود. نجیب یعنی کریم الحسب، پسندیده از جهت منظر و قول و فعل، در مقابل دیگران خالص و افضل را گویند. و دیگر لقب پیغمبر، مصطفی است یعنی برگزیده مطلق از همه کائنات.

﴿فَكَانَ كَمَا أَنْتَجَبْتَهُ سَيِّدًا مِّنْ خَلْقَتِهِ، وَصَفْوَةً مِّنْ اصْطَفَيْتَهُ، وَأَفْضَلَ مَنِ اجْتَبَيْتَهُ، وَأَكْرَمَ مَنِ اعْتَمَدْتَهُ﴾

ترجمه: پس بود آن چنان که او را برگزیدی آقای هر که ایجاد کرده ای از کافه خلایق و برگزیده برگزیدگان تو است و خالص ترین آنها، و نیز برجسته ترین کسانی است که آنها را انتخاب کردی از میان بندگان خود، و نیز گرامی ترین افرادی که آنها را مورد اعتماد خویش قرار دادی از همه خلایق.

شرح: چنانچه حضرت رضا علیه السلام از پدران گرام خود از پیغمبر صلی الله علیه و آله روایت کرده که فرمود: «أَنَا سَيِّدُ وُلْدِ آدَمَ وَلَا فَخْرَ»^{*}؛ یعنی من آقای اولاد آدم هستم و فخر نمی کنم.

و در حدیث دیگر فرمود:

«أَنَا سَيِّدُ وُلْدِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ، وَأَنَا أَوَّلُ مَنْ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ عَنْهُ وَلَا فَخْرَ، وَأَنَا أَوَّلُ شَافِعٍ وَأَوَّلُ مُشَفَّعٍ»^۳؛ یعنی من سید اولاد آدم هستم در روز قیامت، و این کلام را از باب افتخار نمی گویم، و من اول کسی هستم که زمین

۱. سوره آل عمران (۳)، آیه ۳۳؛ خداوند، آدم و نوح و آل ابراهیم و آل عمران را بر جهانیان برتری داد.

۲. سوره نساء (۴)، آیه ۱۲۵؛ و خدا ابراهیم را به دوستی خود، انتخاب کرد.

*** وظایف الشیعه، ص ۴.

۳. بحار الأنوار، ج ۱۶، ص ۳۲۵؛ به نقل از عیون أخبار الرضا....

۳. بحار الأنوار، ج ۱۶، ص ۳۲۶؛ نقل از أمالی ابن الشیخ، ص ۱۷۰.

برای او شکافته می‌شود، و مباحات نمی‌کنم، و من اول کسی هستم که شفاعت می‌کنم، و اول کسی که شفاعت او پذیرفته می‌شود منم. و چنانچه در حدیث است که فرمود: «به درستی که خدا برگزید از فرزندان ابراهیم، اسماعیل را و از فرزندان اسماعیل، کنانه را و از کنانه، قریش را و از قریش، بنی‌هاشم را و از بنی‌هاشم، مرا برگزید».^۱

قُرَيْشُ خِيَارُ بَنِي آدَمِ
وَ خَيْرُ بَنِي هَاشِمٍ أَحْمَدُ
وَ خَيْرُ قُرَيْشٍ بَنِي هَاشِمٍ
رَسُولُ اللَّهِ إِلَى الْعَالَمِ

﴿ قَدَّمْتَهُ عَلَى أَنْبِيَائِكَ، وَبَعَثْتَهُ إِلَى الثَّقَلَيْنِ مِنْ عِبَادِكَ ﴾

ترجمه: مقدم داشتی او را بر پیامبران خویش، و مبعوث فرمودی او را بر جن و انس از بندگان خویش.

شرح: این تقدّم، چه از جنبه رتبه و مقام باشد، یا از جنبه ایجاد نورش قبل از همه ممکنات، چنانچه فرمود: «أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي»^۲ اول چیزی که خداوند متعال ایجاد فرمود، نور من بود. یا از جنبه واسطه فیض بودنش در همه عوالم برای همه خلایق؛ چنانچه فرمود: «كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ»؛ من واسطه فیض بودم، و مقام پیامبری داشتم، در حالی که آدم، میان آب و گل بود.

بودم آن روز من از طائفه دُرْدُكُشَان که نه از تاک، نشان بود و نه از تاک‌نشان هم‌چنین هیچ پیغمبری را جز او بر جمیع ثقلین مبعوث نفرموده، چنانچه فرموده است: «أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطِهِنَّ نَبِيٌّ كَانَ قَبْلِي: أُرْسِلْتُ إِلَى الْأَبْيَضِ وَالْأَسْوَدِ وَالْأَحْمَرِ، وَجُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ طَهُورًا وَمَسْجِدًا، وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ، وَأُحِلَّتْ لِي الْغَنَائِمُ وَلَمْ يُحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ».

۱. بحار الأنوار، ج ۱۶، ص ۳۲۳، به نقل از آمالی ابن‌الشیخ، ص ۱۵۴.

۲. قریش، نیکوترین فرزندان آدم‌اند و نیک‌ترین قریش، بنی‌هاشم‌اند و نیک‌ترین بنی‌هاشم، احمد است فرستاده خدا به سوی جهان.

۳. بحار الأنوار، ج ۱۵، ص ۲۴، ح ۴۴.

- یعنی پنج چیز به من عطا شده که به هیچ پیغمبری قبل از من عطا نشده است:
۱. پیامبری من به سوی تمام مردم، از نژاد سفید و سیاه و سرخ است.
 ۲. و همه زمین برای من قرار داده شده، پاک و محل سجده و عبادت.
 ۳. و یاری کرده شدم به وسیله رعب (ترسی که خداوند در دل دشمنان آن حضرت می‌انداخت).
 ۴. و حلال شد بر من غنائم، و برای پیامبران قبل از من، حلال نبود.
 ۵. و به من عطا شد جوامع کلم، راوی گوید: از امام باقر علیه السلام پرسیدم جوامع کلم را، فرمود: «قرآن است»^۱.

﴿وَأَوْطَأْتُهُ مَشَارِقَكَ وَمَغَارِبَكَ، وَسَخَّرْتَ لَهُ الْبُرَاقَ، وَعَرَجْتَ بِهِ^۲ إِلَى سَمَاوَاتِكَ﴾

ترجمه: و سهل و آسان قرار دادی برای او آفاق عالم را که شریعت او همه آفاق جهان را فراگیرد (و یا آن که اشاره به معراج آن حضرت است؛ چنانچه بعد هم اشاره به بُراق شده)، و تسخیر کردی بُراق را برای آن حضرت، و بالا بردی او را به سوی آسمان خویش.

شرح: مراد، معراج پیغمبر است؛ چنانچه در قرآن می‌فرماید:

﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ آيَاتِنَا﴾^۳.

در تفسیر برهان، سید بحرانی رحمته الله سی و هشت روایت ضبط کرده در موضوع معراج پیغمبر صلی الله علیه و آله، و در حدیث سوم از امام صادق علیه السلام روایت کرده که پیغمبر، یک صد و بیست مرتبه به معراج رفته است^۴، و خلاصه، اعتقاد به معراج، از ضروریات دین است، و انکار

۱. بحارالأنوار، ج ۱۶، ص ۳۲۴، ح ۱۶، به نقل از أمالی ابن الشیخ، ص ۳۰۹، نیز همان، ج ۱۶، ص ۳۲۱، ح ۱۱، همان، ج ۱، ص ۳۲۲، ح ۱۲ و ۱۴.

۲. بعد از عَرَجْتَ، بوجه هم به عنوان قول مشهور، نقل شده است.

۳. سوره اسری (۱۷)، آیه ۱، پاک و منزّه است خدایسی که بنده‌اش را در یک شب، از مسجدالحرام به مسجدالاقصی - که گرداگردش را پربرکت ساخته‌ایم - برد، تا برخی از آیات خود را به او نشان دهیم.

۴. تفسیر برهان، ج ۳، ص ۳۹۴، ذیل آیه اول سوره اسری (۱۷)، ح ۳ و ۴.

آن، انکار قرآن و ضروری دین است، و معراج هم، معراج جسمانی است؛ چه، اولاً صریح قرآن است که ﴿أَسْرَى بِعَبْدِهِ﴾؛ یعنی سیر داد بنده خود را از مسجد الحرام، و در جمله وَسَخَّرْتَ لَهُ الْبُرَاقَ هم معین می‌کند؛ چه، روح، مرکب سواری لازم ندارد، به علاوه، باز در قرآن تصریح دارد: ﴿لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا﴾؛ یعنی به معراج بردیم که به او نشان دهیم آیات خود را، از فلکیات و علویات، و ملائکه و بهشت و دوزخ و سایر آن چه در اخبار معتبره، شرح می‌دهد، و آن‌هایی که قائل به معراج روحانی شدند، روی نظریه هیأت بطلمیوسی بوده، که آسمان‌ها را مثل لایه‌های پیاز، تو در تو فرض کرده بود، و از جنبه خرق و التیام، ناچار به تأویل بودند؛ اولاً روی این هیأت جدید، آن اشکال برطرف شد، به علاوه، موضوع خرق عادت است، نه عادت.

اما نکته دیگر این که در نسخه‌های دعا در مزار قدیم و مزار ابن مشهدی، و بعضی نسخه‌های مصباح از سید بن طاووس، عبارت عَرَجَتْ بِهِ می‌باشد، و ممکن است بعضی نسخ مصباح، تحریف شده مخالفین باشد که عبارت بِرُوحِهِ دارد، در صورتی که دست نخورده هم باشد، اثبات شیء، نفی ما عدا نمی‌کند.

﴿وَأَوْدَعْتَهُ عِلْمَ مَا كَانَ وَمَا يَكُونُ إِلَىٰ أَنْقِضَاءِ خَلْقِكَ﴾

ترجمه: و به او سپردی علم گذشته‌ها و آینده‌ها را تا روز قیامت.

شرح: و این نیز از مختصات پیغمبر خاتم صلی الله علیه و آله است؛ چون سایر پیامبران، جز علم به شرایع، علم دیگری به آن‌ها افاضه نشده؛ جز حضرت آدم علیه السلام که خداوند متعال در قرآن خبر داده: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾^۱ که بعضی از مفسرین گفته‌اند: مراد، خواص همه اشیاء، از علویات و سفلیات، و مادیات و مجردات، و جمادات و نباتات بوده^۲ که دانشگاه ربوبی، آدم را به همه اشیاء و خاصیت آن‌ها آگاه فرمود، و ملائکه را به واسطه علم آدم، قانع ساخت، و اعتراف کردند به عجز خود، و دانستند نکته فضیلت آدم را، و بالأخره مسلم

۱. سوره بقره (۲)، آیه ۳۱، سپس علم اسماء [= علم اسرار آفرینش و نام‌گذاری موجودات] را همگی به آدم آموخت.

۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۷۵، ح ۹ و ۱۰، ذیل آیه شریفه؛ نیز مجمع‌البیان، ج ۱، ص ۱۸۰، ذیل آیه شریفه.

گشت که علم، باعث تقدّم و سرافرازی است، و ارزش هرکس به مقدار دانش او است، و به عکس، نادانستن، باعث عقب افتادگی است.

و دیگر حضرت نوح علیه السلام که علم نجاری به وحی آسمانی آموخت، و کشتی را در مدت دو سال ساخت، طول آن سی صد ذرع، و عرض آن پنجاه ذرع، و ارتفاع آن سی ذرع، دارای سه طبقه، اعلاى آن محلّ طیور، و ادناى آن محلّ بهائم، و وسط آن محلّ خود او و مؤمنین با او بود: ﴿وَأَضْعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحِّينَا﴾^۱.

و دیگر حضرت داوود علیه السلام که علم زره بافی به او عنایت شد؛ چنان چه فرماید: ﴿وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِيُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ﴾^۲؛ و پیاموختیم داوود را، ساختن زره برای شما تا نگاه دارد شما را در کارزار.

و دیگر حضرت عیسی علیه السلام که جز انجیل که احکام شریعتش بود، و معجزاتی که نشانه صدق رسالتش بود، از قبیل زنده کردن اموات و شفای مرضی و علاج پیسی و خوره، علمی بود که خداوند، علاوه به او عنایت فرموده بود، علم به آن چه بنی اسرائیل در منازل خود می خوردند و ذخیره می کردند؛ چنان چه در قرآن است:

﴿وَأَنْبِئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ﴾^۳.

﴿ثُمَّ نَصَرْتَهُ بِالرُّعْبِ، وَخَفَّفْتَهُ بِجَبْرَائِيلَ وَمِيكَائِيلَ وَالْمُسْتَوْمِينَ مِنْ مَلَائِكَتِكَ﴾

ترجمه: پس یاری کردی او را به وسیله انداختن رعب و ترس در دل دشمنان آن حضرت، و پوشش دادی و محافظت کردی او را به جبرئیل و میکائیل و فرشتگان نشان داری.

شرح: چنان چه فرموده: «نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ»^۴ تا فاصله یک ماه مسافت،

۱. سوره هود (۱۱)، آیه ۳۷ و (اکنون) در حضور ما و طبق وحی ما کشتی را بساز.

۲. سوره انبیاء (۲۱)، آیه ۸۰.

۳. سوره آل عمران (۳)، آیه ۴۹.

۴. اکمال الدین، ج ۲، ص ۶۴؛ نیز بحار الأنوار، ج ۱۶، ص ۳۲۲، ح ۱۱.

دشمن از لشکر اسلام می ترسید، و این قضیه، در مواقع زیادی اتفاق افتاد؛ من جمله در جنگ بدر بوده که در قرآن اشاره فرموده:

﴿إِذْ يُوحَىٰ رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبَّثُوا الَّذِينَ سَأَلْتُمْ فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ﴾^۱

و من جمله در غزوة بنی النضیر بود که ابتدا با مسلمانان معاهده کمک و یاری به همدیگر بستند، و بعد از جنگ احد، عهد خود را شکستند و با مشرکین، هم عهد شدند، و رسول خدا پیام فرستاد که بایست از نزدیک مدینه بروید، و لشکر فرستاد، و آن‌ها در نهایت، خانه‌های خود را خراب کردند؛ چنان چه در قرآن است:

﴿وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾^۲

و من جمله در جنگ بنی قریظه بود که برخلاف معاهده با مسلمین، با ابی سفیان عهد بستند که در احزاب به مشرکین کمک دهند، و با حيلة نعیم بن مسعود، بین آن‌ها و مشرکین اختلاف افتاد، و بعد از غزوة احزاب، خودشان به حکمیت سعد بن معاذ تن دردادند، و او هم حکم داد به قتل مردان و اسیری زنانشان؛ چنان چه قرآن می فرماید: ﴿وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا﴾^۳

و این نیز یکی از مختصات پیغمبر است، همان طور که خصیصه دیگر آن حضرت، محفوف بودن به ملائکه نشان‌دار و جبریل و میکائیل بود؛ چرا که در غزوات، ملائکه را خداوند به یاری او می فرستاد؛ من جمله جنگ بدر؛ چنان چه در قرآن می فرماید:

﴿بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فُورِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ

۱. سوره انفال (۸)، آیه ۱۲؛ (و به یاد آر) هنگامی را که پروردگارت به فرشتگان وحی کرد: «من با شما هستم؛ کسانی را که ایمان آورده‌اند، ثابت قدم دارید! به زودی در دل‌های کافران، ترس و وحشت می افکنم؛ ضربه‌ها را بر بالاتر از گردن (بر سرهای دشمنان) فرود آرید! و همه انگشتانشان را قطع کنید!».

۲. سوره حشر (۵۹)، آیه ۲؛ و در دل‌هایشان ترس و وحشت افکند، به گونه‌ای که خانه‌های خود را با دست خویش و با دست مؤمنان، ویران می کردند؛ پس عبرت بگیرید ای صاحبان چشم!

۳. سوره احزاب (۳۳)، آیه ۲۶؛ و در دل‌هایشان رعب افکند؛ (و کارشان به جایی رسید که) گروهی را به قتل می رساندید، و گروهی را اسیر می کردید!

آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ^۱

﴿وَوَعَدْتَهُ أَنْ تَبْلُغَ دِينَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾

ترجمه: و وعده دادی او را، که آشکار کنی شریعت او را، و ظاهر کنی دین او را بر همه ادیان، اگرچه مشرکین را ناخوش آید.

شرح: این جمله، اشاره به وعده‌های الهی است؛ من جمله در سوره توبه می‌فرماید:

﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾^۲

و این غلبه و ظهور، بر همه ادیان از یک طرف، به واسطه ادله واضح و براهین روشن اسلام است که هر منصفی که در این آیات باهره نظر می‌کند، اعتراف می‌کند به حقایق این شریعت مقدسه، و از طرف دیگر، دوره ظهور حضرت مهدی علیه السلام است که تمام مردم روی زمین، مسلمان می‌شوند، و کافری باقی نمی‌ماند.^۳

از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت شده که فرموده:

«كَلَّا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ حَتَّى لَا تَبْقَى قَرْيَةٌ إِلَّا وَيُنَادِي بِشَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَمُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بُكْرَةً عَشِيًّا»؛ یعنی قسم به خدایی که جان من به دست قدرت او است که هیچ قریه و آبادی ای باقی نمی‌ماند؛ جز آن که در هر صبح و شام در آن ندا می‌شود: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ^۴.

و نیز در تفسیر مجمع‌البیان از مقداد بن اسود از پیغمبر اکرم روایت کرده که فرمود: «لَا يَبْقَى عَلَى الْأَرْضِ بَيْتٌ مَدْرٍ وَلَا وَبَرٍ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْأَسْلَامَ؛ إِمَّا بَعِزٌّ عَزِيزٌ؛ وَإِمَّا بَدُلٌ ذَلِيلٌ»؛ یعنی باقی نمی‌ماند بر روی زمین، خانه و مسکنی که ساخته شده باشد از گل و سنگ، یا از مو و پشم (یعنی مناطق معموره به ساختمان، یا چادر و خیمه‌ها)؛ مگر این که خداوند متعال،

۱. سوره آل عمران (۳)، آیه ۱۲۵؛ آری، (امروز هم) اگر استقامت و تقوی پیشه کنید، و دشمن به همین زودی به سراغ شما بیاید، خداوند، شما را به پنج هزار نفر از فرشتگان - که نشانه‌هایی با خود دارند - مدد خواهد داد.

۲. سوره توبه (۹)، آیه ۳۳. ۳. مجمع‌البیان، ج ۵، ص ۴۵، ذیل آیه شریفه.

۴. تفسیر صافی، ج ۲، ص ۳۳۸، ذیل آیه شریفه، به نقل از تفسیر عیاشی.

اسلام را داخل آن خانه ها خواهد نمود، یا با عزّت به واسطه قبول کردن اهل آن خانه، اسلام را به حسن اختیار، یا به ذلت و خواری، به واسطه تمرد و استنکاف اهل آن از پذیرفتن دین مقدّس اسلام.^۱

مصطفی را وعده داد الطاف حقّ
گر بمیری تو، نمیرد این سبق

﴿وَذَلِكَ بَعْدَ أَنْ بَوَّأْتَهُ مَبْوَأَ صِدْقٍ مِنْ أَهْلِهِ﴾

ترجمه: و این وقتی محقق شد که برای او قرار دادی جایگاه راستی از آل بیت رسالت.
شرح: و این جمله اشاره است به آیه شریفه از سوره حجّ ﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ﴾^۲.

که خداوند به پیغمبرش خبر می دهد، یاد کن زمانی را که مهیّا ساختیم برای ابراهیم جای کعبه را، و این قضیه - مختصراً - این است که چون حضرت ابراهیم علیه السلام، اسماعیل را در طفولیت با مادرش هاجر آورد در زمین مکه، در موقعی که نه آب بود و نه آبادی؛ چنانچه قرآن از زبان ابراهیم بیان می کند:

﴿رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ * رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَأَرْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ﴾^۳؛ یعنی پروردگارا! من سکونت دادم بعض اولادم را در وادی بی زراعت، نزد خانه محرم تو؛ (بعضی گویند این زمین از زمان آدم محترم بود، و صید و ذباحت در او حرام بود)؛ پروردگارا تا به پا دارند نماز را، پس دل های مردم را هواخواه ایشان کن، و روزی ده آن ها را از میوه ها، تا تو را شکر گزارند.

از آثار استجابت دعای حضرت ابراهیم آن است که میوه های سردسیری و گرمسیری بهاره و پاییزه در مکه موجود هست، و از امام باقر علیه السلام روایت شده: به خدا قسم! ما بیم بقیّه

۱. مجمع البیان، ج ۵، ص ۴۵، ذیل آیه شریفه؛ نیز تفسیر صافی، ج ۲، ص ۳۲۹.

۲. سوره حجّ (۲۲)، آیه ۲۶. ۳. سوره ابراهیم (۱۴)، آیه ۳۷.

عترت ابراهیم^۱. و باز از تقاضاهای حضرت ابراهیم - چنانچه قرآن از او حکایت می‌کند - این است:

﴿رَبَّنَا وَأَنْبِئْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ يُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾^۲؛ یعنی پروردگارا مبعوث کن در میان آنها پیامبری که آیات تو را بر آنها بخواند، و کتاب و احکام تو را به آنها برساند، و ایشان را از رذایل، پاک و پاکیزه سازد؛ چه، تو عزیز و حکیم دانایی.

پیغمبر اکرم فرموده:

«أَنَا دَعْوَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ»؛ یعنی منم مصداق دعای ابراهیم عليه السلام.^۳

﴿وَجَعَلَتْ لَهُ وَلَهُمْ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى
لِلْعَالَمِينَ﴾

ترجمه: و قرار دادی برای پیغمبر و آلش اولین خانه‌ای که قرار داده شد برای مردم، که آن جایگاه مکه با برکت است، و رهنمای جهانیان است.

شرح: این جمله، اقتباس از آیه شریفه است که می‌فرماید:

﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ﴾^۴.

در شأن نزول این آیه شریفه آورده‌اند که یهود و نصاری در افضلیت بیت المقدس از کعبه اختلاف کردند، این آیه نازل شد^۵، و گویند: بگه مسجد است، به جهت ازدحام مردم در او، چه، بگ به معنی ازدحام است که اصل، او است و مکه، تمام حرم است؛ یا بگه اسم همان

۱. مجمع‌البیان، ج ۶، ص ۸۴؛ نیز تفسیر برهان، ج ۲، ص ۳۱۹، ح ۲ و ۸؛ تفسیر قمی، ص ۳۴۷؛ تفسیر عیاشی،

ج ۲، ص ۲۳۱، ح ۲۵.

۲. سورة بقره (۲)، آیه ۱۲۹.

۳. مجمع‌البیان، ج ۱، ص ۳۹۳، قال رسول الله (ص): «أَنَا دَعْوَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ وَبَشَارَةُ عِيسَى».

۴. سورة آل عمران (۳)، آیه ۹۶؛ نخستین خانه‌ای که برای مردم (و نیایش خداوند) قرار داده شد، همان است که در سرزمین مکه است؛ که پربرکت، و مایه هدایت جهانیان است.

۵. مجمع‌البیان، ج ۲، ص ۳۴۷؛ نیز نمونه بیانات در شأن نزول آیات، ج ۱، ص ۱۳۵.

بقعه است که خانه در او است، و مکه اسم شهر است، و از امیرالمؤمنین علیه السلام منقول است* که پیش از این نیز، از بیوت عبادت بوده^۱، و اوّل کسی که بنیان کرد بعد از طوفان، ابراهیم بود، و بعد از او قومی از عرب از جرهم چنین کردند، دیگری بعد از هدم، عمالقه بودند که آن را بنیاد کردند، و بعد از آن قریش، و روایت شده که از رسول خدا صلی الله علیه و آله** سؤال شد از اوّل مسجد، فرمود: مسجد الحرام، بعد بیت المقدّس^۲، و این اوّل جمله «وَجَعَلْتَهُ وَلَهُمْ» همان معنای «مُبَوَّءَ صِدْقٍ» جمله قبل است؛ چه خداوند، این خانه را جایگاه دعوت پیغمبر و اولاد طاهرینش قرار داده.

در مجمع البحرین و نیز قریب همین مضمون در تفسیر نیشابوری است که هر چیزی که نسبت داده شود به صلاح و خیر اضافه می شود به صدق، مثلاً می گویند: دار صدق و فرس صدق؛ چنانچه خدای متعال می فرماید: «وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأً صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ»^۳؛ یعنی به تحقیق مکان دادیم بنی اسرائیل را جایگاه صدق که مراد، بیت المقدّس باشد؛ چون جایگاه پیغمبران بوده، هم چنین جایگاه صدق پیغمبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت طاهرین او مکه معظمه است، هم به مناسبت خیر و صلاحش، و هم به مناسبت این که قبلاً جایگاه صادقین بوده است، چون حضرت ابراهیم و اسماعیل و دیگران.

﴿ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ، وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا ﴾^۴

ترجمه: در آن خانه، نشانه های روشن، من جمله ایستگاه ابراهیم است، و هر که داخل آن خانه شود، مأمن است.

شرح: بعضی مقام ابراهیم را عرفات و منی و مشعر و جمرات گفته اند، و قولی تمام حرم را گوید^۵، لکن اشهر، محلی است در مسجد الحرام که نماز طواف را پشت آن می خوانند؛ چنانچه در قرآن است: «وَأَتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى»^۶؛ یعنی بگیری جای نماز خود

*. تفسیر زوّاره ای، ص ۵۲.

** وظایف الشیعه، ص ۶۴.

۳. سوره یونس (۱۰)، آیه ۹۳؛ (سپس) بنی اسرائیل را در جایگاه صدق (و راستی) منزل دادیم، و از روزی های

پاکیزه به آن ها عطا کردیم؛

۴. سوره آل عمران (۳)، آیه ۹۷.

۵. مجمع البیان، ج ۱، ص ۳۸۰.

۶. سوره بقره (۲)، آیه ۱۲۵.

را از مقام ابراهیم... امامیه - رضوان الله عليهم - استدلال کرده‌اند که نماز طواف - که دو رکعت است - در مقام ابراهیم، واجب است؛ چه در آیه امر فرموده، و ظاهر امر در وجوب است، و نماز واجبی نیست نزد مقام ابراهیم، جز نماز طواف، بلاخلاف؛ پس نماز طواف، آن جا واجب باشد، و از امام صادق علیه السلام سؤال کردند: مردی طواف واجب به جا آورده، و فراموش کرده که نماز آن را نزد مقام بخواند. فرمودند: «باید در مقام، نماز طواف را بخواند؛ اگرچه زمانی گذشته باشد»، و حضرت به آیه استشهاد کرد، و سنگی که در مقام نصب شده، جای پای ابراهیم در او باقی مانده است که این، یکی از آیات بیته است.

دوم: حجرالأسود که روایت شده اوّل سفید بوده، و از ملامسه خطاکاران سیاه شده.
سوم: حطیم، و آن مابین باب کعبه و حجرالأسود است که دعا در آن مستجاب می‌شود.^۱
چهارم: ارکان کعبه است که در مورد رکن یمانی، امام صادق علیه السلام فرمود: «ما از آن در، داخل بهشت می‌شویم».^۲

پنجم: چاه زمزم است که از کرامات حضرت اسماعیل علیه السلام است، و در آب او شفاء است.^۳

ششم: حجر اسماعیل که طبق اخبار، دعا در آن مستجاب است.
اما معنی «مَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا»:

اوّل: قولی است که می‌گوید عرب به احترام خانه، واردین را مزاحمت نمی‌کردند.^۴
دوم: روایاتی رسیده* که مزاحمت پناهندگان به خانه را فراهم نکنید.^۵
سوم: ایمنی از عذاب است؛ چنان‌چه در تفسیر آیه «فَقَرُّوا إِلَى اللَّهِ»^۶ تفسیر شده: حجّ کنید؛ چه حجّ، کفّارة گناه است.^۷

۱. مجمع‌البیان، ج ۱، ص ۳۸۰.

۳. همان، همان جا.

*. تفسیر زوّاره‌ای به نقل از عایشه.

۶. سورة الذّاریات، آیه ۵۰.

۲. همان، ج ۲، ص ۳۴۹.

۴. همان، ج ۲، صص ۳۴۹ و ۳۵۰.

۵. تفسیر قمی.

۷. مجمع‌البیان، ج ۹، ص ۲۶۸، به نقل از امام صادق (ع).

﴿ وَقُلْتَ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ، وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً ﴾^۱

ترجمه: و فرمودی اراده حتمیة خدا تعلق گرفته که بر طرف کند از شما اهل بیت، هرگونه رجس و پلیدی را، و پاک و پاکیزه گرداند از هر آلاشی، پاکیزگی و پاکی، به تمام معانی پاکی.

شرح: در تفسیر برهان^۲ شصت و پنج حدیث به طرق متعدده ضبط کرده که این آیه نازل شده در شأن علی و فاطمه و حسنین علیهم السلام^۳، نه حدیث از مسند احمد بن حنبل، یک حدیث از صحیح مسلم از عایشه، و یک حدیث از صحیح بخاری به همین مضمون، و نه حدیث از تفسیر ثعلبی که از طرق معتبره عامه نقل کرده، و از صاحب جمع بین صحاح سته که از صحیح ابی داوود، از عایشه به همین مضمون نقل کرده است، و نیز از سنن ابی داوود و مؤطاً مالک، از انس روایت کرده که بعد از نزول این آیه، شش ماه تمام، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله قبل از نماز صبح، از مقابل خانه علی و فاطمه می گذشت، و می گفت: **الصَّلَاةُ يَا أَهْلَ الْبَيْتِ، إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ... تا آخر آیه؛** و از ابی سعید خدری در ذیل آیه **﴿وَأُمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ﴾**^۴ نقل کرده که نه ماه پیغمبر موقع هر نماز در مقابل در خانه علی و فاطمه که می رسید می فرمود:

الصَّلَاةُ، يَا أَهْلَ الْبَيْتِ، إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ... تا آخر.

صاحب کشف* آورده که این آیه، دلیل است بر آن که ازواج نبی، از اهل بیت پیغمبر

۱. سورة احزاب (۳۳)، آیه ۳۳؛ خداوند فقط می خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند، و کاملاً شما را پاک سازد.

۲. تفسیر برهان، ج ۳، صص ۳۰۹ تا ۳۲۵؛ ذیل آیه شریفه، به نقل از احقاق الحق، ج ۲، صص ۵۰۲ تا ۵۶۲ و ج ۳، ص ۵۱۳.

۳. التور المشتعل، ص ۱۷۵، ذیل آیه شریفه، شش حدیث در همین معنی روایت می کند، و محقق کتاب در پاورقی، همین حدیث را از مصادر متعددی نقل می کند؛ از جمله: ترجمه امام حسین از «تاریخ دمشق»، ج ۱۳، ص ۶۹، ج ۱۰۲؛ ص ۶۸، ج ۱۰۰؛ ص ۶۷، ج ۹۸؛ ص ۷۵، ج ۱۰۸؛ امالی صدوق، مجلس ۷۲، ص ۲۸۱، ج ۴؛ شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۸۲، ج ۷۵۷، در تفسیر آیه شریفه؛ ص ۲۴، ج ۶۶۰؛ تفسیر فرات، ص ۱۲۶، ذیل همین آیه؛ مشکل الآثار، ص ۳۳۶ و به نقل از او در فضائل الخمسه، ج ۱ ص ۲۸۴؛ طبری در تفسیر آیه تطهیر، ج ۲۲، ص ۸؛ ثعلبی در تفسیر آیه موده، ج ۴، ص ۳۲۸؛ شرف النبی، باب ۲۷، ص ۲۵۰، ج ۱۴.

۴. سورة طه (۲۰)، آیه ۱۳۲. * تفسیر زواره ای، ص ۳۵۲.

هستند^۱؛ امّا صاحب کشف الغمّه می فرماید: اهل البیت، امیرالمؤمنین و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام می باشند؛^۲ چنانچه امّ سلمه روایت کرده که چون ایشان داخل کساء شدند، پیغمبر فرمود: «اللَّهُمَّ إِنَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيْتِي»؛ یعنی پروردگارا! ایشان اهل بیت من هستند. امّ سلمه گفت: «یا رسول الله! من هم از ایشان هستیم؟».

فرمود: «إِنَّكَ إِلَيَّ خَيْرٌ وَلَكِنَّ هَؤُلَاءِ أَهْلِي تَقْلِي»^۳.

و این حدیث را تفسیر برهان از ابی بصیر از امام صادق علیه السلام روایت کرده به همین کیفیت از امّ سلمه، و در آخر حدیث فرموده است: «رجس به معنی شک است، و به خدا قسم هرگز درباره پروردگار خود شک نکرده ایم»؛ الحدیث^۴.

و این مضمون در حدیث سوم و چهارم و پنجم تفسیر برهان نیز هست؛ و احتجاجاتی که امیرالمؤمنین علیه السلام با مخالفین و معاصرین خود فرموده، و همه تصدیق کرده اند که این آیه در شأن او و زوجه و دو فرزند او است، و احدی انکار نکرده در مقابل احتجاج آن حضرت؛ و موضوع حدیث شریف کساء، همین حدیث است، در تفسیر زوّارهای آمده؛ اگر کسی گوید که این آیه در شأن زنان پیغمبر نازل شده؛ چه آن که قبل و بعد آیه درباره ایشان است، می گوئیم: این قول، غلط است؛ هم از روی روایت، و هم درایت؛ امّا روایت، حدیث امّ سلمه؛ و امّا درایت، تذکیر ضمیر در عَنكُمْ و يُطَهَّرُكُمْ، که اگر منظور، ازواج نبی باشند، باید عَنكُمْ و يُطَهَّرُكُمْ باشد، و نسبت به حضرت زهر علیها السلام هم از باب تغلیب است که ضمیر مذکر آمده است.^۵

۱. تفسیر کشف، ج ۳، ص ۵۳۸، ذیل آیه شریفه چنین می گوید: (اهل البیت) نصباً علی النداء، أو علی المدح، وهذا دلیل بین، علی أنّ نساء النبی (ص) من اهل بینه!!

۲. کشف الغمّه، ج ۱، ص ۳۰۹، بنابر روایتی که از عایشه نقل می کند.

۳. همانا تو بر خیر و خوبی هستی؛ ولی ایشان اهل من و یادگار من هستند.

۴. تفسیر برهان، ج ۳، ص ۳۰۹، ح ۲.

۵. مرحوم علامه امینی (ره) در باب آیه شریفه تطهیر، بیان مستدلّ و روشنی به این شرح دارد:

برخی را عقیده بر این است که، چون این آیه شریفه، بین دو آیه ای واقع شده که آن آیات، درباره زوجات پیامبر (ص) نازل شده است؛ بنابراین، به همان نسق، این آیه هم باید در شأن زوجات آن حضرت باشد، و ما لازم می دانیم که از پنج طریق بر این آیه نظر کنیم:

۱. نخست بررسی این که آیا پس از نزول این آیه، از رسول اکرم (ص) درباره آن نصی هست که آیه تطهیر در

→ شأن چه کسی نازل شده است؟

۲. در این موضوع، از خود زن‌های پیامبر اکرم (ص) کلام معتبر و صریحی وجود دارد که دلالت کند این آیه درباره کیست؟ آیا یکی از آنان ادعا کرده است که آیه تطهیر در شأن ما زنان پیامبر نازل شده است؟

۳. این که آیا علی (ع) و یا اولاد امیرالمؤمنین (ع) با این آیه احتجاج و مناشده کرده‌اند؟ آیا ادعا کرده‌اند که این آیه در شأن ما اهل بیت است، و شامل کسی غیر از ما نمی‌شود؟ و آیا در مقام احتجاج، از صحابه چه شنیده‌اند؟

۴. این که آیا از خود صحابه، کلام معتبر و صریحی در این باره موجود است، که آیه تطهیر، درباره چه کسی نازل شده است؟

۵. رجال تفسیر و حدیث، در این مورد چه می‌گویند؟

اول: در شأن نزول این آیه، روایات متواتری در دست است که حاکی است آیه تطهیر در خانه ام‌سلمه نازل شده؛ و در آن هنگام رسول اکرم (ص)، حضرت صدیقه، امیرالمؤمنین و حسنین (ع) حضور داشته‌اند. جناب ام‌سلمه خودش از رسول خدا (ص) تقاضا می‌کند که من نیز به جمع شما داخل بشوم، و تحت کساء، نزد شما خاندان رسالت قرار گیرم. حضرت او را نهی کرد، و فرمود: نه تو داخل نشو؛ و أنتِ الی خیر. (سپس علامه، نام جماعتی از صحابه، که شأن نزول این آیه را در خصوص پنج تن نقل کرده‌اند، ذکر می‌کند، که شامل شانزده نفر است، و دو نفر از ایشان - یعنی عایشه و ام‌سلمه - از زنان پیامبرند). علامه امینی مطلب را این‌گونه ادامه می‌دهد: روایاتی که صحابه مذکور نقل کرده‌اند، در این موضوع، هم‌رأی و هم‌سخن هستند که، آیه شریفه تطهیر در خانه ام‌سلمه نازل شده، و فقط در شأن پنج تن بوده است، و هیچ یک از زنان پیامبر داخل این قضیه نیستند؛ و این مطلب از مسلمات است... بعد از نزول آیه تطهیر از پیامبر اکرم (ص) پرسیده شده که این آیه شریفه در شأن کیست؟ حضرت فرمود: در شأن من، علی، فاطمه و حسنین است.

دوم:... یکی از روایاتی که مورد قبول فریقین (شیعه و سنی) است، این است که، جناب ام‌سلمه می‌فرماید: من از پیامبر پرسیدم که این آیه در شأن کیست؟ حضرت فرمود: درباره من، علی، فاطمه، و حسنین است و تو مشمول این آیه نیستی. ام‌سلمه - که پس از خدیجه - سرآمد زنان پیامبر (ص) است، خودش آشکارا اعلام و اقرار می‌کند که من مشمول این آیه نیستم، ما همسران نبی، مورد خطاب این آیه نیستیم، و کاملاً واضح است که اگر آیه شریفه تطهیر، درباره زنان پیامبر (ص) بود، جناب عایشه (در جنگ جمل) آن را بر پیشانی جمل می‌نوشت، و غوغایی برپا می‌کرد، در صورتی که هیچ‌یک از همسران پیامبر، هرگز چنین ادعایی نکرده است که این آیه در شأن آنان بوده است.

سوم:... امیرالمؤمنین در یوم الثوری، برای اثبات گفتار خود به این آیه، احتجاج و استناد نموده است که آیا آیه تطهیر در مورد ما نیست؟ و تمامی صحابه‌ای که در آنجا حضور داشتند، ضمن قبول اظهارات آن حضرت عرض کردند: بلی، این آیه در شأن شما است. و این مطلب از مسلمات است.

چهارم:... تمام صحابه و تابعین، در این مطلب هم‌رأی و هم‌سخن هستند که آیه تطهیر در شأن پنج تن است، و از آنان کسی که مخالف این عقیده است، فقط و فقط عکرمه است که داستان «سیاق» از او نقل شده است، «عکرمه فردی است که به تصریح علمای عامه، از خوارج بوده، و کذاب است. وی به دشمنی با خاندان پیامبر، اشتها داشته است...»

پنجم: علما و رجال تفسیر و حدیث، پس از بررسی روایات مذکور، همگی متفق القول و هم‌عقیده‌اند که سخن

﴿وَتَمَّ جَعَلْتَ أَجْرَ مُحَمَّدٍ - صَلَوَاتُكَ عَلَيْهِ وَآلِهِ - مَوَدَّتَهُمْ فِي كِتَابِكَ، فَقُلْتَ:

«قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى»﴾^۱

ترجمه: بعد از آن که آن‌ها را به مرتبه عصمت رساندی، و از هر آلایشی پاک ساختی، قراردادی در قرآنت پاداش محمد را، که درود تو بر او و آل او باد؛ دوستی آن‌ها، پس فرمودی: «بگو مطالبه نمی‌کنم بر پیامبری خود از شما پاداشی، جز دوستی خویشاوندانم را».

شرح: سید بحرانی در تفسیر برهان^۲ بیست و نه حدیث در اطراف نزول این آیه - از خاصه و عامه - ضبط کرده؛ من جمله نقل می‌کند در حدیث نهم از ابن بابویه که منتهی می‌شود حدیث به ریّان بن صلت که حضرت رضا علیه السلام در مرو خراسان، در مجلس مأمون، در حضور جمعیت کثیر، آیات برگزیدگی خاندان نبوت را بیان می‌فرمود، و آیه ششم (این آیه را) با شأن نزولش مفصلاً بیان فرموده، بعداً حدیث می‌کند از پدران بزرگوارش که انصار آمدند خدمت پیغمبر که شما اگر خرجی برایت پیش آمد، اموال ما در اختیار شما است، هرچه می‌خواهی بگیر، پس جبریل این آیه را آورد، و حضرت بر آن‌ها قرائت فرمود، و منافقین در غیاب گفتند که افترا است، و آیه بعدی نازل شد^۳. بعد آمدند گریه کردند، آیه بعدی، یا به قولی آیه توبه نازل شد^۴.

→ عکرمه اعتبار ندارد، و این استدلال سیاق او، برهان صحیحی نیست، به ملاحظه این که ضمائر آیه شریفه، همگی مذکر است، و ضمائر دو آیه قبل و بعد آن، مؤنث؛ بنابراین سیاق، آیه تطهیر - که وسط آن دو آیه است - عوض شده، و تغییر کرده است، و در نتیجه امکان ندارد که آیه، مربوط به همسران پیامبر بوده باشد....
فاطمه زهرا، علامه امینی، صص ۴۹ تا ۶۵؛ نیز شهاب‌الدین احمد بن حجر چنین گوید: اکثر مفسران معتقدند که آیه تطهیر، در شأن علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) نازل شده است به دلیل این که ضمیر عنکم و يطهركم و مابعد آن، مذکر است. او سخن دیگران را که می‌گویند این آیه درباره زنان پیامبر است، به لفظ قیل نقل کرده، یعنی: گفته شده است که درباره زنان پیامبر است. این گونه تعبیر کردن، حاکی از ضعف قول است. شگفتا که خود ابن حجر در ادامه مطلب، سعی در تقویت قول ضعیف دارد؛ الصواعق المحرقة، الفصل الأول (في الآيات الواردة فيهم)، ص ۱۴۳.
۱. سورة شوری (۴۲)، آیه ۲۳.

۲. تفسیر برهان، ج ۲، صص ۱۲۱ تا ۱۲۶.

۳. سورة شوری (۴۲)، آیه ۲۴؛ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ...! آیا می‌گویید: او بر خدا دروغ بسته است؟!...

۴. سورة شوری (۴۲)، آیه ۲۵؛ وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ...! او کسی است که توبه را از بندگان می‌پذیرد....

علامه امینی در الغدیر^۱ نه حدیث ضبط کرده از عامّه در شأن نزول آیه مودّت در شأن آل پیغمبر ﷺ، حدیث اوّل را ۱. احمد در مناقب ۲. ابن منذر ۳. ابن ابی حاتم ۴. طبرانی ۵. ابن مردویه ۶. واحدی ۷. ثعلبی ۸. ابونعیم ۹. بغوی ۱۰. ابن مغازلی، به اسناد خود از ابن عباس روایت کرده‌اند که گفت: وقتی این آیه نازل شد، پرسیدند: «یا رسول الله! اقارب و خویشاوندان شما که دوستی آنها بر امت واجب شده، چه اشخاصی هستند؟».

حضرت فرمود: «علی و فاطمه و فرزندان آنها می‌باشند»^۲.

بعداً هیجده کتاب از کتب بزرگان عامّه که این حدیث را ضبط کرده‌اند؛ نام برده با تعیین موضوع کتاب و صفحه و مجلد آنها، بعد احادیث دیگر را با روایات و کتب و مدارک، معرفی می‌کند. در احقاق الحق هم در مورد این آیه، احادیثی نقل شده است.^۳

﴿ وَقُلْتَ: «مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ»^۴، وَقُلْتَ: «مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ

إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا»^۵ ﴿

ترجمه: و فرمودی: «آن چه می‌طلبم از شما از برای پاداش رسالت خود، پس آن به نفع خود شما است»، و فرمودی: «سؤال نمی‌کنم بر امر پیامبری از پاداش؛ مگر آن که کسی بخواهد راهی اتخاذ کند به سوی پروردگار خود».

شرح: و بقیه آیه اوّل این است:

۱. الغدیر، ج ۲، ص ۳۰۶.

۲. النور المشتعل، حافظ ابونعیم، ذیل این آیه، همین معنی را روایت کرده، و محقق خبیر، مرحوم محمودی نیز در پاورقی، منابع و روایات متعددی از عامّه آورده است؛ از جمله: ابن مغازلی در مناقب علی (ع)، ص ۳۰۷، ح ۳۵۲؛ حاکم در شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۱۳۰؛ احمد حنبل در کتاب الفضائل، باب فضایل امیرالمؤمنین، ص ۱۸۷، ح ۲۶۲؛ تفسیر فرات، ذیل آیه شریفه، ص ۱۴۴؛ طبرانی در معجم الکبیر، ج ۳، ص ۱۵۲، ذیل ترجمه عبدالله بن عباس؛ نیز ج ۱، ص ۱۳۱، ذیل ترجمه امام حسن، رقم ۲۶۴۱، ح ۱۱۳؛ نیز معجم الصغیر، ج ۱، ص ۷۶؛ مجمع الزوائد هیشمی، ج ۹، ص ۱۶۸؛ ثعلبی، ج ۴، ص ۲۲۸، ذیل آیه شریفه؛ خرگوشی در شرف النبی، باب ۲۷۰، ح ۲۱ و ۴۴.

۳. احقاق الحق، ج ۳، ص ۵۲، مدارک عامّه.

۴. سوره سباء (۳۴)، آیه ۴۷؛ هر اجر و پاداشی از شما خواسته‌ام برای خود شما است.

۵. سوره فرقان (۲۵)، آیه ۵۷؛ من در برابر آن (ابلاغ آیین خدا) هیچ گونه پاداشی از شما نمی‌طلبم؛ مگر کسی که بخواهد راهی به سوی پروردگارش برگزیند (این، پاداش من است).

﴿إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾^۱؛ یعنی من پاداش خود را از خدا می‌خواهم، و جز از او چیزی به عنوان پاداش نمی‌خواهم؛ چه خداوند بر همه چیزها و همه کارها آگاه است.

پس در معنی، دوستی اهل بیت برای نفع پیغمبر نیست که در مقابل مزد رسالتش باشد؛ بلکه به نفع خود امت است؛ چنانچه در تفسیر برهان^۲ ذیل همین آیه از محمد بن یعقوب کلینی^۳ از جابر از امام باقر^۴ روایت کرده از آیه شریفه ﴿وَمَنْ يَتَرَفَّ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا﴾^۳ که فرمود: هر که دوست دارد اوصیای از آل محمد^۵ را و پیروی کند آثار آنها را، پس این باعث می‌شود که نوشته شود در نامه اعمال آن شخص از ولایت گذشتگان از پیغمبران و مؤمنین به آنها، تا وصل شود ولایت آنها تا آدم^۶، و این است مصداق قول خدای متعال: ﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا﴾^۴؛ یعنی داخل بهشت می‌کنم او را، و این است قول خدای متعال: ﴿مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ﴾؛ یعنی مزد رسالت سؤال نکردم از شما؛ جز آن چه که به نفع خود شما است، و رستگار می‌شوید به آن وسیله، و نجات پیدا می‌کنید از عذاب روز قیامت.

حدیث دوم، علی بن ابراهیم از ابی‌الجارود که سؤال کرده از امام باقر^۷ از این آیه، و حضرت جواب داده، و این موضوع، چنین است که پیغمبر^۸ خواهش کرد از قوم خود که دوست دارند خویشاوندان او را، و آزار نرسانند به آنها؛ و آن که فرمود: ﴿فَهُوَ لَكُمْ﴾؛ یعنی ثواب آن برای خود شما است؛^۵ و در آیه دوم می‌فرماید: من مزد و پاداش به نفع خود از شما مطالبه نمی‌کنم، مزد من با خدا است، جز این که مزد خود را هم از شما، وسیله سعادت خود شما قرار می‌دهم، و آن پیدا کردن راه است به سوی خدا و آن راه، محبت و پیروی عترت من است؛ چه، دوستی و دنباله‌روی آنها جز رو به سوی خدا رفتن و توجه به مبدأ، هیچ چیز دیگری نیست؛ چرا که اینها بندگان خالص خدایند.

۱. سوره سباء (۳۴)، آیه ۴۷؛ اجر من تنها بر خداوند است، و او بر همه چیز گواه است.

۲. تفسیر برهان، ج ۳، ص ۳۵۴، ذیل آیه شریفه، ح ۱.

۳. سوره شوری (۴۲)، آیه ۲۳ و هر کس کار نیکی انجام دهد، بر نیکی‌اش می‌افزایم.

۴. سوره نمل (۲۷)، آیه ۸۹؛ کسی که کار نیکی انجام دهد، پاداشی بهتر از آن خواهد داشت.

۵. تفسیر برهان، ج ۸۳، ص ۳۵۴، ح ۲؛ نیز تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۰۴، ذیل آیه شریفه.

﴿فَكَانُوا هُمْ السَّبِيلَ إِلَيْكَ، وَالْمَسْلَكَ إِلَىٰ رِضْوَانِكَ﴾

ترجمه: پس بودند اهل بیت پیغمبر (با آن اوصاف و اخلاق) راه به سوی درگاه تو و جاده سیر به سوی رضوان تو.

شرح: یعنی تحصیل خشنودی تو به راه‌نمایی و وساطت آل محمد علیهم‌السلام می‌باشد؛ چنان‌چه در قرآن حمید فرموده:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ﴾^۱؛ یعنی ای مؤمنان!

پرهیزید از موجبات قهر خداوند، و تحصیل کنید وسیله به سوی خدا را.

در تفسیر برهان^۲ از علی بن ابراهیم روایت کرده که فرموده: «تقرّب بجوید به سوی پروردگار، به واسطه امام»، و از ابن شهر آشوب روایت کرده که امیرالمؤمنین علیه‌السلام فرموده: «منم وسیله خدا در این آیه مبارکه»^۳.

حدیث سوم از سلمان فارسی رضی‌الله‌عنه از امیرالمؤمنین علیه‌السلام است ذیل آیه شریفه ﴿قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾^۴، و نیز از عامه و خاصه، چند روایت در تفسیر زواره‌ای^۵ ذیل این آیه رسیده که مراد از کسی که دارای علم‌الکتاب است، امیرالمؤمنین است، و مراد از وسیله به سوی خدا و رسول، امام است.^۶

و در ذیل آیه شریفه ﴿يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ﴾^۷؛ یعنی روزی که هر دسته از مردم

۱. سوره مائده (۵)، آیه ۳۵؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از (مخالفت فرمان) خدا پرهیزید! و وسیله‌ای برای تقرّب به او بجوید!

۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۴۶۹، ح ۱؛ نیز تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۶۷.

۳. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۴۶۹، ح ۲.

۴. سوره رعد (۱۳)، آیه ۴۳؛ کافی است که خداوند و کسی که علم کتاب (و آگاهی بر قرآن) نزد او است، میان من و شما گواه باشند! ص ۲۱۰.

۵. مرحوم سیدهاشم بحرانی در تفسیر برهان، ج ۲، صص ۳۰۲ تا ۳۰۴، بیست و پنج حدیث روایت کرده که پنج مورد آن، از منابع و کتب روایی عامه است، و در هر پنج حدیث، تصریح شده به این که منظور از من عنده علم الکتاب، حضرت علی بن ابی طالب (ع) هستند.

۶. احادیث فراوانی نیز در مصادر حدیثی شیعه، ذیل این آیه شریفه، و در فضایل و اختصاصات حضرت آمده که در بسیاری از این احادیث روایت شده: آن کسی که علم کتاب نزد او است، علی (ع) است. احادیثی نیز از صادقین (ع) روایت شده که فرموده‌اند: آن کسانی که علم الکتاب نزد ایشان است ما اهل بیتیم، و اول و افضل این کسان، علی (ع) است.

۷. سوره اسری (۱۷)، آیه ۷۱؛ (به یاد آورید) روزی را که هر گروهی را با پیشوایانشان می‌خوانیم!

را با امامشان می خوانیم، امیرالمؤمنین علیه السلام فرموده: «أَنَّ الْأَئِمَّةَ إِمَامٌ هُدَى وَإِمَامٌ ضَلَالَةٌ»؛ یعنی پیشوایان دو دسته‌اند: دسته‌ای راه‌نمای به سوی حق، و دسته‌ای گمراه‌کنندگان می‌باشند.

و نیز واسبی روایت کرده، که علی فرمود: «ائمه یا امام خیر و یا امام شرّ می‌باشند». پس اهل بیت پیغمبر، با آن سمات و صفات، رهنمایان به سوی خدا و راه‌های رضوان و خشنودی پروردگار هستند.

﴿ فَلَمَّا أَنْقَضَتْ آيَاتُهُ أَقَامَ وَلِيَّهُ ﴾

عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ - صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا وَآلِهِمَا - هَادِيًا ﴿

ترجمه: پس چون روزگار پیغمبر سپری شد، برپا داشت ولیّ خود علیّ بن ابی طالب را که درود خداوند بر آن دو و خانواده‌شان باد، به عنوان هدایت و رهنمایی مردم. **شرح:** حاصل مطلب این است که سنت الهی جاری بوده از زمان آدم تا خاتم که هیچ وقت زمین را از حجّت خالی نگذارده، و هر پیغمبری که می‌گذشت، برای خود وصیّ معرفی می‌کرد، که هادی و راه‌نمای مردم باشد، و حجّت خدا باشد بر خلق ﴿وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾^۱؛ و در سنت‌های الهی، تغییر و تبدیل هرگز نمی‌یابی.

چنان‌چه شیخ صدوق رحمته الله^۲ روایت کرده از امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله که فرمود: من سید پیامبران هستم و وصیّ من، آقای اوصیاء می‌باشد، و اوصیای او، سادات اوصیای پیامبران می‌باشند. به درستی که آدم، درخواست کرد از خداوند متعال که قرار دهد برای او، وصیّ شایسته‌ای؛ پس خداوند به او وحی فرمود: «من گرامی داشتم پیامبران را، بعد از آن، آزمایش کردم خلق خود را، و بهترین آن‌ها را قرار دادم جانشینان پیامبران».

پس عرض کرد: «پروردگارا! وصیّ مرا بهترین اوصیاء قرار ده».

خطاب شد: «وصیّت کن به شیث هبة الله فرزند خود»؛ لذا آدم وصیّت کرد به شیث، و او وصیّت کرد به فرزند خود شبّان (و او فرزند حوریّه بود که خدا از بهشت فرستاد و آدم او را

۱. سوره فتح (۴۸)، آیه ۲۳؛ و هرگز برای سنت الهی، تغییر و تبدیلی نخواهی یافت.

۲. اکمال الدین، ج ۱، باب ۲۲ (اتصال الوصیة...)، ص ۲۱۱.

تزوید به شیث فرمود)، و وصیت کرد شبان به فرزند خود مجلت... و به همین ترتیب در حدیث، اسم می برد پیامبران و اوصیای آنها را تا پیغمبر می فرماید: «پس برده به من سپرد، و - یا علی! - من می سپارم به تو، و تو به وصی خودت، و او بسپارد به اوصیای از فرزندان تو/ یکی بعد از دیگری، تا برسد به بهترین اهل زمین بعد از تو، و هرآینه امت، کافر خواهد شد به تو، و اختلاف شدید بین امت من روی می دهد، پس هر که رو به تو آرد، چنان است که با من ایستاده، و هر که از تو دوری کند، در آتش است، و آتش، جایگاه کفار است... انتهی.

﴿إِذْ كَانَ هُوَ الْمُنذِرَ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾

ترجمه: چون پیامبر، منذر است (یعنی بیم دهنده است امت را از عذاب الهی)، و برای هر قوم و ملت، راه نمایی است.

شرح: این جمله، مفاد آیه شریفه ﴿إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾^۱ است.^۲ در تفسیر برهان بیست و هشت حدیث از عامه و خاصه روایت کرده که مراد از منذر در این آیه، پیغمبر ﷺ است، و مراد از هاد، امیرالمؤمنین علی است. در حدیث نوزدهم، از حاکم روایت کرده، از ابی بریده اسلمی که پیغمبر ﷺ آب طلبید و وضو گرفت، پس بعد از وضو دست علی را گرفت و به سینه خود گذارد، و فرمود: «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ»، و قصد کرد خودش را، بعد دست به سینه علی گذاشت و فرمود: «وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ». بعد فرمود: «تویی نوربخش مردم و راهنمای خلائق و فرمانده دانشمندان، گواهی می دهم که تو چنین هستی، و مطلب چنان است که گفتم».^۳

۱. سوره رعد (۱۳)، آیه ۷؛ تو فقط بیم دهنده ای! و برای هر گروهی، هدایت کننده ای است.

۲. النور المشتعل، ص ۱۱۷، ذیل آیه شریفه، دو حدیث از سعید بن جبیر، در همین معنی، روایت کرده است. در حدیث اول، سعید بن جبیر از ابن عباس روایت می کند که چون آیه شریفه نازل شد، پیامبر با دستش به شانه علی زد و گفت: «أنت ألهادي - یا علی! - بک یهتدي المهتدون من بعدی»؛ علی جان! تو هادی هستی، و هدایت شدگان بعد از من، به وسیله تو هدایت می شوند. در حدیث دوم نیز از ابن عباس روایت می کند که پیامبر گفت: «أنا المنذر وعلي ألهادي، یا علی! بک یهتدي المهتدون»؛ من بیم دهنده ام، و علی، هادی است، علی جان! مهتدون، به وسیله تو هدایت می شوند.

۳. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۲۸۱، ح ۱۹؛ این احادیث نیز از عامه روایت شده؛ ح ۲۲ از ثعلبی؛ ح ۲۳ از عبدالله بن عطا؛ ح ۲۵ از سعید بن مسیب؛ ح ۲۶ از ثعلبی؛ ح ۲۷ از ابن عباس و ضحاک و زجاج.

و در حدیث بیست و هفتم از ابن عباس روایت کرده که گفت: «مُنْذِر» رسول خدا است و لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ عَلِيٌّ است، بعد می گوید: روایت از ابن عباس در این موضوع از خاصه و عامه به قدری است که ضبط آن باعث طولانی شدن کتاب می گردد.^۱ در حدیث بیست و هشتم از ابن شهر آشوب^۲ نقل کرده که احمد بن محمد بن سعید یک کتاب نوشته درباره «إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» که نازل شده در شأن امیرالمؤمنین عليه السلام^۳، و در حدیث هفتم از ابن بابویه روایت کرده که امیرالمؤمنین عليه السلام فرمود: «نازل نشده آیه ای از آیات قرآن؛ مگر این که می دانم کجا نازل شده، و در شأن چه شخصیتی نازل شده، و درباره چه امری نازل شده، در بیابان نازل شده یا در کوه».

پرسیدند: «چه چیز در شأن تو نازل شده؟».

فرمود: «اگر سؤال نمی کردید، خبر نمی دادم شما را»، و آیه مذکور را تلاوت فرمود، و گفت: «من هادی هستم به سوی آن چه آمده برای او».^۴

در تفسیر علی بن ابراهیم^۵ از امام صادق عليه السلام روایتی نقل کرده که هاد را تفسیر فرموده اند به همه ائمه، در هر عصر.^۶

۱. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۲۸۲.
 ۲. احقاق الحق، ج ۳، صص ۸۸ تا ۹۳؛ ج ۵، ص ۷۲.
 ۳. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۲۸۲؛ ایضاً التور المشتعل، ص ۱۱۷، در پاورقی، به نقل از حافظ سروی در مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۸۳.
 ۴. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۲۸۰.
 ۵. تفسیر قمی، ص ۳۳۶.

۶. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۲۷۹، حدیث دوم از رسول خدا (ص) بعد از تصریح به این که علی (ع) هادی است، نام ائمه بعد از او را تا امام دوازدهم ذکر می کند؛ نیز حدیث ۳ تا ۹، ۱۵ و ۱۶؛ نیز به همین معنی تصریح دارند. هم چنین منابع عامه، شواهد التنزیل، چاپ اول، ج ۱، صص ۲۹۳ - ۲۹۵، ح ۳۹۸؛ کنز العمال، چاپ اول، ج ۶، ص ۱۵۷؛ طبری در تفسیر آیه شریفه، تاریخ مدینه دمشق، ج ۲، ص ۴۱۶؛ ترجمه علی بن ابی طالب، ح ۹۲۳؛ لسان المیزان، ج ۲، ص ۱۹۹.

بحث را با این حدیث از امام صادق (ع) به پایان می بریم. مرحوم کلینی (ره) در اصول کافی، ج ۱، ص ۲۷۲، باب أَنْ الْأئِمَّةَ هُمُ الْهَادِءَةُ، ح ۲، چنین روایت کرده: ابابصیر می گوید: به امام صادق (ع) گفتم: درباره این آیه چه می فرماید؟

حضرت گفت: رسول خدا منذر است و علی، هادی. حضرت به من گفت: ای ابامحمد! آیا امروز کسی هادی هست؟ گفتم: آری فدایت شوم، پیوسته از شما خاندان، کسی هادی بوده است، یکی پس از دیگری، تا به شما رسیده است. حضرت فرمود: خدایت رحمت کند ای ابامحمد! اگر این آیه قرآن بر کسی نازل شده، و او که می مرد، آیه هم می مرد، کتاب خدا نیز می مرد؛ لکن قرآن زنده است و جریان دارد در میان زندگان، هم چنان که جریان داشت در بین پیشینیان.

﴿ فَقَالَ وَالْمَلَأُ أَمَامَهُ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ ﴾

ترجمه: پس در مقابل اجتماع مردم فرمود: هر که را من آقای او هستم، علی آقای او خواهد بود.

شرح: این جمله اشاره به موضوع غدیر خم است، و حاصل آن این است که چون رسول اکرم ﷺ هنگام مراجعت از مکه در حجة الوداع به غدیر خم - رسید و آن موضعی است در جحفه - و در حدود هفتاد هزار نفر، یا بنا بر قولی، یک صد و بیست هزار جمعیت، ملازم حضرتش بودند، پس امر فرمود زیر چند درخت اراک را جاروب کردند، و منبری از جهاز شتر تشکیل داد، پس از این که جمعیت رفته را برگردانید، و جمعیت وارد را امر فرمود همه فرود آیند، و خطبه ای بلیغه ادا فرمود، و اشاره فرمود که زمان وفات من نزدیک شده، و مأمورم از جانب پروردگار برای شما نصب امام و پیشوا کنم، و او را به شما معرفی کنم، پس از آن، از مردم سؤال فرمود: «أَلَسْتُ أَوْلَىٰ بِكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ؟» آیا من سزاوارتر از خود شما بر شما نیستم؟

عرضه داشتند: «چنین است».

پس علی را خواند، و دست او را گرفت و بلند کرد، به قسمی که زیر بغل هر دو نمایان بود و فرمود: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ»؛ هر که را من آقای او هستم، پس علی آقای او است، خدایا یاری کن یاران علی را...^۱ تا آخر^۲ خطبه و احتجاج، که تقریباً دو ساعت نجومی طول می کشد خواندن آن خطبه و اتمام حجّت هایی که با مردم فرمود.

۱. احقاق الحق، ج ۲، صص ۴۱۵ - ۴۲۲... الثانی قوله تعالى: يا أيها الرسول بلغ ما أنزل إليك من ربك (سورة مائدة (۵)، آیه ۶۷) گروه بزرگی از محدثین و علما روایت کرده اند که این آیه شریفه در بیان فضل علی (ع) در روز غدیر نازل شد، و پیامبر، دست علی (ع) را گرفت و گفت: ای مردم! أَلَسْتُ أَوْلَىٰ مِنْكُمْ بِأَنْفُسِكُمْ؟ قالوا: بلى؛ آیا من از شما بر شما سزاوارتر نیستم؟ گفتند: چنین است. گفت: من کنت مولا فلهذا علی مولا.

مرحوم علامه آیت الله نجفی مرعشی ذیل همین مبحث در پاورقی، بیست و هشت کتاب از تصنیفات علمای مکتب خلافت را نام می برد که در آنها روایاتی آمده که تصریح کرده اند به این که آیه شریفه، در شأن حضرت علی (ع) در روز غدیر نازل شده که در بعضی از این کتب، بیش از یک روایت وارد شده است.

۲. تأویل الآيات الظاهرة، ج ۱، ص ۱۵۶، ذیل آیه ۶۷ سورة مبارکه مائدة (۵) به نقل از مسند احمد حنبل؛ نیز ابن طاووس در طرائف، صص ۱۳۹ - ۱۵۳، سعد السعود، ص ۷۱؛ نیز به نقل از أمالی صدوق، ص ۲۹۰، ح ۱۰؛ بحار الأنوار، ج ۱۸، ص ۳۳۸، ح ۴۰؛ ج ۳۷، ص ۱۰۹؛ ج ۵۹، ص ۲۴۸، ح ۱؛ تفسیر برهان، ج ۲، ص ۲۱۱، ح ۵.

حدیث غدیر از متواترات است، هیچ کس نمی تواند اصل قضیه را منکر شود؛ چون همه فرقه های اسلام اجماع کرده اند به نقل حدیث غدیر از جماعت کثیری از صحابه پیغمبر؛ من جمله در صحیح مسلم* و صحیح بخاری؛ که اعتبار این دو کتاب نزد عامه به منزله قرآن است، روایت شده؛ چنان چه تصریح کرده ابن حجر در صواعق محرقه^۱، و غزالی در سّر العالمین به علاوه سائر کتب صحاح عامه.

* رساله النخبة، صص ۱۳ - ۱۴.

۱. الصواعق المحرقة، الباب التاسع، ص ۱۲۲، الحدیث الرابع: قال (ص) یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه. اللهم وال من والاه، وعاد من عاداه. مصنف کتاب مذکور، بعد از نقل حدیث می گوید: این حدیث را روایت کرده اند سی نفر از صحابه، و بسیاری از طرق روایت این حدیث، صحیح یا حسن است. نکته مهم این که ابن حجر هیتمی، مصنف این کتاب، از آن جایی که ضدیت ویژه ای با شیعه داشته، این کتاب را الصواعق المحرقة فی الرد علی اهل البدع و الزندقه نام نهاده است؛ یعنی صاعقه های سوزاننده در پاسخ و رد اهل بدعت و زندقه و کفر که منظور او - چنان که از فحوای کتاب معلوم می شود -، شیعه امامیه است. از دیگر کتب این نویسنده، کتابی است به نام تطهیر الجنان و اللسان که در تطهیر و پاک کردن «آقا و سید خودش» معاویه بن ابی سفیان از هرگونه زشتی و بدی است. ابن حجر (پسر سنگ)!! این آقا زاده که نتوانسته منکر حدیث غدیر خم شود، در طی هفت صفحه (از ص ۴۲ تا اواسط ص ۴۹) سعی و تلاش فراوان کرده است تا ثابت کند که این حدیث، دلالتی بر خلافت و امامت علی بن ابی طالب ندارد.

وی در صفحه ۴۲ می گوید: در بازگشت از حجة الوداع، پس از گرد آوردن صحابه و تکرار این عبارت: «أأست أولی بکم من أنفسکم»، و جواب اصحاب به تصدیق، و اعتراف به اولی بودن پیامبر، رسول، دست علی را گرفت، بالا برد و گفت: «من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، وعاد من عاداه، فأحب من أحبه، وأبغض من أبغضه، وانصر من نصره، واخذل من خذله، وأدر الحق معه حیث دار»؛ یعنی: هر که را من مولای او هستم، این علی، مولای او است. خدایا مولای کسی باش که علی را مولای خود گرفته، و دشمن کسی باش که با او دشمن است، و دوست داشته باش کسی که او را دوست دارد، و کینه ور باش با کسی که کینه او را داشته باشد، یاری کن کسی که او را یاری می کند، و خوار کن کسی که او را خوار کند، و هر کجا هست حق را همراه او قرار بده. ابن حجر پس از نقل این حدیث می گوید: شیعه می گویند: معنی «مولی» اولی بودن و مقدم بودن است بر مردم، هم چنان که پیامبر بر مردم، اولی بود، به دلیل این که پیامبر فرمود: أأست أولی بکم، و مولا در این حدیث به معنی «ناصر» و یاور نیست؛ (این معنی «ناصر» مورد قبول امثال ابن حجر است، و این گونه معنی حدیث را منحرف و دگرگون می کنند)؛ و گرنه لازم نبود پیامبر مردم را جمع کند، و علی را و موالی او را این همه دعا کند، و این نص صریح است بر خلافت علی. سپس شروع می کند در روشن کردن سند و دلالت حدیث. سند حدیث در نظر او ایرادی ندارد، و می گوید: این حدیث، صحیح است، و شکی در او نیست، و ترمذی و نسایی و احمد، این حدیث را آورده اند، و طرق روایت این حدیث، فراوان است، و از این روی است که شانزده نفر از صحابه، آن را روایت کرده اند، و از احمد حنبل روایت کرده اند که گفت: سی نفر از صحابه این حدیث را از پیامبر شنیده اند، و بسیاری از سندهای آن، صحیح و نیکو است، و التفاتی نیست به کسی که در صحت سند آن، ایراد می گیرد، و آن را رد می کند.

﴿اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ، وَعَادِ مَنْ غَادَاهُ، وَأَنْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ، وَأَخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ﴾

ترجمه: پروردگارا! دوست دار هر که یار علی است، و دشمن دار هر که دشمن علی است، و یاری کن هر که او را یاری کند، و خوار کن هر که خوارش کند.^۱

شرح: در تواتر حدیث غدیر از عامه، جلال الدین سیوطی در تاریخ الخلفاء و ابن جوزی در اسنی المطالب و صاحب رساله موسومه بالصلوات الفاخرة فی الأحادیث المتواتره، در کتابشان تصریح کرده‌اند، و تفسیر برهان^۲ دوازده حدیث در همین رابطه از کتب معتبره خاصه روایت می‌کند، حدیث اول را از کافی تألیف محمد بن یعقوب کلینی^۳ و حدیث دوم را از اکمال الدین تألیف محمد بن علی بن بابویه قمی^۴ معروف به شیخ صدوق، و حدیث سوم را از سعد بن عبدالله اشعری، و پنج حدیث از عیاشی^۵، حدیث نهم را از مناقب ابن شهر آشوب^۶ از تفسیر ثعلبی، دهم را باز از کلینی^۷، یازدهم را از ابراهیم ثقفی و دوازدهم را از علی بن عیسی اربلی^۸ در کشف الغمه.

در احقاق الحق، قاضی نورالله شوشتری^۹ چهل و پنج حدیث به طرق متعدده از عامه، و بیست حدیث - منهای امیرالمؤمنین - در اطراف حدیث غدیر نقل کرده؛ و عیقات الأنوار میرحامد حسین هندی^{۱۰}، که دو جلد کتاب می‌باشد، و در اطراف غدیر، مطالب فراوان و مهمی دارد، در یک جلد، به اطراف سند حدیث از کتب عامه و اثبات اعتبار روایات حدیث، حتی به مدارک و کتب رجال عامه پرداخته، و در یک جلد به دلالت حدیث، که با یک صد

۱. مرحوم آیت الله نجفی مرعشی در ملحقات احقاق الحق، ذیل حدیث شریف من كنت مولاه... درباره متواتر بودن حدیث غدیر، چهارده نفر از محدثین و علمای مکتب خلافت را نام می‌برد که اظهار داشته‌اند حدیث غدیر، متواتر است. برای نمونه، ترجمه عبارت دو نفر از ایشان را نقل می‌کنیم؛ از جمله کسانی که تصریح کرده به تواتر حدیث غدیر، علامه جلال الدین سیوطی است در کتاب الازهار المتناثرة فی الأحادیث المتواترة و از ایشان است علامه ابن جوزی در کتاب اسنی المطالب آن جا که می‌گوید: این، حدیث صحیحی است که گروه فراوانی از گروه فراوانی، روایت کرده‌اند. احقاق الحق، ج ۲، ص ۴۲۳؛ نیز بنگرید به سخن ابن حجر در الصواعق المحرقة، ص ۴۲ که در صفحه پیش، اقرار و اعتراف او به صحت و درستی این حدیث گذشت.

۲. تفسیر برهان، ج ۱، صص ۴۸۸ تا ۴۹۱؛ اکمال الدین، ج ۱، ص ۳۱۹.

۳. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۳۵۷، ح ۱۴۳، ذیل آیه ۶۷ سوره مائده (۵).

۴. احقاق الحق، ج ۲، ص ۴۹۸ تا ۵۰۱؛ ج ۶، ص ۲۲۵ تا ۳۰۴.

و پنج طریق از طرق عامّه ضبط کرده است؛ هم چنین تجرید الاعتقاد خواجه نصیرالدین طوسی رحمته و شرح تجرید علامه حلی رحمته و کتب سید شرف الدین رحمته: المراجعات و فصول المهمه و نیز مجلّدات الغدير تألیف علامه امینی - مدّظله - و رساله النخبة علامه مرعشی - دام ظلّه -^۱ و کتاب طرق الوصول إلى معرفة المرجع بعد الرسول از معزّی علیه، و سایر کتب کلامیه و کتب اخبار، از کتب اربعه متقدّمین و کتب متأخرین، از بحار الأنوار و وافى و کتب تاریخی، از عامّه و خاصّه، و کتب لغت عربیه و نیز کتب تفسیر در ذیل آیات شریفه ﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ﴾^۲، و ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي﴾^۳،^۴ و هم چنین اشعاری که شعرای چهارده قرن در این موضوع سروده اند؛ چنانچه در مجلّدات الغدير ضبط شده است.

﴿وَقَالَ: مَنْ كُنْتُ أَنَا نَبِيِّهِ، فَعَلِيَّ أَمِيرُهُ﴾

ترجمه: و فرمود: هر که را که من نسبت به او سمت پیمبری دارم، علی فرمانده و آقای او می باشد.

شرح: سی و سه حدیث رسیده که آیه نازل نشده در قرآن به کلمه یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا؛ مگر این که علی امیر او است و شریف او است^۵، لقب امیرالمؤمنین از مختصات آن جناب است، و هیچ کس دیگر نباید به این اسم خوانده شود، حتّی این که اربلی رحمته در کشف الغمّه ذکر کرده که سید رضی علی بن طاووس - رضوان الله علیه - در این مورد، کتابی جمع کرده به نام کتاب اليقين في اختصاص مولانا علی بإمرة المؤمنين و نقل کرده طرق این حدیث را

۱. زمان تألیف این شرح، مرحومین مغفورین علامه امینی و علامه نجفی مرعشی، زنده بوده اند.

۲. سوره مائده (۵)، آیه ۶۷؛ ای پیامبر! آنچه از پروردگارت بر تو نازل شده است، کاملاً (به مردم) برسان!

۳. سوره مائده (۵)، آیه ۳؛ امروز دین شما را کامل کردم، و نعمت خود را بر شما تمام نمودم.

۴. التورالمشتعل، ص ۵۶، ذیل آیه شریفه؛ شواهد التنزیل، ج ۱، ص ۱۵۷، ح ۲۱۱، ذیل آیه شریفه به اضافه اشعاری که حسان بن ثابت درباره واقعه غدیر سروده؛ نیز حافظ خوارزمی در فصل ۴ از مقتل، ص ۴۷ ح ۱ و در فصل ۱۴ از مناقب امیرالمؤمنین، ص ۱۳۳؛ نیز فرائد السمطين، ج ۱، باب ۱۲، ص ۷۴؛ طرائف، ج ۱، ص ۱۴۶، ح ۲۲۱، از ابن مردویه.

۵. احقاق الحق، ج ۴، ص ۳۱۳، به نقل از اخطب خوازم در مناقب و نورالدین علی بن ابی بکر در مجمع الزوائد و سیوطی در تاریخ الخلفاء و متقی هندی در منتخب «کنز العمال».

زیاده از سی صد طریق، از طرق متعدده معتبره.^۱ و هم چنین علامه مرعشی در رساله النخبة* می فرماید: آن تعداد از علمای عامه را که دست یافته ام که در این موضوع، مطلب نوشته اند، عبارت اند از: ۱. خطیب بغدادی ۲. ابن حجر الهیتمی ۳. مجاهد ۴. ابراهیم ثقفی ۵. حموی ۶. اخطب خوارزم ۷. منقری ۸. مسعودی ۹. ابن شیرویه ۱۰. ابن مردویه.

و در کتاب احقاق الحق^۲ ذیل آیه شریفه «وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ»^۳ از جمهور، روایت کرده از رسول خدا ﷺ که فرمود: «اگر مردم می دانستند، چه موقع علی، امیرالمؤمنین نامیده شد، فضائل او را منکر نمی شدند»^۴. علی نامیده شد به این اسم، در حالی که آدم بین روح و جسد بود»، و آیه فوق را خواند تا «أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ». بعد فرمود: «ملائکه عرضه داشتند: "بلی"، پس خطاب شد: أَنَا رَبُّكُمْ وَمَحَمَّدٌ نَبِيُّكُمْ وَعَلِيٌّ أَمِيرُكُمْ»، انتهى.

و در پاورقی، از چند نفر از عامه نقل کرده حدیث را؛ من جمله صاحب فردوس از

۱. کشف الغمه، ج ۱، ص ۳۴۰؛ ذکر مخاطبته بامیرالمؤمنین فی عهد النبی (ص)؛ علی بن عیسی مؤلف کتاب می گوید: شیعه همگی برآن اند که پیامبر (ص) بارها علی را به امیری مؤمنین خطاب فرموده است (یعنی او را امیرالمؤمنین خوانده است). برخی موارد، به دستور خداوند، و به سبب وحی الهی بود، و برخی موارد نیز از نزد خود، وی را چنین خطاب کرد، و چون رسول خدا از روی هوی و هوس و دلخواه خود، چیزی نمی گوید، پس این قسم نیز، در حکم همان قسم اول است، و فرقی نمی کند که به دستور خدا و از طریق وحی، علی را امیرالمؤمنین خطاب فرموده باشد یا از نزد خودش. سپس این گونه ادامه می دهد: من با یکی از علمای پیرو مذهب احمد بن حنبل در این باره بحث می کردم، پس حدیثی از مسند احمد حنبل - که امام او بود - ذکر کردم، او گفت: احمد حنبل ملتزم نبوده که همه احادیث صحیح را در مسند بیاورد، و برخی احادیث آن ضعیف، و غیر معتبر است؛ مانند همان حدیث را از صحیح ترمذی روایت کردم، درباره یکی از رجال راوی حدیث، ایراد گرفت، و او را ضعیف و غیر معتبر دانست! به او گفتم: با شما نمی شود بحث کرد! گفت: چرا؟ گفتم: زیرا شما احادیثی که ما (شیعه) روایت کرده ایم قبول نداری، و تضعیف می کنی؛ احادیثی را که ائمه و مشایخ خودتان روایت کرده اند نیز تضعیف می کنی و نمی پذیری! پس چگونه می توانیم برای شما دلیل بیاوریم؟!*

* رساله النخبة، ص ۱۵. ۲. احقاق الحق، ج ۳، ص ۳۰۷.

۳. سورة اعراف (۷)، آیه ۱۷۲؛ و (به یاد بیاور) زمانی که پروردگارت از پشت و صلب فرزندان آدم، ذریه آنها را برگرفت، و آنها را گواه بر خویشان ساخت.

۴. احقاق الحق، ج ۴، ص ۲۷۵، تعلیقات مرحوم آیت الله نجفی مرعشی، یک روایت از حافظ ابو شجاع دیلمی همدانی در کتاب الفردوس از حذیفه یمانی، روایت دیگر از علامه ابن حسویه در کتاب بحر المناقب و روایت سوم از علامه محمّد صالح کشفی حنفی در کتاب المناقب المرتضویه و در ادامه، چند روایت از برخی کتب عامه آورده که پیامبر خدا فرماید: بر علی سلام کنید به نام امیرالمؤمنین، و این که جبرائیل، اول کسی بود که بر علی به نام امیرالمؤمنین سلام کرد.

حذیفه، ابی هریره، سیوطی، و باز هم اخباری^۱ نقل کرده که علی، امیرالمؤمنین است. و در کتاب وظایف الشیعه*^۲ ده حدیث در این مورد از خاصه و عامه نقل کرده است.^۳

﴿ وَقَالَ: أَنَا وَعَلِيٌّ مِنْ شَجَرَةٍ وَاحِدَةٍ، وَسَائِرُ النَّاسِ مِنْ شَجَرٍ شَتَّى ﴾

ترجمه: و فرمود: من و علی از یک درخت هستیم، و باقی مردم از درختان متعدده می باشند.

شرح: در روضه کافی و توحید صدوق، سند منتهی می شود به ابی امامه باهلی، و در عیون اخبار الرضا سند منتهی می شود به حضرت رضا از پدران بزرگوارش از امیرالمؤمنین علیه السلام که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله به من فرمود: «یا علی! مردم خلق شده اند از درختان متفرقه، و من و تو خلق شده ایم از یک درخت، من اصل اویم و تو فرع او، و حسن و حسین شاخه های او، و شیعیان ما برگ های آن درخت هستند، پس هر که چنگ بزند به شاخه ای از شاخه های آن، خداوند او را داخل بهشت می فرماید».

احقاق الحق^۳ نیز این روایت را از چهل و دو نفر از ثقات عامه و کتب معتبره ایشان به چند طریق ضبط کرده، و در قسم ثالث می نویسد: این اشعار را شیخ ابوبکر بن فضل الله حلبی واعظ خواند:

يا حَبْدًا دَوْحَةً فِي الْخُلْدِ نَابِتَةٌ	مَا فِي الْجِنَانِ لَهَا شِبَهُ مِنْ الشَّجَرِ
الْمُصْطَفَى أَصْلُهَا وَالْفَرْعُ فَاطِمَةٌ	ثُمَّ اللَّقَاحَ عَلِيٌّ سَيِّدُ الْبَشَرِ
وَأَلْهَاشِمِيَّانِ سِبْطَاهَا لَهَا ثَمَرٌ	وَالشَّيْعَةُ الْوَرَقُ الْمَلْتَفُّ بِالثَّمَرِ

۱. احقاق الحق، ج ۴، صص ۱۸ - ۲۳، ۲۷، ۱۶۷. * وظایف الشیعه، ص ۹۲.

۲. از منابع روایی شیعه، می توان به کتاب اصول کافی، ج ۲، باب الاشارة والنص علی امیرالمؤمنین، ص ۲۹۲، ح ۱ اشاره کرد.

۳. احقاق الحق، ج ۵، الباب الرابع فی أن الناس من شجر شتى والنبي (ص) وعلی من شجر واحدة، صص ۲۵۵ - ۲۵۶. حدیث اول را از حافظ ابو عبد الله محمد نیشابوری (م ۴۰۵ق) از کتاب مستدرک، ج ۲، ص ۲۴۱، چاپ حیدرآباد دکن، از جابر بن عبد الله چنین نقل می کند که: شنیدم رسول خدا (ص) به علی فرمود: یا علی! مردم از درختان پراکنده ای هستند، و من و تو از یک درخت هستیم، سپس رسول خدا این آیه را تلاوت فرمود: «و جنات من اعناب و زرع و نخيل، صنوان و غیر صنوان یسقی بماء واحد» - و این حدیث، صحیح السند است. سپس نوزده نفر دیگر از علمای عامه را نام می برد که این حدیث را روایت کرده اند.

هَذَا حَدِيثٌ رَسُولِ اللَّهِ جَاءَ بِهِ
أَهْلُ الرِّوَايَةِ فِي الْغَالِي مِنَ الْخَبَرِ
إِنِّي بِحُبِّهِمْ أَزْجُو النَّجَاةَ غَدَاً
وَالْفَوْزَ مَعَ زُمْرَةٍ مِنْ أَحْسَنِ الزُّمَرِ^۱

در کتاب الغدير^۲ نیز این اشعار را ضبط کرده، و می نویسد: این اشعار، اشاره است به آنچه رسول خدا روایت کرده که فرمود: «أَنَا الشَّجَرَةُ وَفَاطِمَةُ فَرْعُهَا، وَعَلِيٌّ لِقَاحُهَا، وَالْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ ثَمَرَتُهَا، وَشِيعَتُنَا وَرَقُّهَا، وَأَصْلُ الشَّجَرَةِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ، وَسَائِرُ ذَلِكَ فِي سَائِرِ الْجَنَّةِ»^۳.

بعد می فرماید: «هَذَا لَفْظُهُ عِنْدَ الْعَامَّةِ»^۴.

حدیث مزبور را حاکم در مستدرک^{*}، ابن عساکر در تاریخش^{**}، محب الدین در ریاض^{***}، ابن صباغ در فصول المهمه^{****}، صفوری در تزهة المجالس^{*****} نقل کرده اند.

﴿وَأَحَلَّهُ مَحَلَّ هَرُونَ مِنْ مُوسَى، فَقَالَ لَهُ:﴾

ترجمه: و قرار داد جایگاه علی را نسبت به خود، مانند جایگاه هارون نسبت به موسی، و به او فرمود:

۱. احقاق الحق، ج ۵، ص ۲۶۴، به نقل از کفاية الطالب.

۲. الغدير، ج ۳، ص ۸، با اندک تفاوتی در بیت چهارم، و مضافاً به این که در الغدير از بشارة المصطفى اثر عمادالدین طبری نقل کرده است و گفته: شعر از ابی یعقوب نصرانی است.

۳. یعنی رسول خدا فرمود: همانا من چون درختی هستم که فاطمه، شاخه آن است، و علی، لقاح آن است، و حسن و حسین، میوه آن، و شیعیان ما برگ های آن، و اصل این درخت در بهشت عدن است، و دیگر قسمت های آن، در بهشت های دیگر است.

۴. مرحوم امینی در الغدير ج ۳، ص ۸ می گوید: حدیث نقل شده، بنا بر روایت عامه است؛ اما این حدیث، با این الفاظ، نزد مشایخ ما ضبط نشده؛ بلکه به این صورت است که: فرمود رسول خدا: خلق الناس أشجار شتى، و خلقت أنا وعلی بن ابی طالب من شجرة واحدة، فما قولکم من شجرة أنا أصلها و فاطمة فرعها و علی لقاحها و الحسن و الحسين ثمارها و شيعتنا أوراقها، فمن تعلق بغصن من أغصانها ساقته إلى الجنة، و من تركها هوى في النار؛ یعنی: مردم چون درخت های پراکنده و گوناگونی آفریده شدند، و من و علی از یک درخت، پس چه می گوید درباره درختی که من، اصل و تنه آن هستم، و فاطمه، شاخه آن، و علی، لقاح آن، و حسن و حسین، میوه های آن، و شیعیان ما برگ های آن هستند. پس هرکس به شاخه ای از شاخه های آن چنگ بزند، به سوی بهشت رانده می شود، و کسی که آن را رها کند، در آتش می افتد.

*. مستدرک، ج ۳، ص ۱۶۰.

** .الریاض، ج ۲، ص ۲۵۳.

*** .تاریخ ابن عساکر، ج ۴، ص ۳۱۸.

**** .فصول المهمه، ص ۱۱.

***** .تزهة المجالس، ج ۲، ص ۲۲۲.

شرح: این حدیث که در عبارت بعد می‌آید، از مسلمات است نزد شیعه و سنی، و روایت کرده او را ۱ و ۲. بخاری و مسلم در دو صحیح خود به طرق متعدده. ۳ و ۴. احمد حنبل، در مسند خود، حدیث مورد نظر را روایت کرده، و هم‌چنین پسرش عبدالله بن احمد در زیادات مسند پدرش ضبط کرده. ۵. حاکم در مستدرک. ۶. طبرانی در صحیح خود ۷. ابن ماجه در سنن خود. ۸. ترمذی در جامع الأصول ۹. صاحب جمع بین صحاح شش‌گانه، در جامع خود. ۱۰. بزار در مسند خود ۱۱. ابن عساکر در تاریخ خود ۱۲. طبرانی در تاریخ خود ۱۳. نسایی در خصائص العلویة ۱۴. مالکی در فصول المهمه ۱۵. ابن عبدالبر در استیعاب ۱۶. سیوطی در تاریخ الخلفاء ۱۷. متقی هندی در کنز العمال ۱۸. محمد بن طلحة شافعی در مطالب السؤل ۱۹. ابن مغازلی در مناقب خود ۲۰. حموینی در فرائد السمطين ۲۱. اخطب خوارزم در مناقب خود.*

علامه امینی^۱ در مجلد سوم الغدير به مناسبت قضیه تبوک می‌نویسد: «وَعَلَى هَذَا اتَّفَقَ عُلَمَاءُ السِّيَرِ كَمَا قَالَ سَبْطُ ابْنِ الْجَوْزِيِّ فِي التَّذَكُّرَةِ صَفْحَةَ ۱۲».^۲ و در پاورقی، قسمتی از مدارک حدیث منزلت را نوشته؛ من جمله پانزده کتاب معتبر از بزرگان عامه که تاریخ تبوک را نوشته‌اند، با نام کتاب و شماره صفحه مربوطه ضبط کرده است.

مرحوم قاضی نورالله - نورالله مضجعه -^۳ احادیث منزلت را از طبقه‌ای از صحابه، جداگانه ضبط کرده با سلسله روایات به همان سند، بعد، از صحابه دیگر و روایات آنها با ذکر

*. رسالة النخبة، ص ۱۶.

۱. الغدير، ج ۳، ص ۱۹۸؛ علامه امینی، بحث حدیث منزلت و صحت و اعتبار آن را در صفحات ۱۴۸ تا ۲۱۷ ضمن پاسخ به شبهاتی که ابن تیمیة در کتاب منهاج السنة مطرح کرده است، بررسی، و صحت سند و اعتبار دلالت آن را ثابت می‌کند.

ابن تیمیة در منهاج السنة حرف‌های دروغ و باطلی به شیعه نسبت می‌دهد، و نیز بسیاری از فضایل حضرت علی (ع) را باطل، جعلی و ساخته شیعه برمی‌شمارد؛ از جمله حدیث منزلت را! و این حدیث و این فضیلت را انکار می‌کند.

۲. یعنی: بر این مطلب هم‌سخن شده‌اند علمای سیره و تاریخ، هم‌چنان‌که سبط بن جوزی در صفحه ۱۲ تذکره گفته است.

۳. احقاق الحق، ج ۵، ص ۱۳۲ تا ۲۳۴. البته درست این است که بگوییم: مرحوم آیت‌الله العظمی نجفی مرعشی در ملحقات و اضافات، این ۴۷۱ کتاب را نام برده است، و نتیجه تحقیقات آن مرحوم است که در تکمیل تلاش و کوشش مرحوم قاضی نورالله انجام داده است.

مدارک از کتب معتبره عامه، که جمعاً چهارصد و هفتاد و یک کتاب را با قید چاپ و شماره صفحه نام برده، و ضبط کرده.

﴿أَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى؛ إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي﴾

ترجمه: منزلت تو از جانب من، نظیر منزلت هارون است از موسی؛ جز این که بعد از من پیغمبری نیست.^۱

شرح: یعنی جز مقام نبوت که به من ختم شده، سایر مقامات و موقعیت‌هایی که هارون نسبت به موسی داشت تو از من داری، که من جمله مقام خلافت و جانشینی است^۲، چنانچه صریح قرآن بیان می‌فرماید: ﴿وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ أَخْلُقْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ لَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ﴾^۳.

و این فرمایش را طبق اخبار معتبره در موارد متعدده؛ بلکه در پنجاه* مورد فرموده است، من جمله در غزوة تبوک بود، که وقتی پیغمبر اکرم ﷺ به امر پروردگار متعال بالشکر چهل هزار نفره، عازم تبوک گردید، امیرالمؤمنین علی علیه السلام را در مدینه به جای خود گذاشت

۱. الغدير، ج ۳، ص ۲۲۸، در پاسخ یاوه‌گویی‌های ابن کثیر که در کتاب البداية و التهاية، برخی فضایل و خصایص حضرت علی را انکار می‌کند؛ علامه امینی (ره) روایت می‌کند که عمر بن خطاب گفت: شنیدم از رسول خدا که برای علی، سه فضیلت را ذکر فرمود، بسیار دوست داشتم یکی از آن سه، برای من بود، و برای من محبوب‌تر بود از هرچه بر آن خورشید پتابد. همانا من، او و ابو عبیده و ابوبکر و جماعتی از صحابه گرد آمده بودیم، رسول خدا بر دوش علی - رضی الله عنه - زد و گفت: «یا علی! تو اول کسی هستی که ایمان آوردی، و اول کسی هستی که اسلام آورد، و تو برای من، بمانند هارون هستی برای موسی».

۲. مرحوم آیت الله نجفی مرعشی در ملحقات احقاق الحق، ج ۵، صص ۱۳۲ - ۲۳۴، تمام احادیثی را که عامه در خصوص حدیث منزلت روایت کرده‌اند، زیر عنوان «في الأحاديث الواردة من طرق العامة فيما نص بها رسول الله (ص) من مناقب إمام المسلمين علي بن أبي طالب (ع)» گردآوری کرده است؛ در باب اول، تمام این روایات را در ده گروه دسته‌بندی کرده که از راویان مختلف و طرق متعدد و کتب گوناگون اهل سنت است؛ نخستین روایت که قدیمی‌ترین آن نیز هست، از سیره ابن هشام (م ۲۱۸ق) است که چنین است: ابن اسحاق گفت: حدیث کرد مرا محمد بن طلحة بن یزید بن رکانه از ابراهیم بن سعد بن ابی وقاص، از پدرش سعد که او شنید از رسول خدا (ص) که به علی می‌گفت: یا علی! آیا راضی نیستی که از برای من باشی همچون هارون نسبت به موسی؛ جز این که پس از من پیامبری نیست؟ و سپس احادیث دیگری از راویان دیگری پس از ابن هشام را آورده است.

۳. سورة اعراف (۷)، آیه ۱۴۲ و موسی به برادرش هارون گفت: جانشین من در میان قوم باش، و (آن‌ها را) اصلاح کن، و از روش مفسدان، پیروی مکن! * وظایف الشیعه، ص ۱۰۲.

که امور مدینه و عاصمه اسلام را در غیاب پیغمبر به جای ایشان مراقبت نماید. در ضمن، عده‌ای از منافقین، از پیغمبر اجازه گرفتند که در مدینه بمانند، و به عذرهایی خود را از رفتن معذور داشتند؛ چنانچه قرآن در سوره توبه، حال آنها و نقشه‌های آنها را بیان می‌کند؛ چراکه نظر داشتند که در غیاب پیغمبر، در مدینه فتنه کنند، و بلکه مدینه را تسلیم کنند، و چون امیرالمؤمنین علیه السلام را در مدینه گذارد، از نقشه خود مأیوس شدند؛ فلذا دست به نقشه دیگر زدند، و شایع کردند که پیغمبر از علی ملول شده که او را در این غزوه همراه خود نبرده است.

امیرالمؤمنین هم بر وفق مصلحت، لباس جنگ پوشید، و دنبال رسول خدا حرکت کرد، و در جُرف، خدمت پیغمبر اکرم رسید؛ حضرت فرمود: «یا علی! چرا از مدینه بیرون آمدی؟».

امیرالمؤمنین موضوع را به عرض پیغمبر رسانید؛ حضرت تبسم کرد و فرمود: «یا علی! آیا راضی نیستی از جانب من مقام تو به منزله هارون از موسی باشد، به جز مقام نبوت که به من ختم شده؟»؛ الحدیث.^۱

﴿وَزَوْجَهُ أَبْنَتَهُ سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ﴾

ترجمه: و تزویج کرد به علی، دختر خود را که بانوی بانوان همه عالمیان است.
شرح: اصل قضیه، مسلم است، و احتیاج به دلیل و بیان ندارد؛ جز این که این ازدواج می‌رساند امتیاز امیرالمؤمنین را از سایر صحابه، چنانچه ابن حجر^۲ در ذیل آیه دوازدهم از آیات وارده در فضایل اهل بیت، روایت می‌کند از ابی داوود که، ابوبکر آمد خدمت پیغمبر اکرم برای خواستگاری حضرت فاطمه، و پیغمبر از او اعراض فرمود، پس عمر به خواستگاری آمد، و حضرت از او نیز اعراض فرمود*، و در الغدیر از عامه، جابره سمره روایت کرده که پیغمبر فرمود: «ایها الناس! این علی بن ابی طالب است، شما گمان می‌کنید

۱. مناقب خوارزمی، الفصل الرابع عشر، فی بیان أنه أقرب الناس من رسول الله، ص ۱۳۳، ح ۱۴۸.

۲. الصواعق المحرقة، ص ۱۶۲. * رسالة التَّخْبِیة، ص ۱۸.

۳. الغدیر، ج ۲، ص ۳۱۵، به نقل از گنجی شافعی در کفایة الطالب، ص ۱۶۴.

من خود دخترم را به او تزویج کردم، به تحقیق خواستگاری کردند از من اشراف قریش، و من جواب نمی‌دادم، و منتظر دستور الهی بودم تا این که جبریل در شب بیست و چهارم ماه رمضان بر من نازل شد و گفت: "خداوند متعال تو را سلام می‌رساند، و به تحقیق، جمع کرده است روحانیین و کروییین را در وادی افیج، زیر درخت طوبی، و تزویج فرمود فاطمه را به علی"، و به من امر شد خطبه بخوانم، و خطبه خواندم، و خدای متعالی، ولی این عقد بود».

و محبّ الدّین طبری^۱ و صفوری^۲ روایت کرده‌اند که، جبریل عرضه داشت که خداوند امر فرمود رضوان را که نصب کند منبر کرامت را در بیت المعمور، و امر فرمود راحیل را بر منبر صعود کرد و خطبه خواند، و خداوند به من وحی فرمود که عقد نکاح فاطمه را به علی ببند که من او را تزویج کردم به علی، و من عقد خواندم و ملائکه را شاهد گرفتم، و شهادت نامه را در این حریر قرار دادم، و مأمور شدم به شما عرضه بدارم، و مهر کنم به خاتم مشک سفید، و بسپارم او را به رضوان خازن جنان^۳.*

﴿وَاحِلٌ لَهُ مِنْ مَسْجِدِهِ مَا حَلَّ لَهُ، وَسَدُّ الْأَبْوَابِ إِلَّا بَابَهُ﴾

ترجمه: و حلال ساخت برای علی در مسجدش آن چه حلال بود برای خود پیغمبر، و درهای دیگران را که به مسجد باز بود بست؛ مگر در خانه علی را که هم چنان به مسجد باز گذاشت.

شرح: یعنی چنان چه بر خود پیغمبر حلال بود^{**} که در هر حال، از مسجد عبور کند، و طهارت به تمام معنای او همیشه باقی بود، علی هم به حکم آیه تطهیر، همیشه اوقات از هر

۱. الغدير، ج ۲، ص ۳۱۵، به نقل از ذخائر العقبی، ص ۳۱، روایت کرده است که پیغمبر خدا فرمود: فرشته مرا آمد و گفت: ای محمّد! خدای تعالی تو را سلام می‌رساند و می‌گوید: همانا من دختری فاطمه را در آسمان به همسری علی در آوردم، تو نیز در زمین چنین کن.

۲. الغدير، ج ۲، ص ۳۱۶، به نقل از نزهة المجالس، ج ۲، ص ۲۲۵.

۳. احقاق الحق، ج ۶، صص ۵۹۲ تا ۶۲۳، به نقل از گنجی شافعی در کفاية الطالب، ص ۱۸۰؛ تاریخ بغداد، ج ۴، ص ۲۱۰/

*. ناسخ التواریخ، جلد حضرت زهرا (س)، صص ۲۷ تا ۵۸.

** رساله النخبة، ص ۱۸.

رجس و پلیدی پاک بود، و فاطمه و حسنین علیهم السلام هم به همین منوال بودند (به قضاوت شأن نزول آیه تطهیر در شأن این خانواده).

سید بحرانی رحمته الله^۱ این قضیه را با بیست و هفت طریق ضبط کرده؛ من جمله: ۱ و ۲. احمد بن حنبل و پسرش عبدالله^۳. ابن مغازلی شافعی^۴. ابن مسنده^۵. ابن عبدالحق^۶. ابن شیرویه^۷. سمعانی^۸. اخطب خوارزم^۹. حموینی و غیر ایشان، و ذکر کرده‌اند که صحابه نگران بودند و گله‌مند شدند، و پیغمبر تشریف آورد به مسجد و خطبه خواند و بیان فرمود که به میل و نظر خود، دری نبستم و دری نگشودم؛ مگر به امر پروردگار؛ چنان‌چه ابن حجر روایت کرده از صنعاء، و احمد از زید بن ارقم.

و علامه امینی^۲ از بیست و دو نفر از صحابه، به طرق متعدده از کتب صحاح ضبط کرده؛ من جمله از مسند احمد از زید بن ارقم؛ بعد می‌گوید حدیث به نصّ حقاظ، صحیح است، و رجال حدیث هم از ثقات هستند، و هم چنین نسایی و حاکم، حدیث مزبور را ضبط کرده، و هر دو گفته‌اند صحیح است، و هم چنین جمعی کثیر از حقاظ مانند: ضیاء مقدّسی، کلابادی، سعید بن منصور، محبّ الدّین طبری، خطیب بغدادی، گنجی شافعی، سبط بن جوزی، ابن ابی‌الحدید، ابن کثیر، ابن حجر، ابن جوزی، سیوطی، هیشمی، عینی، بدخشی، و گفته: احمد و نسایی و حاکم و ضیاء ضبط کرده‌اند به اسنادی که رجال حدیث از ثقات هستند و احقاق‌الحق^۳ از یک صد و هفتاد و سه کتاب از بزرگان عامّه ضبط کرده که اسناد آن به هشت نفر از صحابه منتهی می‌شود.

۱. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۱۹۳.

۲. القدير، ج ۳، ص ۲۰۳، در پاسخ به حرف‌های باطل و بی‌اساس ابن تیمیّه در کتاب منهاج السنه که این فضیلت را برای ابابکر بر می‌شمارد، و اختصاص آن را به علی، از ساخته‌های شیعیان می‌داند!! مرحوم امینی، بیست و سه حدیث از راویان سنی، به طرق مختلف، و از کتب مختلف نقل می‌کند که این فضیلت به حضرت علی اختصاص دارد و لا غیر. نخستین حدیث، از زید بن ارقم است که علامه این حدیث را از طرق مختلف، و با تأیید علمای اهل سنت به صحت رجال و راویان حدیث، نقل می‌کند.

۳. احقاق‌الحق، ج ۵، صص ۵۴۰ تا ۵۸۶. تعلیقات مرحوم علامه محقق متبّع آیت‌الله نجفی مرعشی (قدّس سرّه).

﴿ ثُمَّ أُوْدِعَهُ عِلْمَهُ وَحِكْمَتَهُ، فَقَالَ: أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا ﴾

ترجمه: بعد از آن به علی سپرد دانش و حکمت خود را و فرمود: منم شهرستان دانش و علی، در او است.

شرح: روایت کرده‌اند* این حدیث را از عامه: ۱. احمد بن حنبل ۲. حاکم ۳. طبرانی ۴. ترمذی ۵. بزار ۶. ابن بطه ۷. خطیب بغدادی ۸. بغوی ۹. حموینی ۱۰. سمعانی ۱۱. ابراهیم ثقفی ۱۲. ابن شاهین ۱۳. اخطب خوارزم ۱۴. ابن معین ۱۵. ابن مغازلی ۱۶. ابن حجر ۱۷. ابن ابی‌الحدید ۱۸. ابن مردویه و جز ایشان؛ چنانچه قاضی نورالله^۱ عین این عبارات را از یک صد و سی و سه نفر از بزرگان و روایث ثقات آنها - مسنداً و مرسلأً - ضبط کرده است.^۲

و این‌ها غیر از طرقی است که بزرگان شیعه امامیه - رضوان الله علیهم - ضبط کرده‌اند، و در جمیع کتب معتبره آنها از ائمه طاهرین علیهم‌السلام و بزرگان صحابه و تابعین - رضی الله عنهم - ثبت شده، و لذا از این جهت اتفاق کرده‌اند امت اسلام بدون هیچ‌گونه شبهه‌ای، پس جای تعجب نیست که امیرالمؤمنین علیه‌السلام با آن همه دشمنان که مراقب بودند نقطه ضعفی پیدا کنند و تعقیب نمایند، بالای منبر فریاد می‌زد: «سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي»^۳، و هیچ‌کدام از

* رساله النخبة، ص ۱۸.

۱. احقاق الحق، ج ۵، صص ۴۶۹ تا ۵۲۱، محقق خیر متبّع، مرحوم آیت الله نجفی مرعشی در ملحقات احقاق الحق احادیثی از منابع و روایات عامه، پیرامون مراتب علم و دانش و فضل علی (ع) بدین شرح گرد آورده است: باب نهم: در این که النبی مدینه العلم وعلی بابها در این باب، احادیث فراوانی گرد آورده است؛ از جمله حدیث اول از ابن عباس است که این حدیث را از بیست و هفت نفر از بزرگان محدثین عامه نقل می‌کند. حدیث دوم را که از جابر بن عبدالله انصاری است از یازده نفر از بزرگان محدثین عامه نقل می‌کند. حدیث سوم از ابن عمر است که این حدیث را از چهار نفر از بزرگان محدثین عامه روایت می‌کند، و احادیث دیگر که این اوراق، گنجایش آنها را ندارد؛ و اما ابواب بعدی به این شرح است: باب دهم: النبی مدینه الحکمة وعلی بابها، باب یازدهم: النبی مدینه الجنّة وعلی بابها، باب دوازدهم: النبی مدینه الفقه وعلی بابها، باب سیزدهم: النبی دارالعلم وعلی بابها، باب چهاردهم: النبی دارالحکمة وعلی بابها، باب پانزدهم: «دانش ظاهر و باطن نزد علی (ع) است»، باب شانزدهم: «۱۹ جزء دانش به علی عطا شده، و یک جزء دیگر به مردمان دیگر، و علی در این یک جزء نیز از دیگر مردم، داناتر است»، (این ابواب را به شرح مذکور، در فهرست جلد پنجم احقاق الحق مطالعه کنید).
۲. النور المشتعل، ص ۲۲، ج ۲، به نقل از شواهد التنزیل، ج ۱، ص ۳۳۴، ذیل آیه ۴۳ سوره نحل (۱۶) و نیز ترجمه امیرالمؤمنین من «تاریخ مدینه دمشق»، ج ۲، ص ۴۶۴، رقم ۹۹۱.
۳. یعنی: پیرسید از من پیش از آن که مرا از دست دهید. ابن حجر در صواعق المحرقة، ص ۱۲۷، باب نهم از فصل

اصحاب نتوانستند این کلمه را بگویند، و علی بود که می گفت: «هزار در از علم به رویم گشوده شد که از هر دری، هزار در از علم باز می گردد»، و علی بود که می فرمود: «اگر می گذاشتند بر کرسی امارت خود بنشینم، هرآینه حکم می کردم میان اهل تورات به توراتشان، و میان اهل انجیل به انجیلشان، و میانه اهل زبور به زبورشان، و بین اهل فرقان به فرقانشان، که هر فرقه‌ای از آن فرق اقرار کنند که اگر موسی یا عیسی یا داوود بودند، بهتر از این حکم نمی کردند به کتب آسمانی»، و نیز فرمود:

نَحْنُ الشُّعَارُ وَالْأَصْحَابُ وَالْخَزَنَةُ وَالْأَبْوَابُ لَا تُؤْتِي الْبُيُوتَ إِلَّا مِنْ أَبْوَابِهَا،
فَمَنْ يَأْتِيهَا مِنْ غَيْرِ أَبْوَابِهَا سُمِّيَ سَارِقًا.^۱

﴿فَمَنْ أَرَادَ الْمَدِينَةَ وَالْحِكْمَةَ فَلْيَأْتِهَا مِنْ بَابِهَا﴾

توجه: پس هرکس قصد شهر و حکمت دارد، پس باید از در آن وارد شود.

شرح: این جمله نیز حدیثی است نبوی که به طرق متعدده از خاصه و عامه ضبط شده است؛ *من جملة در احقاق الحق*^۲ هشت حدیث به عبارت «أَنَا مَدِينَةُ الْحِكْمَةِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا» روایت کرده، و بعد، دنباله هر جمله، این عبارت است: «فَمَنْ أَرَادَ الْمَدِينَةَ»، یا «فَمَنْ أَرَادَ الْحِكْمَةَ فَلْيَأْتِهَا مِنْ بَابِهَا»، و باز تعبیراتی دارد که برداشت از آیه شریفه «لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَى وَاتُّوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا»^۳ می باشد.

سید بحرانی رحمته الله ده حدیث روایت کرده که این آیه در شأن امیرالمؤمنین و اولاد

→ سوم، از سعید بن مسیب روایت کرده که هیچ کدام از صحابه نگفت سلونی؛ مگر علی. نیز مناقب خوارزمی، چاپ قم، فصل هفتم، ص ۹۰، ح ۸۳؛ هم چنین ابن عساکر در ترجمه الامام علی بن ابی طالب من «تاریخ دمشق»، ج ۳، ص ۳۱، ح ۱۰۵۴ و ۱۰۵۵، عمیر بن عبدالله می گوید: علی بر منبر کوفه برای ما خطبه خواند و گفت: ای مردم! پیرسید از من، پیش از این که مرا از دست بدهید. ابن عساکر این سخن حضرت را به عبارات گوناگونی از راویان دیگر در ح ۱۰۴۴، ص ۲۴؛ ح ۱۰۴۵، ص ۲۵؛ ح ۱۰۴۸، ص ۲۶؛ ح ۱۰۴۹، ص ۲۷؛ ح ۱۰۵۲، ص ۳۰؛ ح ۱۰۵۳، ص ۳۰؛ از همان کتاب روایت کرده است. به صفحه ۱۳ ذیل عبارت و رقتهم بعلمک نیز مراجعه کنید.

۱. ماییم نشانه‌ها، و اصحاب و خزانه داران و درها، داخل خانه‌ها نباید شد؛ مگر از در آن، اگر کسی از غیر در وارد خانه‌ای شود، دزد نامیده می شود. ۲. احقاق الحق، ج ۵، صص ۵۰۳ تا ۵۱۴.

۳. سوره بقره (۲)، آیه ۱۸۹. کار نیک آن نیست که از پشت خانه‌ها وارد شوید؛ بلکه نیکی این است که پرهیزکار باشید! و از در خانه‌ها وارد شوید، و تقوی پیشه کنید.

طاهرینش نازل شده، و در بعضی احادیث، تصریح به حدیث بالا فرموده‌اند که خلاصه از باب علوم علوی، باید وارد شهرستان علم نبوی شد؛ بلکه بسیاری از بزرگان عامه، نظیر سمعانی و ابوبکر عیّاش، اظهار کرده‌اند که عمر در بیست و سه * مسأله رجوع به علی کرد، و می‌گفت: «خدایا مشکلی برای من پیش نیاید؛ مگر این که ابوالحسن در کنار من باشد»^۱، و کراراً می‌گفت: «لَوْلَا عَلِيٌّ لَهْلَكَ عُمَرُ»^۲، و می‌گفت: «تا علی حاضر است، دیگری حق فتویٰ دادن ندارد»، و باز غیر از این عبارات، که علامه امینی - ایّده الله -^۳ با ذکر مدارک همه را ضبط کرده؛ من جمله از قول عمر: «عَلِيٌّ أَقْضَانَا»، و جمله «أَقْضَانَا عَلِيٌّ»، و جمله «لَا أَبْقَانِي اللَّهُ بَعْدَكَ يَا عَلِيٌّ»^۴، و از ابن عبّاس^۵ که گفته: «به خدا قسم، نه عشر علم را خداوند

* رسالة النخبة، ص ۱۹.

۱. ترجمة الامام علي بن ابي طالب من «تاريخ مدينة دمشق»، ج ۳، محقق محترم کتاب، ذیل صفحه ۵۴ روایت می‌کند که ابن عساکر در ترجمه احوالات محمد بن زبیر (تاریخ دمشق، ج ۴۹، صص ۸۳ تا ۴۹۸) روایت کرده است که محمد بن زبیر گفت: داخل مسجد دمشق شدم، پیری فرتوت را دیدم و از او پرسیدم: ای پیر مرد! چه کسی را دیده‌ای؟ گفت: پیامبر را درک کردم. گفتم: آیا با او در غزوه‌ای بودی؟ گفت: در یرموک. گفتم: حدیث کن برای من چیزی را که شنیده‌ای. گفت: ... (شنیدم) عمر گفت: اللهم لا تنزلن بی شدیدة إلا وأبوالحسن إلی جنبی؛ یعنی خدایا! گرفتاری‌ای بر من وارد نشود؛ مگر این که ابوالحسن در کنار من باشد.
۲. همان، محقق در ذیل صفحه ۵۵ بیان می‌کند این سخن، بسیار بر زبان عمر جاری شده است، تا جایی که هفتاد مورد بر شمرده‌اند که گفته است: «اگر علی نبود، عمر هلاک می‌شد» این در حالی است که عامه از روایت این گونه سخن‌ها خودداری ورزیده‌اند، یا با اکراه، این گونه سخنان را از عمر روایت کرده‌اند، و سپس روایتی از احمد حنبل در کتاب الفضائل، باب فضایل علی (ع)، شماره ۳۲۷ نقل می‌کند که عمر در مورد زن دیوانه‌ای حکم به رجم داده بود، و علی (ع) به او گفت: آیا نمی‌دانی او دیوانه است؟ و رسول خدا (ص) فرموده: قلم از دیوانه برداشته شده است! و او را آزاد کرد. این جا بود که عمر گفت: لولا علی لهلك عمر!!
۳. الغدير، ج ۳، ص ۹۷، اللهم لا تبغني لمعضلة ليس لها ابن ابي طالب؛ یعنی خدایا مرا باقی مگذار در مشکلی؛ مگر این که فرزند ابوطالب برای حل آن باشد. به نقل از تذكرة السبط، ص ۸۷؛ مناقب خوارزمی، ص ۵۸؛ مقتل خوارزمی، ج ۱، صص ۵ و ۹۸، این عبارت أعوذ بالله من معضلة ولا أبوالحسن لها؛ یعنی: پناه می‌برم به خداوند از مشکلی که ابوالحسن برای حل آن نباشد. به نقل از تاریخ ابن کثیر، ج ۷، ص ۳۵۹ و الفتوحات الاسلامیة، ج ۲، ص ۳۰۶.

۴. ترجمة الامام علي بن ابي طالب من «تاريخ مدينة دمشق»، پاورقی صفحه ۵۴، محقق محترم، مرحوم محمودی آورده که سبط بن جوزی در تذكرة الخواص، ص ۱۵۷ گفته است: در روایت است که دو مرد قرشی، صد دینار نزد زنی به امانت گذاشتند، و شرط کردند که آن زن، امانت را وقتی تحویل دهد که هر دو با هم نزد او بروند. پس از چندی، یکی از ایشان نزد آن زن رفت و گفت: رفیق من مرده است، و امانت را گرفت و رفت. سپس آن دیگری رفت، و طلب امانت کرد. زن گفت: به دوستت تحویل دادم. دعوی، نزد عمر بردند، و عمر،

به علی بن ابی طالب، و یک عشر را به تمام مردم داد، و به خدا قسم شرکت کرد با ایشان در آن یک عشر دیگر». و از ابن مسعود^۶ که گفته: «حکمت تقسیم شده به ده جزء، نه جزء آن مختص علی شد، و یک جزء، همه مردم، و علی، داناترین خلق است به همان یک جزء»^۷، و وقتی که خبر شهادت امیرالمؤمنین به معاویه رسید گفت:^۸ «علم و فقه رفت به مردن پسر ابی طالب».

﴿ثُمَّ قَالَ: أَنْتَ أَخِي، وَوَصِيِّي، وَوَارِثِي﴾

ترجمه: بعد از آن فرمود: تو برادر منی، و وصی منی، و وارث من خواهی بود....

شرح: اما این تعبیرات و اوصاف مذکوره را چندین موقع به امیرالمؤمنین خطاب کرده، و به این اوصاف او را ستوده است؛ من جمله یوم الإندار؛ یعنی وقتی که نازل شد آیه شریفه ﴿وَإِنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾^۹ که سید بحرانی^{۱۰} سیزده حدیث ضبط کرده در تفسیر این

حکم کرد که زن باید صد دینار به آن مرد بدهد، زن از عمر خواست آن‌ها را نزد حضرت علی ببرند. چون مولا قصه را شنید، به آن مرد گفت: مگر بنا نبود هرگاه دو نفری آمدید، امانت شما را بدهد؟ مرد گفت: آری. حضرت فرمود: امانت شما حاضر است. برو با رفیقت بیا تا امانت را تسلیم شما کنم. آن مرد، وامانده و بی چاره شد، و از دعوی دست کشید. چون سخن به عمر رسید گفت: لا أبقانی الله بعد ابن ابی طالب؛ خدا مرا پس از فرزند ابوطالب، باقی نگذارد (که البته این دعا مستجاب شد!).

۵. الغدير، ج ۳، ص ۱۹۸ به نقل از استیعاب، ج ۳، ص ۴۰؛ التریاض، ج ۲، ص ۱۹۴؛ مطالب التؤول، ص ۳۰.

۶. الغدير، ج ۳، ص ۱۹۹ به نقل از كنز العمال، ج ۵، صص ۱۵۶ و ۴۰۱؛ نقل از غیر واحد از حقاظ.

۷. احقاق الحق، ج ۵، ص ۵۱۶، در این باب، دو حدیث روایت کرده است. حدیث اول، حدیث ابن مسعود است که از هفده نفر از بزرگان محدثین عامه از کتب ایشان روایت شده، و حدیث دوم از ابن عباس است که این حدیث را نیز از اعظام محدثین عامه از کتب خودشان نقل کرده است.

۸. الغدير، ج ۳، ص ۹۸؛ نیز روایت کرده از مناقب احمد حنبل و ریاض التضررة که معاویه گفت: عمر هرگاه امری بر او مشکل می شد از علی (ع) دریافت می کرد. اضافه می شود ابن حزم اندلسی (م ۴۵۶ق) در کتاب الفصل فی الملل و التحل افتراءات و بیهوده گویی هایی کرده است؛ از جمله آن‌ها این فضیلت حضرت را انکار و چنین یاوه سرایی کرده است: دروغ می گوید هرکس بگوید به این که علی، دانشمندترین صحابه بوده است... هرکسی که بهره ای از دانش داشته باشد، می داند دانشی که نزد ابابکر بود، چند برابر آن، چیزی است که نزد علی بود. و نیز در تقدّم عمر بر علی در دانش می گوید: هرکسی که چیزی می فهمد، بالضرورة می داند که دانشی که نزد عمر بود، چند برابر آن چیزی است که نزد علی بوده!! این گونه یاوه گویی ها است که امثال علامه امینی را وامی دارد تا با استدلال به احادیث و کتب و روایت اهل سنت، امثال این بیمار دلان دور از سنت را پاسخ دهند.

۹. سورة شعراء (۲۶)، آیه ۲۱۴؛ و خویشاوندان نزدیک را انداز کن.

۱۰. تفسیر برهان، ج ۳، ص ۱۹۰، احادیث ۲ تا ۵، ۷، ۹ تا ۱۱.

آیه، از خاصّه و عامّه، و در شأن نزول این آیه مبارکه، مطالبی عنوان کرده که مختصراً چنین است: چون این آیه نازل شد، پیغمبر ﷺ به امیرالمؤمنین فرمود: «دعوت کن بنی عبدالمطلب را»، و علی می فرماید: دعوت کردم آن‌ها را، در حدود چهل نفر بودند و یک ران گوسفند پخت برای غذای آن‌ها و یک ظرف شیر برای آشامیدن آن‌ها، که این مقدار، خوراک رسمی یک نفر از آن‌ها بود، و فرمود: «بخورید به نام خدا». و همه خوردند و سیر شدند، و از آن شیر، همه سیراب شدند. بعداً اظهار پیامبری خود کرد، و ابولهب جسارت کرد و متفرّق شدند، و باز روز دوم چنین فرمود، و به همان کیفیت به استهزا و سخریّه متفرّق شدند، و روز سوم نیز چنین فرمود، و به آن‌ها فرمود: «من پیغمبر هستم، و هرکدام از شما که اول به من اقرار کند و بیعت کند، برادر من، و وزیر من، و جانشین من و وارث من است»، و در هر مرتبه، علی بر می خواست که «یا رسول الله! من با شما بیعت می کنم»؛ در صورتی که کوچک تر از همه بود، و مرتبه سوم، حضرت دست او را گرفت، و در حضور آن‌ها فرمود: «یا علی! تویی برادر من، و جانشین من و وارث من»؛ الحدیث.

و این مطلب به قدری شایع است که حتی فرنگی‌ها [یی] که در این موضوع، کتاب نوشته، و تاریخ نبوت پیغمبر را نگاشته‌اند، این مسأله را مسلم دانسته و نوشته‌اند، و هم چنین ابن حجر* در صواعق نقل از ترمذی کرده که چون پیغمبر، برادری انداخت بین اصحاب خود، علی گریان آمد خدمت پیغمبر و عرضه داشت: «یا رسول الله! هرکدام از صحابه را با یکدیگر برادر قرار دادی، و مرا با احدی از آن‌ها برادر نساختی!».

پس فرمود: «تو برادر من می باشی در دنیا و آخرت».

در الغدير آورده، پیامبر فرمود: «أَنْتَ أَخِي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ».

* رسالة النخبة، ص ۱۹.

۱. الغدير، ج ۳، ص ۱۱۲، ابن حزم ظاهری اندلسی (م ۴۵۶ق) از علمای اهل سنت اموی در کتاب الفصل في الملل والنحل در معرفی شیعه (روافض) امامیه یا وه گویی‌های فراوانی کرده است، و امور باطل و دروغی را به شیعه نسبت داده، و پا از گلیم خود دراز کرده، به حریم علی بن ابی طالب (ع) نیز جسارت‌ها نموده، و برخی فضائل و اختصاصات آن حضرت را منکر شده است!! از جمله برادری بین علی و پیامبر (مواخاة) را! و گفته که پیامبر، ابابکر را برادر و دوست خود قرار داده است! که مرحوم علامه امینی در الغدير، ج ۳، صص ۱۱۲ تا صص ۱۲۵، این بیهوده سخن را نقد و بررسی کرده، و با استناد به احادیثی که نزد علمای عامّه، صحیح و معتبر و

سپس اسناد این حدیث را می‌رساند به:

۱. امیرالمؤمنین علی ۲. عمر بن الخطاب ۳. انس بن مالک ۴. زید بن ابی‌اوفی ۵. عبدالله بن ابی‌اوفی ۶. ابن عباس ۷. مخدوج بن زید ۸. جابر بن عبدالله ۹. ابی‌ذر غفاری ۱۰. عامر بن ربیع ۱۱. عبدالله بن عمر ۱۲. ابی‌امامه ۱۳. زید بن ارقم ۱۴. سعید بن مسیب، آن‌گاه منابع را معرفی می‌کند.^۱

و در جای دیگر در همان کتاب، گفته^۲: بهترین دلیل بر بزرگی مقام علی نزد پیغمبر، همین برادری است؛ چون رعایت مشاکلت را می‌فرموده است؛ چنان‌چه بین ابی‌بکر و عمر، برادری انداخته، و علی را برای خود ذخیره کرده است.

خلاصه در الغدیر^۳، قریب پنجاه شاهد بزرگ از اقرار صحابه، پیرامون برادری علی و پیامبر، و احادیث نبوی در این مورد را در کتب معتبره بیان می‌کند، بعد می‌گوید: «مراجعه

→ متواتر است، پاسخ داده است.

تفصیل این حدیث که مرحوم مؤلف، بخشی از آن را آورده چنین است: برادری برقرار کرد پیامبر بین یاران خود، پس بین عمر و ابابکر، برادری برقرار نمود، و بین فلان و فلان، پس علی نزد پیامبر آمد و گفت: میان اصحاب برادری برقرار کردی، و میان من و کسی برادری قرار ندادی؛ پس رسول خدا گفت: تو برادر منی در دنیا و آخرت.

دیگر کسی که مؤاخاة بین علی و پیامبر را انکار کرده، ابن تیمیة حرّانی حنبلی (م ۷۲۸ق) در کتاب منهاج السنة است که از گمراهان تابع سنت بنی‌امیه به شمار می‌رود. وی در این کتاب که منهاج سنت اموی است می‌گوید: حدیث مؤاخاة، باطل و ساختگی است؛ همانا پیامبر، با کسی پیمان برادری نیست، و نه بین مهاجرین و نه بین انصار؛ بلکه میان مهاجرین و انصار، برادری برقرار کرد. (منظور وی آن است که میان هرکدام از مهاجرین با یک نفر از انصار، پیمان برادری برقرار کرد) که این جا نیز علامه امینی (ره) حرف باطل وی را در الغدیر، ج ۳، ص ۱۷۴، پاسخ داده، و اضافه کرده است که بین دو نفر از مهاجرین هم برادری برقرار کرد؛ همانند زبیر و ابن مسعود که هر دو از مهاجرین بوده‌اند، و بین حمزه و زید بن حارثه.

ناکس دیگری که مؤاخاة را انکار کرد، حافظ بن کثیر دمشقی (م ۷۷۴ق) در کتاب البدایة و النهایة است که وی چنین می‌گوید: ابن اسحاق و غیر او از اهل سیره و مغازی (کسانی که غزوات و نبردهای رسول خدا را روایت کرده‌اند) گفته‌اند: همانا رسول خدا (ص) میان خودش و علی، برادری برقرار کرد، و به درستی که در این باره، احادیث فراوانی وارد شده است که هیچ‌کدام از آنها صحیح نیست!! این جا نیز علامه امینی در همان جلد ۳، ص ۲۱۸ به صفحات ۱۱۲ تا ۱۲۰ و ص ۱۷۴ الغدیر ارجاع می‌دهد.

۱. الغدیر، ج ۳، ص ۱۱۲: منابع مورد نظر علامه امینی چنین است: ۱. جامع ترمذی، ج ۲، ص ۲۱۳؛ ۲. مصابیح بغوی، ج ۲، ص ۱۹۹؛ ۳. مستدرک حاکم، ج ۳، ص ۱۴؛ ۴. استیعاب، ج ۲، ص ۴۶۰؛ ۵. تیسیر الوصول، ج ۳، ص ۲۷۱؛ ۶. مشکاة المصابیح، حاشیة مرقاة، ج ۵، ص ۵۶۹؛ ۷. التریاض النضرة، ج ۲، ص ۱۶۷.
۲. الغدیر، ج ۳، ص ۲۱۲.
۳. همان، ج ۳، صص ۱۱۲ تا ۱۲۴.

کنید به اشعاری که شعراء در چهارده قرن نسبت به این موضوع سروده‌اند، از حسان بن ثابت گرفته به بعد...»^۱

و مرحوم قاضی نورالله^۲ مدارک را از کتب عامه ضبط کرده، و نیز بیست حدیث^۳ به وسیله نود و شش نفر از اعلام قوم، در این باره ضبط فرموده است.

ابن شهر آشوب^۴ می‌فرماید: علی با پیغمبر، سه قسم برادری داشت؛ یکی از جانب فاطمه بنت اسد که به قدری پیغمبر را محبت کرده بود که حضرت او را مادر خواند؛ دوم حمایت‌هایی که ابوطالب می‌کرد از رسول به منزله پدر، به علاوه در قرآن در دو مورد بر عمو اطلاق آب شده؛ یک مورد نسبت به ابراهیم و آذر؛ مورد دوم، یوسف و اسماعیل؛ و قسم سوم، مواردی که پیغمبر بین خود و علی، برادری می‌افکند.

علامه امینی - ائده الله^۵ - بیانی دارد که این قرارداد، عنوان اخوت عامه اسلامی نبود که در قرآن می‌فرماید: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾^۶؛ بلکه یک مبنای دیگر بود که به وحی آسمانی قرار داد بین اصحاب، و روی حساب ممانعت و مشاکلت و هم‌وزنی بوده در درجات نفسانیه، و در این مؤاخاة، برادری انداخت بین ابی‌بکر و عمر، بین عثمان و عبدالرحمان بن عوف، طلحه و زبیر، ابی‌عبیده جراح و سالم مولی ابی‌حذیفه، ابی بن کعب و ابن مسعود، معاذ و ثوبان، ابی‌طلحه و بلال، عمار و حذیفه، ابی‌درداء و سلمان، سعد ابن ابی‌وقاص و صهیب، ابی‌ذر و مقداد، ابی‌ایوب و ابن سلام، اسامه و هند (حجّام پیغمبر)^۷، معاویه و حباب مجاشعی؛ حتی حکم خواهری برقرار کرد بین فاطمه و امّ سلمه، عایشه و رفسه ابی‌ایوب، و علی را عقب انداخت برای خود، و به او چنین فرمود: «قسم به آن کسی که مرا مبعوث به

۱. همان، ج ۲، صص ۴۰، ۴۳، ۱۱۵، ۲۱۸، ۲۲۶، ۲۲۹، ۲۸۶، ۲۹۱، ۲۹۳، ۳۳۱، ۳۵۰، ج ۳، ص ۶۶.

۲. احقاق الحق، ج ۴، صص ۱۷۱ تا ۲۰۷.

۳. احقاق الحق، ج ۶، صص ۴۶۱ تا ۴۸۶.

۴. همان، ج ۱، ص ۳۶۶.

۵. الغدير، ج ۳، صص ۱۱۲ تا ۱۲۴، این سخنان علامه - قدس سره - در پاسخ کسانی مثل ابن قتیبه در کتاب

تأویل مختلف الحدیث است که این برادری و اخوت را از قبیل إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ انگاشته‌اند، و آن را همانند

آن مواردی دانسته‌اند که پیامبر خدا (ص) مثلاً به عمر گفت: ای برادر من! (یا أخي)، و به زید گفت: تو برادر مایی

(أنت أخونا)، و نیز برخی دیگر از پیروان مکتب خلفا، این اخوت را برادری دینی پنداشته‌اند، و آن را فضیلت یا

امری ویژه، به حساب نیاورده‌اند.

۶. سورة حجرات (۴۹)، آیه ۱۰.

۷. حجامت کننده پیامبر.

حقّ فرموده، تأخیر نینداختم تو را مگر برای خودم، تو برادر منی و وارث منی - تو برادر منی و رفیق منی - تویی برادر من در دنیا و آخرت»، و این برادری، یک تعارف کوچک و امر صغروی نبود؛ بلکه می‌بینیم از مختصات امیرالمؤمنین علیه السلام است، و احدی جز او نتوانسته چنین ادعایی کند، و چنان متعارف شده بود بین اصحاب و متداول بین طبقات، و جاری شده بود در محاورات و احتجاجاتی که در این موضوع شده، و اشعاری که در این قضیه سروده‌اند که چنانچه کسی بخواهد استقصا کند، کتاب ضخیمی خواهد شد.

﴿لَحْمُكَ مِنْ لَحْمِي، وَدَمُكَ مِنْ دَمِي^۱، وَحَرْبُكَ حَرْبِي^۲،
وَإِلْيَمَانُ مُخَالِطُ لَحْمِكَ وَدَمِّكَ، كَمَا خَالَطَ لَحْمِي وَدَمِي﴾

ترجمه: گوشت تو از گوشت من است، و خون تو از خون من می‌باشد، و صلح تو صلح من است، و جنگ تو جنگ من است، و ایمان، مخلوط است با گوشت و خون تو، هم‌چنان که مخلوط است با گوشت و خون من.

شرح: این جملات و عبارات، هرکدام عصاره اخباری است که خاصه و عامه به طرق متعدده ضبط کرده‌اند که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره امیرالمؤمنین این تعبیرات را می‌فرموده که می‌توان گفت هر جمله به منزله سندی است برای شیعه که می‌خواسته به تعبیرات مختلفه،

۱. احقاق الحق، ج ۶، باب ۱۱۳، صص ۴۴۳ تا ۴۴۸؛ در این که گوشت علی، گوشت پیامبر و خون او خون پیامبر است، پنج حدیث از راویان عامه نقل کرده، و حدیث اول را از سیزده نفر راویان مکتب خلافت نقل فرموده که متن آن چنین است: پیامبر خدا به ام سلمه فرمود: این علی بن ابی طالب است که گوشت او گوشت من، و خون او خون من است، و او برای من، همانند هارون است برای موسی؛ جز این که پیامبری پس از من نیست. بنابیع المودة، ص ۱۲۹، باب الرابع و الأربعون، احادیث متعددی در این خصوص روایت کرده است. در متن و پاورقی فرائد السمطين، ج ۲، الباب الثامن، ص ۳۷، احادیث متعددی از زید بن ارقم و ابوبکر در این موضوع، ذکر کرده است.

۲. احقاق الحق، ج ۶، باب ۱۰۹، صص ۴۳۹ تا ۴۴۲ در این که صلح و آشتی با علی، صلح و تسلیم با پیامبر است، و جنگ با او نبرد با پیامبر خدا است. از ص ۴۳۹ تا ص ۴۴۲، پنج قسم حدیث نقل می‌کند، قسم اول، این حدیث است که پیامبر خدا دست علی را در دست گرفته بود و می‌گفت: خدا ولی من است، و من، ولی تو هستم، دشمنم با دشمنان تو، و در صلح و سازش هستم با کسانی که با تو در صلح و سلامت هستند. حدیث را از سه نفر راویان عامه نقل کرده است، و قسم دوم، این حدیث است: پیامبر خدا گفت: ای علی! سازش و صلح با تو صلح و سازش با من است، و حرب و مبارزه با تو حرب با من است.

مقام خلافت و وصایت او را به مردم برساند، این دو جمله بالا «لَحْمُكَ مِنْ لَحْمِي وَدَمُّكَ مِنْ دَمِي» را شیخ صدوق رحمته الله^۱ از ابن عباس روایت کرده، و قاضی نورالله رحمته الله^۲ از خرگوشی و طبری و کشفی، بلکه از سی و سه نفر از اعلام قوم، اخباری که متضمن است که پیغمبر، امیرالمؤمنین را برادر و وصی و وارث خود خوانده، و عبارات گوشت تو گوشت من است، و خون تو خون من است، و روح تو روح من است را نقل نموده است، و نیز در جایی حدیث نبوی «عَلَيَّ مِنِّْي وَأَنَا مِنْهُ، وَلَحْمُهُ لَحْمِي، وَدَمُهُ دَمِي، وَمَنْ أَحَبَّهُ أَحَبَّنِي وَمَنْ أَبْغَضَهُ أَبْغَضَنِي»^۳ را از ده نفر اعلام عامه روایت کرده است، و در جایی دیگر در حدیث چهل و سوم از اخطب خوارزم و میبیدی و قندوزی روایت می‌کند که پیغمبر اکرم در روز فتح خیبر به امیرالمؤمنین عليه السلام فرمود: «یا علی! اگر نه این بود که بگویند درباره تو آن چه نصاری برای عیسی قائل شدند، هرآینه می‌گفتم مقاله‌ای را درباره تو، که عبور نکنی از بین جمعی از مسلمانان؛ جز این که خاک قدمت را بردارند، و با آب وضوی تو استشفاء نمایند، و لکن کافی است تو را، که باشی از من و من از تو، تو از من ارث بری و من از تو، تو از منی، چنان که هارون از موسی بود، جز این که بعد از من پیغمبری نیست، تو ادا می‌کنی قرض‌های مرا، و جنگ می‌کنی بر اجرای سنت من، و تو در آخرت نزدیک‌ترین مردم به من می‌باشی، و به درستی که فردا تو بر سر حوض، جانشین من هستی، میرانی و دور می‌کنی از حوض، منافقین را، و به درستی که تو اوّل کسی هستی که بر حوض، بر من وارد می‌شود، و تو اوّل کسی هستی از امت من که داخل بهشت می‌شود، و به درستی که شیعیان تو بر منبرهای نورند در حالی که سیراب کننده و سیراب شده با روی‌هایی سفید و نورانی، اطراف من‌اند، من شفیع آن‌ها هستم، پس می‌باشند همسایگان من در بهشت، و به درستی که دشمنان تو فردا تشنه‌اند در نهایت تشنگی، در حالتی که رویشان سیاه و رانده شدگان‌اند از آب.

۱. اکمال‌الدین، ج ۱، ص ۳۵۱.

۲. احقاق‌الحق، ج ۴، ص ۲۲۴.

۳. همان، ج ۵، الحدیث الحادی و الخمسون، ص ۱ از مقتل خوارزمی روایتی آورده که در آخر آن چنین آمده است: ... فعلي مني وأنا منه، لحمه لحمي، ودمه دمي، فمن أحبه فحبني أحبه، ومن أبغضه فبغضني أبغضه؛ یعنی... علی از من است و من از اویم، گوشت او گوشت من است و خون او خون من است، هرکس او را دوست بدارد پس به محبت من او را دوست می‌دارم، و هرکسی او را دشمن بدارد، من نیز او را دشمن می‌دارم. همین حدیث را در ص ۴۴۶ نیز به نقل از درر السمطين علامه زرنندی آورده است.

یا علی! جنگ تو جنگ من است، و صلح تو صلح من است، و آشکار تو آشکار من است، و پنهان سینه تو مانند اسرار سینه من می باشد، تویی در دانش من و به درستی که اولاد تو اولاد من هستند، و گوشت تو گوشت من است، و خون تو خون من. به درستی که حق با تو است و حق جاری است بر زبان تو، آنچه می گویی همان حق است و در دل تو است و بین دیدگان تو می باشد، (و ایمان، مخلوط است با گوشت و خون تو هم چنان که مخلوط با گوشت و خون من است) و به درستی که خدای عز و جلّ مأمور ساخته مرا که بشارت دهم تو را، که تو و عترت و دوستان در بهشت می باشید، و حال آن که دشمن تو در آتش است، یا علی! وارد بر حوض نمی شود آن که بغض و دشمنی دارد با تو، و پنهان نمی شود از حوض، هر که دوست تو است.

پس امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: پس به سجده افتادم برای خدای تعالی و سپاس گزاری کردم او را بر آن چه به من عطا فرموده از اسلام و قرآن، و این که مرا محبوب ختم انبیاء و سید پیمبران صلوات الله علیه فرموده است.^۲

﴿وَأَنْتَ غَدَا عَلَى الْحَوْضِ خَلِيفَتِي، وَأَنْتَ تَقْضِي دِينِي، وَتُنْجِزُ عِدَاتِي﴾

ترجمه: و تو فردا بر حوض، جانشین منی و تو ادا می کنی قرض مرا، و تو وفا می کنی وعده های مرا.

۱. احقاق الحق، ج ۶، الباب الثامن و التسعون (باب ۹۸)، ص ۳۸۰ درباره این که هر کس علی را اذیت کند و آزار دهد، همانا رسول خدا را آزرده است. از ص ۳۸۰ تا ص ۳۹۴ احادیث متعددی را از روای عامه و منابع حدیث مکتب خلافت ذکر کرده که حدیث اول را از بیست و سه نفر محدثین عامه از کتب ایشان نقل کرده، و متن حدیث چنین است: احمد حنبل (امام مذهب حنبلی) در مسند خودش چنین آورده که عمر بن الخطاب گفت: ... پیامبر خدا به من گفت: ای عمر! به خدا سوگند مرا آزار دادی! گفتم: پناه به خدا می برم از این که شما را بیازارم ای رسول خدا! پیامبر گفت: آری کسی که علی را بیازارد، مرا آزرده است.

۲. همان، ج ۴، ص ۴۸۳، ح ۴۳، به نقل از خوارزمی (م ۵۶۸ق) در مناقب؛ محدث جمال الدین محمد مشهور به ابن حسویه (م ۶۸۰ق) در بحر المناقب؛ معین الدین میدی یزدی (م ۹۱۱ق) در شرح «دیوان امیرالمؤمنین»؛ شیخ حسن مقرئ کاشی (م ۸۵۴ق) در مناقب؛ شیخ سلیمان قندوزی (م ۹۹۳ق) در ینابیع المودة؛ مولوی سیدابو محمد حسینی بصری (م اوائل قرن ۱۴ق) در انتهاء الافهام.

شرح: این جملات دعا - عیناً - در عبارات حدیث که در صفحه قبل گذشت، ذکر شد و اشاره گردید؛ من جمله: «وَإِنَّكَ عَدَا عَلِيٍّ الْخَوْضِ خَلِيفَتِي»^۱ و نیز جمله «أَنْتَ تُؤَدِّي دَيْنِي»^۲، به علاوه اخبار جداگانه نسبت به هر جمله از جملات دعا، من جمله عبارات صدر همین صفحه که گذشت، از باب تأکید، مجدداً مواردی ذکر می شود؛ قاضی نورالله^۳ یازده حدیث از اعلام عامه از انس روایت کرده که پیغمبر اکرم^ص فرمود: «عَلِيٌّ يَقْضِي دَيْنِي»؛ یعنی علی، قرض مرا ادا می کند. مثلاً در حدیث دهم که مفاد آن به فارسی چنین است، به علی فرموده: «قرض مرا ادا می کنی، و وعده مرا وفا می کنی، واضح می کنی برای مردم آن چه اختلاف می کنند بعد از من، و یاد می دهی به آنها معانی قرآن را که نمی دانند، و جهاد می کنی با آنها برای تأویل قرآن، چنانچه جهاد کردی برای تنزیل قرآن». (ضبط کرده اند حدیث را دیلمی و ابن مردویه).

و یک حدیث از عبدالله بن عمر به چهار طریق ضبط کرده که پیغمبر فرمود به علی: «تو دین مرا ادا می کنی، تو وعده مرا وفا می کنی». و حدیثی از سلمان فارسی^ص به چهار طریق، که فرمود: «علی، دین مرا ادا می کند، و وعده مرا وفا می کند»، و بعد از ذکر سه حدیث دیگر، از صحابه دیگر، حدیثی از جابر بن عبدالله - رضی الله تعالی عنه - که گفت: پیغمبر اکرم^ص، عباس بن عبدالمطلب را خواست و فرمود: «ای عمو! ضامن شو از من قرض های من و وعده های مرا». عباس عرض کرد: «من طاقت ندارم».

۱. احقاق الحق، ج ۴، ص ۴۸۳، ح ۴۳، حدیث مفصلی است از مناقب خوارزمی از علی (ع) که می گوید: رسول خدا (ص) روز خیبر به من فرمود: (حدیث، طولانی است، در ضمن این فرمایشات است که رسول خدا به علی می گوید): ... تو فردای قیامت، جانشین من هستی بر حوض، و اول کسی هستی که بر حوض وارد می شود، و اول کسی هستی که داخل بهشت می شود، و شیعیان تو بر فراز منبری از نور هستند، سیراب از حوض با روی سفید پیرامون من اند، ایشان را شفاعت می کنم، و در بهشت، همسایگان من اند، تا آخر حدیث.

۲. همان، ج ۴، ص ۴۸۳.

۳. نیز بنگرید: ینابیع المودة، باب ۱۵، ص ۷۸، حدیث از مسند احمد حنبل از انس روایت می کند که به سلمان گفتیم: از پیامبر سؤال کن که وصی تو کیست؟ پس پیامبر به سلمان گفت: ای سلمان! وصی موسی که بود؟ سلمان پاسخ داد: یوشع بن نون. پس پیامبر گفت: وصی و وارث من، آن کس که دین مرا اداء می کند، و به وعده های من وفا می کند، علی بن ابی طالب است و تا پایان ص ۸۳ روایات مختلف و متفاوتی در این خصوص از راویان مختلف نقل می کند.

۴. احقاق الحق، ج ۶، صص ۵۸۲ تا ۵۹۱.

بعد پسرش، عباس را ملامت کرد که: «چرا اجابت نکردی خواهش پیغمبر را؟». گفت: «رها کن مرا، برادر زاده‌ام باد را عقب می‌اندازد، من چگونه می‌توانم دیون او را تحمّل کنم».

پس علی را خواست و فرمود: «ضامن می‌شوی دیون و وعده‌های مرا؟».

عرض کرد: «بلی»، و ضمانت کرد؛ الحدیث.^۱

و حدیث دیگر، فرمود: «یا علی! تو مرا غسل می‌دهی، و دین مرا ادا می‌کنی، و مرا در قبر پنهان می‌کنی، و وفا به عهد من می‌کنی، و تویی صاحب لوای من در دنیا و آخرت»^۲، و حدیث هشتم: ادا نمی‌کند دین مرا کسی جز خودم و علی، که روایت کرده از سی و چهار نفر از اعلام قوم.^۳

﴿وَشِيعَتِكَ عَلَىٰ مَنَابِرٍ مِّنْ نُورٍ مُّبِيضَةٍ وَجُوهُهُمْ حَوْلِي فِي الْجَنَّةِ، وَهُمْ جِيرَانِي﴾

ترجمه: و شیعیان تو بر منبرهای نور، با روی‌هایی سفید و نورانی در اطراف من هستند در بهشت، و ایشان همسایگان من می‌باشند.

۱. احقاق الحق، ج ۶، ص ۵۸۷، قسمت پنجم، جابر به نقل از مجمع الزوائد اثر حافظ نورالدین هیشمی.

۲. همان، ج ۶، ص ۵۸۸، قسمت ششم، حدیث از ارجع المطالب اثر شیخ عبیدالله الحنفی.

۳. همان، ج ۶، ص ۵۸۹، قسمت هفتم، نخستین روایت از مسند احمد حنبل است.

هم‌چنین، ج ۴، ص ۳۴: ما رواه جماعة من أعلام القوم، از ایشان است ابو جعفر اسکافی بغدادی (م ۲۴۲ق) در رسالة النقض على العثمانيّة حدیث را از اباذر نقل می‌کند که در ریزه به دیدار او رفته بوده است. راوی می‌گوید: ابوذر برای من گفت: ... من از رسول خدا شنیدم که به علی گفت: تو نخستین کسی هستی که به من ایمان آورد... و تو برادر من و وزیر من هستی و بدهی و ... دین مرا می‌پردازی، و به وعده‌های من وفا می‌کنی. همین معنی را در حدیثی از صاحب نظم درر السمطين جمال‌الدین زرنندی حنفی (م ۷۵۰ق) و قاضی عضدالدین ایجی شیرازی (م ۷۵۶ق) در مواقف و چند کتاب روایی دیگر از منابع عامّه در ص ۵۵ و نیز صص ۶۱ تا ۷۱ در احادیث فراوانی که درباره یوم‌الانذار روایت کرده، این معنی تکرار شده است، و نیز در صفحات ۷۴، ۷۵ و ۲۲۹.

نیز احقاق الحق، ج ۴، ص ۲۷۰: ما رواه جماعة من اعلام القوم: از ایشان است اخطب خوارزمی (م ۵۶۸ق) در مناقب از ابوهریره و جابر روایت می‌کند که رسول خدا فرمود: علی بن ابی طالب روز قیامت صاحب حوض من است و به تعداد ستارگان پیاله‌هایی در آن حوض هست. و در ص ۲۹۱ در حدیث مفصلی از فرائد السمطين نقل می‌کند که رسول خدا به علی فرمود: وانت يا علي السّاقی.

شرح: که در دنباله حدیث ذکر شده در صفحات گذشته، این مضامین، مفصلاً گذشت^۱، و باز، سه روایت جداگانه در *احقاق الحق*^۲ ضبط کرده که پیغمبر، تصریح فرموده: «یا علی! تو اوّل کسی هستی که با من لباس می پوشد، و اوّل کسی هستی که داخل بهشت می شود از امت من، و به درستی که شیعیان تو بر منبرهایی از نور با روی هایی سفید و نورانی قرار می گیرند، شفاعت می کنم آن ها را، و می باشند فردا همسایگان من، به درستی که جنگ تو جنگ من است، و صلح تو صلح من».

سید بحرانی رحمته الله^۳ در تفسیر آیه شریفه «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ»^۴ بیست و دو روایت ضبط کرده که قدر مشترک همه این است که پیغمبر فرمود: «یا علی! منظور، تویی و شیعیان تو». و یکی از آن احادیث را در تفسیر زوّاره ای^۵ و *احقاق الحق*^۶ هم از ابن عباس روایت کرده اند که چون این آیه نازل شد، پیغمبر اکرم به علی فرمود: «یا علی! مراد به خیر البریّه، (یعنی بهترین آفریدگان) تویی و شیعه تو، شما از خدا راضی و خشنود باشید، و خدا از شما راضی و خشنود، و دشمنان تو در آن روز، محشور شوند در حالی که مغضوب و مقهور باشند».^۷

۱. *احقاق الحق*، ج ۴، ص ۴۸۳، حدیث ۴۳ که در صفحه قبل گذشت، و روایت دیگر از معین الدین میدی یزدی در شرح «دیوان امیرالمؤمنین» این جا نقل می شود «که اضافه بر آنچه در روایت منقول در مناقب خوارزمی آمده است می باشد» که رسول خدا فرمود: همانا تو در آخرت، خلیفه من بر حوض خواهی بود، و اوّل کسی هستی که بر حوض وارد می شود، و شیعیان تو، بر فراز منبری هستند از نور، با روی سفید و روشن، و فردا در بهشت، همسایگان من هستند. همین حدیث را نیز شیخ حسن مقرئ کاشی (۸۵۴) در مناقب و شیخ سلیمان قندوزی در *ینابیع المودة* روایت کرده اند.

۲. *احقاق الحق*، ج ۶، ص ۴۴۱، به نقل از مناقب شیخ حسن مقرئ کاشی و نیز معین الدین میدی یزدی در شرح «دیوان امیرالمؤمنین».

۳. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۴۸۹.

۵. ص ۵۰۶ به نقل از *حلیة الأولیاء*.

۴. سوره بینه (۹۸)، آیه ۷.

۶. *احقاق الحق*، ج ۴، ص ۲۵۰.

۷. همان، ج ۴، ص ۲۵۲، به نقل از علامه حسن دهلوی عظیم آبادی هندی در کتاب *تجهیز الجیش* آورده که سیوطی در تفسیر خود آورده که ابن عساکر از جابر روایت کرده است: ما در خدمت پیامبر بودیم که علی (ع) وارد شد، پس پیامبر گفت: سوگند به آن که جانم در دست او است این، و شیعیان وی روز قیامت، رستگاران هستند و آیه «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ» نازل شد، و یاران پیامبر، هنگامی که علی می آمد، می گفتند: جاء خیر البریة؛ بهترین مردم آمد.

چنانچه قاضی نورالله رحمته الله ^۱ در ذیل این آیه شریفه، از چهل و دو نفر از اعلام قوم، روایاتی به همین معنی ضبط کرده که حدیث آخر را از مناقب، از عامر بن وائله روایت کرده که ابن کواء سؤال کرد از امیرالمؤمنین از این آیه شریفه، و حضرت فرمود: «ماییم و پیروان ما، و در قیامت روشن و مستور و سیراب و آرام هستیم». و در متن ^۲ هم از علامه حلی رحمته الله آیه بیست و نهم را که در شأن امیرالمؤمنین عليه السلام نازل شده آورده، و حدیث را قریب به عبارات دعا تفسیر کرده است.

﴿وَلَوْلَا أَنْتَ - يَا عَلِيُّ! - لَمْ يُعْرِفِ الْمُؤْمِنُونَ بَعْدِي﴾

ترجمه: و چنانچه تو نبودی - ای علی! - مؤمنان بعد از من شناخته نمی شدند.

شرح: یعنی هرچیزی با محک شناخته می شود، و محک ایمان، محبت و ولایت علی است؛ چنانچه اخبار متعدده در این موضوع رسیده، چون بعد از پیغمبر، محبوب ترین خلق نزد خدا، امیرالمؤمنین است؛ چنانچه در *احقاق الحق* ^۳ در اطراف حدیث «طَیْرٌ مَشْوِيٌّ» ^۴، ^۵ و حدیث «زَايَاتٌ» ^۶ در روز خیر، احادیث متعدده از اعلام عامه ضبط کرده، سی و هفت حدیث در اطراف طیر مشوی، که وقتی آن را برای پیغمبر آوردند، دعا می کرد: «خدایا! محبوب ترین خلق خود را برسان که با من در این مائده شرکت کند»، و در جای دیگری در

۱. *احقاق الحق*، ج ۳، ص ۲۸۷، البته آنچه در ذیل آیه شریفه روایت شده، از محقق و محشی *احقاق الحق*، مرحوم آیت الله العظمی نجفی مرعشی است که نخستین روایت، از کفایة الطالب گنجی شافعی و سپس از دیگران تا ص ۲۹۲ روایت را نقل کرده است. ۲. *احقاق الحق*، ج ۳، ص ۲۸۷.

۳. همان، ج ۵، باب ۷، صص ۳۱۸ تا ۳۵۸، در این موضوع که علی، دوست داشتنی ترین خلق نزد خدا بود پس از رسول خدا، و همراهی در خوردن مرغ بریان با پیامبر، بنا بر آنچه محقق خبیر و متتبع شهیر، مرحوم آیت الله مرعشی در *ملحقات احقاق الحق* گرد آورده است، مهم ترین حدیث در این باب، حدیث انس بن مالک است که سی و هفت نفر از صحابه از او روایت کرده اند، و هرکدام از این روایات نیز طرق مختلفی دارد؛ مثلاً روایت سدی از انس را بیست و هفت نفر از بزرگان محدثین عامه در کتب خود آورده اند، و البته غیر از حدیث انس، پنج حدیث دیگر را نیز روایت کرده است. ۴. به معنی مرغ بریان.

۵. حدیث طیر مشوی را شیخ سلیمان قندوزی در *ینایع المسوودة*، باب هشتم، ص ۵۶، به نقل از احمد حنبل و ترمذی و دیگران روایت کرده است؛ نیز *فرائد السمطين*، ج ۱، باب الثانی والأربعون، ص ۲۰۹، حدیث ۱۶۵ - ۱۶۷، به روایت انس و سفینه.

۶. *فرائد السمطين*، ج ۱، باب ۴۸، ص ۲۵۲، ح ۱۹۶؛ ص ۲۵۸، ح ۲۰۰؛ ص ۲۶۴، ح ۲۰۵.

همین کتاب^۱ از ابن مغزلی نقل می‌کند که به بیست طریق این حدیث (حدیث طیر مشوی) را روایت کرده، و گفته: بیست و چهار نفر از صحابه از انس روایت کرده‌اند، و در آخر می‌گوید: «به حدّ تواتر رسیده است».

و در اطراف حدیث رایت^۲ شانزده حدیث نقل می‌کند به این مضمون:
 «لَأَعْطِينَ الرَّايَةَ غَدًا رَجُلًا يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، وَيُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ...»، الخ،
 فردا عَلم را به دست کسی می‌دهم که خدا و رسول را دوست دارد، و خدا و رسول او را دوست دارند.

و احادیث دیگر را پنج قسمت کرده، و هر قسمتی را عده‌ای از صحابه روایت کرده‌اند، و عده زیادی از اعلام نقل نموده‌اند، و نیز روایت صریح* از پیغمبر نقل شده که به امیرالمؤمنین فرمود: «دوست نمی‌دارد تو را مگر مؤمن، و دشمن نمی‌دارد تو را مگر منافق، پس دوستی علی، معرف ایمان است، و بغض او معرف تفاق است».

و در حدیث دیگر فرمود: «آزمایش کنید فرزندان خود را به دوستی علی بن ابی طالب، پس هر که علی را دوست دارد حلال زاده است، و هر که او را دشمن دارد بدانید حرام زاده است».

«مَعَاشِرَ النَّاسِ بَوُّرُوا أَوْلَادَكُمْ بِحُبِّ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، فَإِنَّ أَبِي فَاظْطُرُّوا فِي شَأْنِ أُمَّهِ».
 و در حدیث دیگر که حدیث و ابی سعید و ابن عباس از رسول نقل کرده‌اند، و جابر بن عبد الله آن را فریاد می‌زد، فرمود: «عَلِيِّ خَيْرُ الْبَشَرِ، فَمَنْ أَبِي فَقَدْ كَفَرَ».^۳

۱. احقاق الحق، ج ۵، ص ۳۶۸.

۲. همان، ج ۵، باب ۸، صص ۳۶۸ تا ۴۶۸، در این موضوع که: پیامبر، ویژه داشت علی را به دادن پرچم به دست او، پس از این که خبر داد پرچم را به دست کسی نمی‌دهم؛ جز این که خدا و رسول را دوست دارد، و خدا و رسول، او را دوست دارند، در ذیل این باب، احادیث به پنج قسم، دسته‌بندی شده‌اند که قسم اول، شانزده حدیث؛ قسم دوم، هشت؛ قسم سوم، پنج؛ چهارم، نه؛ و پنجم، دو حدیث را شامل می‌شوند، و حدیث اول قسم اول، از عمر بن الخطاب روایت می‌شود. * وظایف الشیعه، ص ۱۳۶.

۳. احقاق الحق، ج ۴، ص ۲۵۴، سیزده روایت در این معنی نقل کرده است، نخستین روایت از مناقب ابن مردویه (م ۴۱۰ ق) است و سپس از تاریخ بغداد حافظ ابوبکر بغدادی (م ۴۶۳ ق) و دیگران.

﴿وَكَانَ بَعْدَهُ هُدًى مِنَ الضَّلَالِ، وَنُوراً مِنَ الْعَمَى﴾^۱

ترجمه: و می بود علی بعد از پیغمبر، راه‌نمای مردم از گمراهی به سوی حق، و روشنی بخش کوردلان.

شرح: اشاره به قسمتی از مدارک این لقب که علی علیه السلام هادی امت و هادی گمراهان است، در همین کتاب^۲ از نمونه آیات و اخبار گذشت، مع هذا دو شاهد دیگر از شواهد بسیار در این مورد از احقاق الحق نقل می شود:

اول^۳ روایت کرده از سلیم بن قیس هلالی در کتاب خود از قیس بن سعد بن عباده انصاری رضی الله عنه که در مجلس معاویه گفت: «وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ عَلِيٌّ مِثْلِي».
معاویه گفت: «عبدالله بن سلام است».

سعد گفت: «در ﴿إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾^۴، هادی، علی است»، و معاویه ساکت ماند، و نتوانست جواب گوید.

دوم^۵ روایت کرده از حموینی در فرائد السمطين از عده‌ای که گفتند: وارد شد بر ما ابویوب انصاری رضی الله عنه، پس به او گفتیم: «تو با آن مقام که نسبت به پیغمبر پیدا کردی، و خداوند، روزی تو کرد، چگونه به اتفاق علی با اهل لا اله الا الله جنگ کردی؟!».

جواب داد: «قسم به خدا، در همین خانه که الآن شما ببیند، پیغمبر بود، و جز پیغمبر و علی، دیگری با ما نبود، و انس جلوی در ایستاده بود که صدای در خانه بلند شد، پیغمبر به انس فرمود: "باز کن در را به سوی عمّار پاکیزه پاکیزه شده"؛ پس در را گشود، و عمّار داخل

۱. فرائد السمطين، ج ۱، باب ۲۴، ص ۳۹، ح ۱۰۲ و ۱۰۳ از ابی ذرّ، حدیثی روایت می کند که در ضمن آن، رسول خدا (ص) فرماید: علی، فاروق (جداکننده) بین حق و باطل است؛ نیز باب ۲۷، ص ۱۴۵، ح ۱۰۹، از انس بن مالک روایت می کند حدیثی را که رسول خدا در ضمن آن به علی می گوید: تو پس از من روشن می کنی آنچه را که در آن اختلاف می کنند. ۲. رجوع شود به صص ۶۷-۶۹.

۳. احقاق الحق، ج ۵، ص ۷۲، ح ۸۲، به نقل از ینابیع المودة، چاپ اسلامبول، ص ۱۰۴، حدیث، مفصل تر است، محشی (ره) بخشی از حدیث را نقل کرده است.

۴. فرائد السمطين، ج ۱، باب ۲۸، ص ۱۴۸، ح ۱۱۱، از ابن عباس حدیثی روایت کرده است که پیامبر پس از نزول این آیه فرمود: همانا من منذر هستم، و علی، هادی، و به وسیله تو پس از من هدایت می شوند هدایت شدگان.

۵. احقاق الحق، ج ۵، ص ۷۲، ح ۸۰؛ در ینابیع المودة و فرائد السمطين، ج ۱، باب ۳۶، ص ۱۷۸، ح ۱۴۱ نیز این حدیث، نقل شده است.

شد و سلام کرد. حضرت به عمّار، مرحبا فرمود، و جایی برایش باز کرد، و به او فرمود: "بعد از من در امت، فتنه برپا می‌شود، و شمشیرها کشیده می‌شود و کشتارها می‌شود، و از یکدیگر برائت می‌جویند، وقتی چنین دیدی، بر تو باد به این پیشانی باز در طرف راست من - یعنی علی بن ابی طالب - پس اگر همه مردم یک طرف رفتند، و علی، یک طرف، برو به سوی علی، و رها کن مردم را، ای عمّار! علی تو را از هدایت دور نمی‌کند، و به هلاکت نمی‌کشانند. ای عمّار! اطاعت علی، اطاعت من است، و اطاعت من طاعت خدا است".

﴿وَحَبْلَ اللَّهِ الْمَتِينِ، وَصِرَاطَهُ الْمُسْتَقِيمَ﴾

ترجمه: و علی است ریسمان محکم خدا، و راه راست خداوندگار.

شرح: این دو جمله، باز اشاره می‌کند به عصاره‌ای از آیات و اخبار که خدا و رسول، علی را به این صفات، معرفی کرده‌اند؛ چنانچه سید بحرانی رحمته الله علیه ^۱ یازده روایت ضبط کرده ذیل آیه شریفه ﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ ^۲ که در چند حدیث آن منقول است که پیغمبر اکرم، دست علی را می‌گرفت، و می‌فرمود: «این است ریسمان محکم الهی (حبل الله)، به دامنش چنگ زنید». و در تفسیر ثعلبی روایت کرده از امام صادق علیه السلام که فرمود: «ماییم آن رشته که خداوند متعال فرموده». چنانچه در مستدرکات احقاق الحق ^۳ در ضمن ضبط پنج نفر از اعلام قوم، روایاتی ذیل آیه شریفه نقل کرده؛ چنانچه اشعاری هم از شافعی در این مورد ذکر کرده است؛ من جمله:

وَأَمْسَكْتُ حَبْلَ اللَّهِ وَهُوَ وِلَاةُهُمْ كَمَا قَدْ أَمَرْنَا بِالتَّمَسُّكِ بِالحَبْلِ

یعنی: گرفتم ریسمان الهی را که عبارت از ولایت آل محمد است؛ چنانچه ما مور شدیم که بگیریم آن ریسمان را.

۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۴۷، ذیل آیات شریفه سوره حمد (۱)، ح ۳، به نقل از تفسیر قمی، ج ۱، صص ۲۸-۲۹؛ نیز حدیث ۴ که می‌فرماید: امام صادق (ع) فرمود: الصراط المستقیم، منظور، امیرالمؤمنین (ع) است، و در ص ۳۰۷، ذیل آیه شریفه واعتصموا...
۲. سوره آل عمران (۳)، آیه ۱۰۳.

۳. احقاق الحق، ج ۳، ص ۵۳۹، به نقل از ثعلبی در تفسیر آیه شریفه و نیز به نقل از هیتمی در صواعق المحرقة و دیگران روایت می‌کند از امام صادق (ع) که فرمود: همانا ما هستیم حبل الله؛ نیز ینابیع المودة، ص ۱۱۹.

و من جمله، آلوسی در تفسیر خود* گفته: احمد - که مراد، احمد حنبل است - از زید بن ثابت روایت کرده که پیغمبر فرمود: «إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ خَلِيفَتَيْنِ كِتَابَ اللَّهِ حَبْلٌ مَمْدُودٌ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، وَعِثْرَتِي أَهْلُ بَيْتِي»^۱ - الحدیث - که خلاصه ولایت عترت را هم حبل الله نامیده است.

در تفسیر برهان^۲ سیزده روایت ضبط کرده که مراد از صراط مستقیم در آیه شریفه ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ﴾^۳.
 علی و اولاد طاهرین او علیهم السلام می باشند؛ چنانچه در حدیث سیزدهم از جابر بن عبدالله روایت شده که پیغمبر، اشاره فرمود به دست مبارک، به سوی علی، و فرمود: «این است صراط مستقیم، از او پیروی کنید، و از دیگران پیروی مکنید»^۴. و در احقاق الحق^۵ روایت کرده که پیغمبر فرمود: «کسی که دوست دارد سوار شود کشتی نجات را، و تمسک جوید به عروة الوثقی و اعتصام کند به حبل الله المتین، پس دوست دارد علی را»، چنانچه باز در احقاق الحق^۶ و تفسیر برهان^۷ از عامه روایت شده، ﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾؛ یعنی صراط محمد و آل محمد علیهم السلام.

* روح المعانی، چاپ مصر، ج ۴، ص ۱۶.
 ۱. همانا من دو جانشین در میان شما به جا می گذارم، کتاب خدا که ریسمانی است بین زمین و آسمان، و عترت که اهل بیت من اند.
 ۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۵۶۳.
 ۳. سوره انعام (۶)، آیه ۱۵۳؛ این راه مستقیم من است، از آن پیروی کنید! و از راه های پراکنده پیروی نکنید که شما را از طریق حق دور می سازد.
 ۴. بنگرید: فرائد السمطين، ج ۱، باب ۵۲، ص ۲۶۶، ح ۲۰۸، از حذیفه روایت می کند که رسول خدا درباره علی گفت: «اگر او را به سرپرستی خود اختیار کنید، می یابید وی را هدایت شده و هدایت کننده که با شما به سوی صراط مستقیم رهسپار می شود».
 ۵. احقاق الحق، ج ۵، ص ۱۱۳، حدیث ۱۰۵، به نقل از ینابیع المودة، چاپ اسلامبول، ص ۴۴۵.
 ۶. احقاق الحق، ج ۳، ص ۵۳۵، به نقل از تفسیر ثعلبی (کما فی کفایة الخصام).
 ۷. تفسیر برهان، ج ۱، ذیل آیه شریفه، ص ۴۶۷، حدیث ۳ و ۴، از تفسیر قمی روایت می کند از ابی بصیر از امام صادق (ع) که فرمود: الطریق هو أمير المؤمنين و معرفة الإمام؛ راه، همان امیرالمؤمنین و شناخت امام است.

﴿ لَا يُسْبِقُ بِقَرَابَةِ فِي رَحِمٍ ﴾

ترجمه: هیچ کس بر علی - از جنبه خویشاوندی به پیغمبر - سبقت نگرفته؛ بلکه علی از هر جهت، مقدم است.

شرح: چون پدرش جناب ابی طالب، عموی پیغمبر است، و با پدر پیغمبر، جناب عبدالله، برادر ابوینی بوده، و مادام الحیات، در پرستاری از پیغمبر و حمایت او، به حد فداکاری، از هر جهت، کوشا بود، و تا ابوطالب زنده بود، مشرکین، جرأت جسارت زیاد و فشارهای سخت نداشتند؛ چنانچه سال وفات ابوطالب و خدیجه را عام الحزن نامیدند، چه مرگ آنها باعث غم و اندوه شدید بود برای پیغمبر. ابن ابی الحدید معتزلی در اشعار خود سروده:

إِنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، جَدًّا رَسُولِ اللَّهِ جَدًّا أَبُو عَلِيٍّ وَأَبُو الْمُصْطَفَى، مِنْ طَيْبَةِ طَيْبِهَا اللَّهُ^۱
چنانچه جناب ابی طالب در موقعی که امر فرمود جعفر طیار را که اقتدا کند در نماز، و با پیغمبر نماز بخواند، می گوید:

عِنْدَ مَسَلِّمِ الزَّمَانِ وَالْكَرْبِ	إِنَّ عَلِيًّا وَجَعْفَرًا ثِقَتِي
وَلَا يَخْذُلُهُ مِنْ بَنِي دُوْحَسْبِ	وَاللَّهِ لَا أَخْذَلَ النَّبِيَّ
أَخِي لِأُمِّي مِنْ بَنِيهِمْ وَأَبِي ^۲	لَا تَخْذُلُ وَأَنْصُرَا أَبْنِ عَمَّكُمَا

و مادر امیرالمؤمنین، جناب فاطمه بنت اسد است که او هم از نسب هاشمیّه است، و اولین دودمانی که از طرف پدر و مادر، نسب به هاشم می رسانند، اولاد ابی طالب هستند؛ چه فاطمه دختر اسد بن هاشم است، و با ابوطالب، پسرعمو و دخترعمو بودند.

پس امیرالمؤمنین از جنبه قرابت نسبی، از هر طرف، نزدیک ترین خلق به رسول، و از جنبه قرابت سببی هم منحصر بود؛ چون بانویی مانند فاطمه زهرا، مظهر اتم پیغمبر، همسر امیرالمؤمنین بود؛ چنانچه در تفسیر آیه شریفه ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ

۱. همانا جدّ علی بن ابی طالب جدّ رسول خدا است

پدر علی و پدر مصطفی از سرشتی هستند که خدا پاکیزه اش ساخته است.

۲. همانا علی و جعفر، مورد وثوق من هستند در خوشی و ناخوشی روزگار
سوگند به خدا، نبی خدا را خوار نمی کنم و از فرزندان من هم کسی او را خوار نخواهد کرد
پسرعمویتان را یاری کنید و خوار نکنید او را که برادر من است از پسران پدر و مادرم.

نَسَباً صِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا^۱، سید بحرانی^۲ دوازده روایت نقل کرده که مراد از نسب و صهر، پیغمبر و علی هستند، سدی و ابن سیرین^۳ و ثعلبی هم این مطلب را گفته‌اند.

﴿وَلَا يَسْأَلُكَ فِي دِينٍ﴾

ترجمه: هیچ‌کس از علی علیه السلام در امر دین - بلکه در هر امر شایسته و هرگونه فضیلتی - جلو نیفتاده است.

شرح: اولاً در تفسیر آیه شریفه ﴿السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ﴾^۴ در تفسیر برهان^۵ بیست و پنج حدیث از خاصه و عامه ضبط کرده که مقدم بر همه سابقین، از پیشینیان و پسینیان، امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌باشد، و در چند حدیث، سابقین به این ترتیب بیان شده:

۱. فرزند مقتول آدم (هابیل).
۲. مؤمن آل فرعون (حزقیل).
۳. صاحب آل یس (حبیب نجار).
۴. علی بن ابی طالب^۶، و او است افضل ایشان^۷، و نیز در ذیل آیه ﴿ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ﴾^۸ آن سه نفر را گفته، و می‌گوید: «مراد از ﴿قَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ﴾^۹ علی بن ابی طالب علیه السلام است»،

۱. سوره فرقان (۲۵)، آیه ۵۴؛ او کسی است که از آب، انسانی آفرید، سپس او را نسب و سبب قرار داد، «و نسل او را از این طریق، گسترش داد»، و پروردگار تو، همواره توانا بوده است.

۲. تفسیر برهان، ج ۳، ص ۱۷۰، ح ۳، از ابن عباس روایت می‌کند که این آیه در شأن پیامبر و علی نازل شده است. پیامبر، دختر خود را به همسری علی درآورد، در حالی که علی، پسر عموی او بود، و داماد او هم شد؛ نیز ح ۴ از ابن عباس، همین معنی را افاده می‌کند.

۳. همان، ص ۱۷۱، ح ۱۰، به نقل از تفسیر ثعلبی می‌گوید: ابن سیرین گفته: این آیه شریفه در شأن پیامبر و علی نازل شده است، ادامه حدیث، همانند حدیث قبل، از ابن عباس است؛ نیز حدیث دوازدهم، همین معنی را افاده می‌کند.

۴. سوره واقعه (۵۶)، آیه ۱۰.

۵. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۲۷۵، ذیل آیه شریفه، کلاً پانزده حدیث آورده است.

۶. همان، ج ۴، ص ۲۷۶، ح ۱۱ از امام باقر (ع) روایت شده است: سابقون، چهار نفر هستند: فرزند مقتول آدم... تا پایان عبارت.

۷. همان، حدیث ۸ از ابن عباس، حدیث ۹ نیز از ابن عباس و حدیث ۱۵ ابن مغازلی در مناقب، حدیث با این عبارت پایان می‌یابد: «افضل ایشان، علی است». ۸. سوره واقعه، آیه ۱۳.

۹. سوره واقعه (۵۶)، آیه ۱۴.

و این مطلب را در *احقاق الحق*^۱ نیز از بیست نفر از اعلام قوم روایت کرده است: نسبت به همین آیه شریفه، و نسبت به آیه شریفه «إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ»^۲ هشت حدیث^۳ ذکر کرده است که مراد، علی است، و همچنین در ذیل آیه شریفه «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ»^۴ بیست حدیث آورده که مراد، علی و سلمان می‌باشند، و در بعض روایات، اباذر و مقداد و عمّار، و هرکسی که ایمان آورد و تصدیق کرد، و ثابت ماند بر ولایت علی، چنانچه در تفسیر برهان^۵ احتجاج مفصّلی ضبط کرده نسبت به آیه شریفه فوق، از امام حسن علیه السلام در مجلس معاویه.

همچنین علامه امینی^۶ در حدود بیست و سه صفحه، اقوال شصت و شش نفر از صحابه نسبت به سبقت ایمان علی علیه السلام، و در حدود بیست و پنج نوبت احتجاجات خود امیرالمؤمنین، نسبت به اوّل کسی که اسلام آورد و نماز خواند با پیغمبر را بیان کرده، بعداً مجلس مناظره مأمون عبّاسی با علمای عامّه، درباره اسلام امیرالمؤمنین، قبل از همه صحابه^۷ را آورده؛ سپس حدیث امیرالمؤمنین که نماز خوانده‌ام قبل از مردم، مدّت هفت سال، که پیغمبر بود و خدیجه و من، سوم آنها بودم را مطرح می‌کند، و در ترجمه عبدی شاعر^۸ از چند نفر از بزرگان عامّه نسبت به تفسیر آیه شریفه «السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ» آورده که روایت کرده‌اند: آیه، درباره حزقیل، مؤمن آل فرعون و حبیب نجّار، مؤمن آل یس و

۱. *احقاق الحق*، ج ۳، ص ۱۱۴، از شانزده نفر از بزرگان علمای عامّه و گردآورندگان احادیث، روایت‌های مختلفی نقل کرده در این‌که، سابق و پیش‌تاز این امت، علی است، نخستین حدیث از ابن مغّزلی (م ۴۸۳ق) است، سند روایت او به ابن عبّاس ختم می‌شود.

۲. *سورة انبیاء* (۲۱)، آیه ۱۰۱؛ کسانی که از قبل، وعده نیک از سوی ما به آنها داده شده [مؤمنان صالح] از آن دور نگاه داشته می‌شوند.

۳. *احقاق الحق*، ج ۳، صص ۳۸۷ تا ۳۹۰ روایاتی از هشت نفر از بزرگان اهل سنت نقل کرده مبنی بر این‌که سابقون الأوّلون علی و سلمان هستند.

۴. *سورة توبه* (۹)، آیه ۱۰۰.

۵. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۱۵۲، به نقل از *آمالی شیخ*، از امام زین العابدین (ع).

۶. *الغدیر*، ج ۳، صص ۲۱۹ تا ۲۴۲، در پاسخ به اباطیل ابن کثیر دمشقی (م ۷۷۴ق) که در *البدایة و النّهایة* سبقت علی (ع) در اسلام آوردن و نمازگزاردن را انکار کرده است! مرحوم علامه امینی، احادیث فراوانی از محدّثین سنی نقل کرده است در فضیلت سبقت علی در ورود به حوض کوثر و سبقت در اسلام آوردن.

۷. *الصّواعق المحرقة*، باب ۹، ص ۱۲۰، روایت می‌کند از ابن عبّاس و انس و زید بن ارقم و سلمان فارسی و گروهی که علی، اوّل کسی بود که اسلام آورد، و بعضی قائل به اجماع در این مورد هستند.

۸. *الغدیر*، ج ۲، ص ۳۰۶.

علی بن ابی طالب بوده، و اذعان نموده‌اند که علی علیه السلام افضل آنها است.^۱ ابن شهر آشوب^۲ می‌فرماید: اجماع کل است بر این که افضل فضائل، پیشی گرفتن در اسلام است، بعد در قرابت با رسول است، سپس سبقت از جنبه علم است، و بعد به ترتیب، سبقت در هجرت، سبقت در جهاد، سبقت در انفاق مال در راه خدای متعال، پیشی گرفتن بر دیگران از جنبه زهد، سپس از جهت ورع از محارم، بعد راضی بودن پیغمبر از آن شخص در موقع رحلت از دنیا، و علی علیه السلام در جمیع مراتب مذکوره، بر همه پیشی گرفته، و اسبق از تمام است. بعداً برای هر کدام از این اوصاف، فصل جداگانه‌ای تشکیل داده، و مدارک آن را از کتب معتبره فریقین - مُسنداً - معرفی کرده است؛ من جمله در فصل سابقه اسلام آن حضرت، روایات مستفیضه از عامه، ضبط کرده است.

در همین راستا به نقل از تاریخ طبری بیان می‌کند، که اوّل کسی که اسلام آورد، علی بود، بعد به ترتیب، خدیجه، جعفر طیّار، زید بن حارثه، ابوذر غفاری، عمرو بن عبسّه سلمی، خالد بن سعید بن عاص، سُمیّه مادر عمّار یاسر، عبدالرحمان بن عوف، سعد بن زید، صهیب و بلال.

بعد یک یک فصول دیگر را شرح می‌دهد؛ در یک صد و چهار صفحه از مناقب خود، و به آیاتی هم استناد کرده که همه یا قسمتی از آنها در شأن علی علیه السلام به مناسبات مختلف نازل شده؛ من جمله^۳: اطعام، مباحله، تطهیر، شراء، رضا، نجوی، ولایت^۴ - هم چنین احقاق الحق^۵، چهل و شش حدیث از بزرگان قوم ضبط کرده که علی، افضل سابقین است، و

۱. الصّواعق المحرقة، باب ۹، ص ۱۲۵، حدیث ۱ را از ابن عباس روایت می‌کند؛ نیز مناقب خوارزمی، فصل چهارم، ص ۲۰، فی بیان ما جاء فی اسلامه و سبقته إلیه...، ح ۲۰.

۲. مناقب، ج ۱، صص ۲۳۹ تا ۳۴۳. ۳. مناقب، ج ۱، صص ۳۴۳ تا ۴۸۵.

۴. به ترتیب: سور و آیات: انسان (۷۶)، ۸؛ آل عمران (۳)، ۶۱؛ احزاب (۳۳)، ۳۳؛ بقره (۲)، ۲۰۷؛ توبه (۹)، ۱۰۰؛ مجادله (۵۸)، ۱۲؛ مائده (۵)، ۵۵.

۵. احقاق الحق، ج ۵، باب ۱۹، صص ۵۸۷ تا ۵۹۷، سه حدیث درباره پیشی‌گیرندگان امت‌ها روایت کرده، حدیث اوّل از ابن عباس است که از بیست و نه نفر از بزرگان عامه روایت کرده است. نخستین روایت را ابن هشام (م ۱۸۱ق) در السیره النبویه روایت کرده: پیشی‌گیرندگان امم، سه نفر بودند که چشم به هم زدنی به خدا کافر نشدند؛ حزقیل، مؤمن آل فرعون و حبیب نجّار، صاحب یس و علی بن ابی طالب (ع)؛ و حدیث دوم از عایشه است که شش نفر از بزرگان عامه روایت کرده‌اند. عایشه روایت می‌کند که از رسول خدا شنیدم که

چهل و چند حدیث^۱ ضبط کرده که صدیقون، سه نفرند، و صدیق این امت، علی علیه السلام است. وظایف الشیعه^۲ می نویسد: نقل شده که پیغمبر، دست، بین کتفین^۳ علی زد و فرمود: «هفت خصلت است که در روز قیامت، احدی در آنها با تو برابری نمی کند: أَنْتَ أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ بِاللَّهِ إِيمَانًا، وَأَدْنَاهُمْ بِعَهْدِ اللَّهِ، وَأَقْوَمَهُمْ بِأَمْرِ اللَّهِ، وَأَرَأَفَهُمْ بِالرَّعِيَّةِ، وَأَقْسَمَهُمْ بِالسُّوِيَّةِ، وَأَعْلَمَهُمْ بِالْقَضِيَّةِ، وَأَعْظَمَهُمْ مَزِيَّةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^۴.

﴿وَلَا يُلْحَقُ فِي مَنْقَبَةٍ مِنْ مَنَاقِبِهِ﴾

ترجمه: و هیچ کس نتوانسته در منقبتی از مناقب امیرالمؤمنین علیه السلام به پایه او برسد.
شرح: چنان چه احقاق الحق^۵ نقل می کند که امیرالمؤمنین در شوری احتجاج فرموده، و

→ فرمود: پیشی گیرندگان سه نفرند، کسی که در ایمان به موسی پیش افتاد، یوشع بن نون بود، و کسی که در ایمان به عیسی از دیگران پیش افتاد، صاحب یس بود، و کسی که پیش از همه به محمد ایمان آورد، علی بن ابی طالب بود؛ و حدیث سوم از جابر است که چهار نفر از بزرگان عامه روایت کرده اند.

۱. احقاق الحق، ج ۵، صص ۵۹۷ تا ۶۰۶، باب متمم بیستم؛ پنج حدیث روایت می کند در این که صدیقین در امت ها سه نفر بودند، و صدیق این امت، علی است. حدیث اول از ابن ابی لیلی است که از طریق بیست نفر از بزرگان عامه روایت می کند. اولین روایت از احمد حنبل است که در فضائل الصحابه می گوید: ابن ابی لیلی از پدرش روایت کرده است که پیامبر خدا گفت: راست گویان سه نفرند؛ حبیب نجار، مؤمن آل یس، حزقیل، مؤمن آل فرعون و علی بن ابی طالب (ع)، و او از آن دو برتر است. احقاق الحق، ج ۵، ص ۵۹۷ حدیث دوم را نیز ابن عباس به همین لفظ روایت کرده؛ نیز مناقب خوارزمی، فصل ۱۹، ص ۳۱۰، ح ۳۰۷، فی فضائل شتی له. ۲. ص ۱۶۲.

۳. اخطب خوارزم در مناقب خوارزمی روایت می کند از عبدالله بن عباس که می گوید: شنیدم عمر می گفت: شنیدم رسول خدا درباره علی گفت سه خصلت را؛ دوست داشتم یکی از آنها برای من بود، و برایم محبوب تر بود از هرچه خورشید بر آن بتابد. من و ابو عبیده و ابوبکر و جماعتی از اصحاب بودیم که رسول خدا دستش را میان شانه های علی زد و گفت: ای علی! تو اولین مؤمنی هستی که ایمان آورد، و اولین کسی هستی که اسلام آورد، و تو برای من مانند هارون هستی برای موسی. مناقب خوارزمی، الرابع فی بیان ما جاء فی اسلامه و سبقه إلیه، ص ۵۴، ح ۱۹.

۴. یعنی: تو اولین ایمان آورندگان به خدا بودی، و نزدیک ترین کس به پیمان الهی، و پایدارترین آنها در اوامر الهی، و رثوف ترین مؤمنین به رعایا و مردمان، و در قسمت کردن (بیت المال) از همه درست تر، و داناترین مؤمنین به قضاوت، و در روز قیامت هم بزرگ ترین و برترین ویژگی ها را داری.

۵. احقاق الحق، ج ۵، ص ۲۶، احادیث جامعه، ح ۶۲؛ نیز مناقب خوارزمی، ص ۳۱۳، ح ۳۱۴، فصل ۱۹، فی فضائل شتی له؛ نیز تاریخ ابن عساکر، ج ۳، تاریخ دمشق، صص ۱۱۳ تا ۱۲۲، با سندی متفاوت با مناقب خوارزمی و دیگران نیز این حدیث را از طرق دیگر روایت کرده اند.

چند نفر از بزرگان قوم ضبط کرده‌اند؛ من جمله مناقب اخطب خوارزم^۱ از ابی الطفیل عامر بن واثله روایت کرده که گفت: من روز شوری همراه علی داخل خانه بوم و می شنیدم که علی با قوم می فرمود: «هر آینه احتجاجی با شما بکنم که هیچ کس از شما توانایی برابری آن را نداشته باشد، نه از عربی شما و نه از عجمی شما، شما را به خدا قسم، آیا در شما کسی هست که:

۱. خدا را به یکتایی پرستش کرده باشد قبل از من؟» گفتند: «نه».
- فرمود: «پس شما را به خدا قسم می دهم، آیا در شما کسی هست که:
۲. برادری مانند برادر من، جعفر طیار در بهشت، همراه ملائکه داشته باشد؟» گفتند: «نه».
۳. «عموی مثل عموی من، حمزه شیر خدا و شیر رسول خدا، سیدالشهداء داشته باشد؟» گفتند: «نه».
۴. «زوجه‌ای مانند زوجه من فاطمه، دختر پیغمبر، سیده نساء اهل الجنة داشته باشد؟» گفتند: «نه».
۵. دو فرزند، چون فرزندان من، حسن و حسین، سیدا شباب اهل الجنة داشته باشد؟» گفتند: «نه».
۶. «نسبت به آیه نجوی و صدقات تا موقعی که حکم مرتفع شد، پای بندی مثل من داشته باشد؟» گفتند: «نه».
۷. «فرمایشی مثل فرمایش رسول "مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْ مَوْلَاهُ"، (غدیر خم) برایش گفته شده باشد؟» گفتند: «نه».
۸. «حدیثی مانند، حدیث طَیْر مَشْوِيٍّ (مرغ بریان) که فرمود: "خدایا محبوب ترین خلق خود را بفرست برای خوردن این مائده" برایش بیان شده باشد؟» گفتند: «نه».
۹. «حدیثی چون حدیث رایت (روز فتح خیبر) و فرمایشات شبانه پیغمبر برایش نقل شده باشد؟» گفتند: «نه».

۱. ص ۲۴۶.

۲. الصواعق المحرقة، باب ۹، فصل ۲، ص ۱۲۲، ح ۴؛ نیز بنگرید به کتاب حاضر، ذیل عبارت «فقال والعلی امامه من کنت مولاه...»، ص ۶۹.

۳. مناقب ابن مغالزی (م ۴۸۳ق)، ص ۱۷۶، ح ۱۲۱۳؛ نیز در کتاب حاضر، ذیل عبارت «ولولا أنت یا علی»،

۱۰. «یا فرمایشی مثل فرمایشی که با وفد^۱ بنی ربیعہ فرمود: "ایمان می آورید یا بفرستم به سوی شما کسی که چون من است، و طاعتش طاعت من، و معصیتش معصیت من، و شما را از دم شمشیر می گذراند" در وصفش گفته شده باشد؟»^۲ گفتند: «نه».
۱۱. «در یک شب، سه هزار ملک به او سلام کنند با جبرئیل و میکائیل و اسرافیل (شب بدر)»^۳ گفتند: نه.
۱۲. «حدیث قدسی ای مثل حدیث "لَا فِتْنَةَ إِلَّا عَلَيَّ لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْقَفَّارِ"، (جنگ احد) برایش نازل شده باشد؟»^۴ گفتند: «نه».
- و هفده سؤال دیگر....: الحدیث.

﴿يَحْذُو حَذْوَ الرَّسُولِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمَا وَآلِهِمَا﴾

ترجمه: مانند پیغمبر است در اخلاق و سمات و ملکات و فضائل و نسب و مراتب (به جز آن چه استثناء شده) که درود خدا بر آن دو و خاندانشان باد.

شرح: چنان چه در حدیث منزلت، فقط مقام پیغمبری از مختصات رسول است و استثناء شده؛ ولی در آیه مباهله، علی را نفس پیغمبر معرفی می کند، چنان چه می فرماید: ﴿أَنْفُسَنَا أَنْفُسَكُمْ﴾^۵ و مورد دیگر این که، اخطب خوارزم و محب الدین طبری^۶ روایت کرده اند که پیغمبر فرمود: «هر پیغمبری در امت خود نظیری دارد، و علی، نظیر من است».

→ ص ۹۴، پیرامون حدیث طبر مشوی و حدیث رایت مطالبی بیان شده است.

۱. وفد، جمع وافد؛ گروهی که به نزد امیر به رسولی روند، نماینده سیاسی، سفیر.

۲. مناقب خوارزمی، فصل ۱۴، ص ۱۳۶، ح ۱۵۳، عن المطلب بن عبدالله بن حنطب، مشابه همین مطلب را در رابطه با وفد ثقیف فرمودند؛ نیز الفصل الرابع عشر، ص ۱۴۱، ح ۱۱۶۲ مناقب ابن مغازلی، ص ۴۲۸، ح ۴، مناقب ابن اخی تبوک (م ۳۹۶ق)، ضمیمه مناقب ابن مغازلی.

۳. مناقب خوارزمی، فصل ۱۹، ص ۳۰۸، ح ۳۰۳، روایت می کند از علی (ع) در شبی که فردای آن جنگ بدر واقع شد، رسول خدا (ص) گفت: چه کسی برای ما آب می آورد؟ از سپاهیان کسی قدم پیش نهاد! پس علی برخاست، مشک را برداشت، و به سوی چاه رفت. چاه، خیلی گود و شب، تاریک بود، پس علی، داخل چاه شد؛ خداوند به جبرئیل و میکائیل و اسرافیل وحی فرمود: آماده شوید برای یاری محمد و گروه او؛ پس فرود آمدند درحالی که همه ترسناکی از فرودایشان ایجاد شده بود، و چون به چاه گذر کردند، همه ایشان از اول تا آخر، به علی سلام کردند؛ نیز ترجمه الامام علی بن ابی طالب من «تاریخ مدینه دمشق»، ج ۲، ص ۳۵۹، ح ۸۶۸.

۴. مناقب ابن مغازلی، ص ۱۹۷، ح ۲۳۴. ۵. سوره آل عمران (۳)، آیه ۶۱.

۶. احقاق الحق، ج ۴، ص ۳۲۸، مناقب خوارزمی، فصل ۱۴، ص ۱۳۴، ح ۱۵۰.

اجمالاً دیگر اخباری که معاملات با علی، عیناً با رسول است از خوب بد، از خیر و شر، به شرح زیر می‌باشند:^۱

۱. مَنْ كَانَ رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ سَبٌّ فَهُوَ كَمَا كَانَ رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ سَبٌّ. ۲
۲. مَنْ أَذَى عَلِيًّا فَقَدْ أَذَى رَسُولَ اللَّهِ، در حدود هشتاد نفر، چندین حدیث نوشته‌اند.^۳
۳. مَنْ فَارَقَ عَلِيًّا فَقَدْ فَارَقَ رَسُولَ اللَّهِ، شانزده طریق.^۴
۴. مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا فَقَدْ أَحَبَّ رَسُولَ اللَّهِ، چهارده حدیث به شصت و شش طریق.^۵
۵. مَنْ أَطَاعَ عَلِيًّا فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، دوازده طریق.^۶
۶. مَنْ سَبَّ عَلِيًّا فَقَدْ سَبَّ رَسُولَ اللَّهِ، چهل و چهار طریق.^۷
۷. مَنْ أَعْضَبَ عَلِيًّا فَقَدْ أَعْضَبَ النَّبِيَّ، چهار حدیث.^۸
۸. مَنْ تَوَلَّى عَلِيًّا فَقَدْ تَوَلَّى رَسُولَ اللَّهِ.^۹
۹. مَنْ تَنَقَّصَ عَلِيًّا فَقَدْ تَنَقَّصَ رَسُولَ اللَّهِ.^{۱۰}
۱۰. فِي أَنْ سَلَّمَ عَلِيًّا سَلَّمَ النَّبِيَّ، وَحَرْبُهُ حَرْبُهُ.^{۱۱}
۱۱. فِي أَنْ لَحِمَ عَلِيًّا لَحِمَ رَسُولَ اللَّهِ وَدَمُهُ دَمُهُ.^{۱۲}
۱۲. فِي أَنْ عَلِيًّا كَنَفْسِ رَسُولِ اللَّهِ.^{۱۳}
۱۳. فِي أَنْ عَلِيًّا عَدِيلَ رَسُولِ اللَّهِ.^{۱۴}

۱. ظاهراً مصنف محترم، عناوین بیست‌گانه مذکور را از احقاق‌الحق اخذ کرده است. خوانندگان گرامی، جهت ملاحظه احادیث و مستندات این عناوین، به جلد ششم احقاق‌الحق صفحات ۲۶۹ تا ۴۸۶ مراجعه کنند.
۲. هرکس رسول خدا ولی او است، علی نیز ولی او است.
۳. کسی که علی را بیازارد، رسول خدا را آزرده است.
۴. هرکس از علی جدا شود، از رسول خدا جدا شده است.
۵. کسی که دوست ندارد علی را، رسول خدا را دوست دارد.
۶. هرکس علی را اطاعت کند، رسول خدا را اطاعت کرده است.
۷. کسی که علی را دشنام دهد، رسول خدا را دشنام داده است.
۸. کسی که علی را خشمگین کند، رسول خدا را خشمگین کرده است.
۹. هرکس علی را به ولایت برگزیند، رسول خدا را به ولایت گرفته است.
۱۰. کسی که علی را کوچک شمارد، رسول خدا را کوچک شمرده است.
۱۱. سازش و دوستی با علی، سازش و دوستی با رسول خدا است.
۱۲. گوشت علی، گوشت رسول خدا، و خون او، خون رسول خدا است.
۱۳. جان علی، همانند جان رسول خدا است. ۱۴. علی، هم‌سنگ و هم‌ارز رسول خدا است.

۱۴. فِي أَنْ عَلِيًّا أَخُو رَسُولِ اللَّهِ.^۱
 ۱۵. فِي أَنْ عَلِيًّا أَصْلَ رَسُولِ اللَّهِ وَجَعْفَرَ قَرْنَهُ.^۲
 ۱۶. مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يُحِبُّ النَّبِيَّ وَيَبْغِضُ عَلِيًّا فَهُوَ كَاذِبٌ.^۳
 ۱۷. فِي أَنْ كَفَّ النَّبِيُّ وَكَفَّ عَلِيٌّ فِي الْعَدْلِ سَوَاءً.^۴
 ۱۸. اخْتِصَاصِ عَلِيٍّ بِالْأَهْلَالِ بِمَا أَهْلَ النَّبِيِّ.^۵
 ۱۹. فِي ضَمِّ النَّبِيِّ عَلِيًّا إِلَى نَفْسِهِ فِي صِبَاوَتِهِ.^۶
 ۲۰. عَلِيٌّ يَقْضِي دِينِي وَيَنْجِزُ وَعْدِي.^۷

﴿وَيُقَاتِلْ عَلَى التَّوَلِّدِ، وَلَا تَأْخُذْهُ فِي اللَّهِ لَوْمَةٌ لَائِمٌ﴾

ترجمه: و جنگ می کند علی علیه السلام بر اجرای احکام قرآن (چنانچه برای تنزیل قرآن جنگها کرد)، و در این کشش و کوششها برای دین الهی، به ملامت ملامت کنندگان اعتنا ندارد.

شرح: این عبارت، اشاره است به آیه شریفه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ * يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾^۸، در تفسیر برهان^۹ نقل از طبرسی رحمته الله^{۱۰} کرده که واجدین صفات در این آیه،

۱. علی، برادر رسول خدا است.
۲. این که علی، اصل و تنه درخت رسول است و جعفر، شاخه آن.
۳. کسی که گمان می کند رسول را دوست دارد، و علی را دشمن می دارد، او در دوستی رسول خدا دروغ گو است.
۴. کف دست رسول خدا و کف دست علی، در عدل، مساوی اند.
۵. ویژگی علی (ع) به محرم شدن، به همان نبی که رسول خدا محرم شده بود.
۶. پیامبر، علی را در کودکی اش به خود چسباند (به شدت در آغوش می فشرد).
۷. علی، قرضهای مرا ادا می کند، و وعدههایی که به مردم داده ام انجام می دهد.
۸. سوره مائده (۵)، آیه ۵۴؛ ای کسانی که ایمان آورده اید! هرکس از شما، از آیین خود بازگردد، (به خدا زیانی نمی رساند) خداوند جمعیتی را می آورد که آنها را دوست دارد، و آنان (نیز) او را دوست دارند؛ در برابر مؤمنان، متواضع، و در برابر کافران، سرسخت و نیرومندند، آنها در راه خدا جهاد می کنند، و از سرزنش هیچ ملامت گری هراس ندارند. این، فضل خدا است که به هرکس بخواهد (و شایسته ببیند) می دهد؛ و (فضل) خدا وسیع و خداوند، دانا است.
۹. ج ۱، ص ۴۷۹.

۱۰. مجمع البیان، ج ۳، ص ۳۵۸، ذیل آیه شریفه.

امیر المؤمنین علیه السلام و اصحاب او می‌باشند در موقعی که جنگ فرمود با اهل بصره و صفین و نهر وان؛ و نیز گفته: روایت شده این تفسیر، از عمار و حذیفه و ابن عباس. و هم‌چنین اشاره کرده که همین موضوع، روایت شده از امام باقر و امام صادق علیهما السلام، و گفته: روایت شده از علی علیه السلام که در روز بصره فرمود: «به خدا قسم! قتال نکرده بودند اهل این آیه تا امروز»، و تلاوت فرمود همین آیه را؛ هم‌چنین مناقب درباره این آیه، مطالبی دارد^۲، و در احقاق الحق^۳ ضبط کرده از ثعلبی در تفسیرش و از حاکم در مستدرک و از فخر رازی، نسبت به جنگ خیبر و استشهاد به جمله «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» که پیغمبر قبلاً فرمود: «فردا علم را به کسی می‌دهم که خدا و رسول او را دوست دارند، و او، خدا و رسول را دوست دارد»، و خلاصه گفته: این آیه در شأن علی است، و نیز از نیشابوری در حاشیه طبری و از ابوحیان اندلسی و از متقی هندی نیز این مطلب را نقل کرده است.

و بعد طبرسی رحمته الله می‌گوید: مؤید این تفسیر که از این اوصاف، مراد، علی علیه السلام است، نصّ انداز پیغمبر است قریش را به قتال علی، که مفاد آن چنین است: «قریش، دست بر می‌دارید از فتنه‌انگیزی، یا آن‌که خدا برانگیزد برای جنگ با شما مردی را که بزند شما را برای تأویل قرآن، چنان‌چه می‌زد من شما را برای تنزیل آن».

بعض اصحاب پرسیدند: «کیست؟».

فرمود: «آن‌که نعلین مرا وصله می‌کند»، و او علی علیه السلام بود.

۱. مجمع البیان، ج ۳، ص ۳۵۹، ذیل آیه شریفه. ۲. ج ۱، ص ۶۰۷.

۳. احقاق الحق، ج ۳، ص ۱۹۷.

۴. مناقب خوارزمی، فصل ۱۴، ص ۱۴۲، ح ۱۶۲، عن ربیع بن خراش؛ نیز ترجمه الامام علی بن ابی طالب من «تاریخ مدینه دمشق»، ج ۳، صص ۱۶۳ تا ۱۷۳، ده روایت دیگر از طرق متفاوتی آورده است. به عنوان نمونه، به حدیث ۱۱۸۰، ص ۱۶۴ توجه کنید. از کسانی که بسیاری از طرق روایت این حدیث به او منتهی می‌شود ابی سعید خدری است که چنین روایت کرده است: از رسول خدا (ص) شنیدم که گفت: «إِنَّ مِنْكُمْ مَنْ يَفَاتِلُ عَلِيَّ تَأْوِيلَ الْقُرْآنِ كَمَا قَاتَلَتْ عَلِيَّ تَنْزِيلَهُ؛ همانا کسی از شما است که برای تأویل قرآن می‌جنگد، چنان‌که من برای تنزیل آن جنگ کردم. ابوبکر گفت: او منم؟ پیامبر گفت: نه. عمر گفت: آیا او منم؟ پیامبر گفت: نه، بلکه کسی است که کفش، وصله می‌کند، و در آن حال، علی مشغول وصله کردن و تعمیر کفش رسول خدا (ص) بود. این روایت را بسیاری از محدثان عامه در کتب حدیث روایت کرده‌اند. در بعضی طرق، این روایت، چنین ادامه پیدا می‌کند: این سعید می‌گوید: به نزد علی رفتم، و او را از سخن پیامبر آگاه کردم؛ علی چیزی نگفت، و عکس‌العملی نشان نداد (گویا پیش‌تر این سخن را شنیده بود). بعضی از محدثین اهل سنت، پس از نقل روایت گفته‌اند: «این حدیث، صحیح است».

احقاق الحق^۱ به چهل و چهار طریق ضبط کرده حدیث نبوی را که «إِنَّكَ تُقَاتِلُ عَلِيَّ تَأْوِيلِ الْقُرْآنِ كَمَا قَاتَلْتُ عَلِيَّ تَنْزِيلِهِ»^۲، از موارد مورد ملامت هم در مناقب^۳ در مسابقه بحزم دون المداهنه، برخورد با عقیل، گرفتن کلید کعبه در فتح مکه، عزل حکام سوء بعد از عثمان، جواب مغیره نسبت به معاویه، اجرای حدّ عبیدالله بن عمر، اجرای حدّ شرب خمر ولید بن عقبه و نجاشی اشاره کرده است.

﴿قَدْ وَتَرَ فِيهِ صِنَادِيَدَ الْعَرَبِ، وَقَتَلَ أَبْطَالَهُمْ، وَنَاوَشَ ذُؤَابَانَهُمْ﴾

ترجمه: به تحقیق، به خون کشید در راه دین خدا، بزرگان عرب را، و کشت قهرمانان آنها را، و مبارزه کرد با گرگان آنها.

شرح: در جمیع مراحل، سینه سپر می کرد، و در مقابل هر قدرتی استقامت می کرد، و از هیچ شخصیتی و قشون نهراسید؛ چنان چه صدیقه طاهره علیها السلام در خطبه مفصله خود، در مسجد مدینه، موقعی که با ابی بکر احتجاج می فرمود، و با مهاجر و انصار، گله می کرد؛ من جمله می فرمود: «كُلَّمَا نَجَمَ قَرْنٌ لِلشَّيْطَانِ، وَفَعَّرَتْ فَاغِرَةً مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَذَفَ أَحَاهُ فِي لَهْوَاتِهَا، فَلَا يَرْجَعُ حَتَّى يَخْمَدَ لَهْبَهَا بِسَيْفِهِ مَكْدُوداً فِي ذَاتِ اللَّهِ، مُجْتَهِداً فِي أَمْرِ اللَّهِ، مُشْمِراً نَاصِحاً، مُجِدّاً كَادِحاً»^۴؛ یعنی هرکجا فتنه ظاهر می شد، و شیطان، نقشه و طرحی می ریخت، و دهان فتنه‌ای از مشرکین باز می شد، پدر من، برادر خود علی را، در دامن آن شعله‌های سوزان و فتنه‌های خطرناک می انداخت، و علی بر نمی گشت تا با شمشیر بران خود، آن آتش را خاموش نمی کرد؛ علی با جدّ و جهد و پشتکار داشتن، خود را در راه خدا فانی ساخته بود، و از هر دسته، کسی سربلند می کرد برای مخالفت با دین الهی، علی در مقابل، عرض اندام می کرد.

۲. نیز مناقب ابن مغازلی، ص ۲۹۸، ح ۲۴۱ با تفاوت.

۱. ج ۶، صص ۲۵ تا ۳۷.

۳. صص ۳۲۷ تا ۳۴۳.

۴. عوالم العلوم، ج ۱۱، فی أحوال سيدة النساء فاطمة الزهراء (س)، ج ۲، ص ۶۶۵، خطبة فاطمة الزهراء فی مسجد النبی (ص) به نقل از احتجاج طبرسی. محقق محترم در ص ۶۹۸ به بعد هم اسناد خطبه را از کتب اهل سنت نقل کرده که از ایشان است: ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغة، که ذیل نامه امام علی به عثمان بن حنیف، این خطبه را از کتاب السقیفه و الفدک تصنیف ابوبکر جوهری نقل کرده است.

چنانچه کتب سیر و تاریخ، غزوات اسلامی را ضبط کرده، و فداکاری‌های علی را در هر غزوه، ثبت کرده‌اند که یکی از آنها غزوه احزاب است که عمرو بن عبدود (فارس یلیل) شجاع بی‌بدل، با اسب خود جستن کرد آن طرف خندق، و رجز می‌خواند و مبارز می‌طلبید، و علی در آن روز، جوانی بود بیست و دو سه ساله، و بالأخره چون هیچ‌کس جرأت میدان عمرو را نداشت، پیغمبر، علی را اجازه داد، و عمرو با شمشیر علی کشته شد که حدیث معروف نبوی، «ضْرِبَةُ عَلِيٍّ يَوْمَ الْخَنْدَقِ أَفْضَلُ مِنْ عِبَادَةِ الثَّقَلَيْنِ» در شأن او بیان شد؛ چه آن‌که تمام عبادت‌ها تا قیامت، ثمره شمشیر او است.^۱

﴿ فَأَوْدَعَ قُلُوبَهُمْ أَحْقَاداً بَدْرِيَّةً وَخَيْبَرِيَّةً وَحُنَيْنِيَّةً وَغَيْرَهُنَّ ﴾

ترجمه: پس ذخیره نهاد در دل‌های آن‌ها کینه‌های^۲ جنگ بدر و خیبر و حنین و جز آن‌ها از غزوات دیگر.

شرح: این سه غزوه بزرگ تاریخی از غزوات اسلام است، و فتح آن غزوات، به بازوی امیرالمؤمنین بود:

۱. ترجمه الامام علی بن ابی طالب (ع) من «تاریخ مدینه دمشق»، ج ۲، ص ۲۲۹، ح ۷۴۱. روایت می‌کند ابن طاووس از پدرش (طاووس یمانی) می‌گوید: به علی بن حسین بن علی (امام زین العابدین) گفتم: چرا قریش، علی را دوست ندارند؟! گفت: لَأنَّه أوردَ أولهم النار، وأقوم آخرهم العار؛ زیرا او نخستین کس از ایشان را به درون آتش روانه کرد، و آخرین از قریش را شرمنده و خجل نمود.

محقق محترم نیز ذیل همین روایت در پاورقی، از شرح ابن ابی الحدید معتزلی بر نهج البلاغه نقل کرده که ابن عباس روایت کرده: روزی بین امام (ع) و عثمان، گفت‌وگویی واقع شد، عثمان به علی گفت: ما أضنع إن كانت قریش لأتجبنكم وقد قتلتم منهم يوم بدر سبعين رجلاً كأنَّ وجوههم شئوف الذهب تصرع انهم قبل شفاهم. مشابه این سخن را نیز از طریق کتاب معرفة الصحابة اثر ابونعیم روایت کرده است.

۲. همان، ص ۳۲۲، ح ۸۳۴ تا ۸۳۸ از طرق مختلف روایت می‌کند که، پیامبر خدا در حالی که می‌گریست، علی را در آغوش گرفت. امام از پیامبر پرسید: شما را چه می‌شود، و برای چه می‌گریید؟ فرمودند: کینه‌هایی در دل گروه‌هایی است که آشکارش نمی‌کنند؛ مگر پس از من. علی می‌پرسد: آیا دین من سالم می‌ماند؟ رسول خدا پاسخ می‌دهد: آری. محقق محترم در پاورقی صص ۳۲۳ تا ۳۲۶ روایات دیگر این حدیث را از دیگر مصادر حدیثی عامه نقل می‌کند؛ در یکی از این روایات آمده است: علی از پیامبر سؤال می‌کند: من در این وضعیت چه کنم؟ رسول خدا پاسخ می‌دهد: صبر کن، اگر صبر نکنی، رنج و سختی می‌بینی (فإن لن تصبر تلق جهداً و شدة). سپس امام (ع) سؤال می‌کند: ای رسول خدا! آیا در این وضعیت، هلاکت دینم واقع می‌شود؟ پیامبر (ص) می‌گوید: بلکه حیات دین تو در آن است.

۱. غزوة بدر کبری^۱، که شبانه رفت از چاه بدر آب آورد، و سه هزار ملک، با جبرئیل و میکائیل و اسرافیل به آن حضرت سلام کردند، و روز بدر هم سه نفر مبارز اول، عتبه و شیبه و ولید بن عتبه به میدان آمدند، ولید را علی به تنهایی کشت، و عتبه را هم که به ضربت عبیده مجروح افتاده بود، علی کشت، و شیبه را هم که با حمزه دست به گریبان بودند با یک ضرب شمشیر، نصف سر او را پرانید، و بعداً در آن جنگ، هفتاد نفر از مشرکین کشته شدند، و عمده آن‌ها (۳۶ نفر) به دست علی بود، و هفتاد نفر اسیر شدند که اغلب می‌گفتند: علی ما را گرفت^۲.

۲. غزوة خیبر که ابتدا چشم امیرالمؤمنین علیه السلام درد می‌کرد، و پیغمبر چند روز عَلم را به دست یک نفر از آن مدعیان ریاست می‌داد و می‌رفتند، و از ترس شجاعان یهود فرار

۱. حیاة القلوب، ج ۴، صص ۹۰۷ و ۹۰۸، چنان که در تواریخ مسطور است، غزوة بدر در ماه رمضان سال دوم هجرت واقع شده، علامه مجلسی (ره) چنین آورده که: در اکثر کتب معتبره خاصه و عامه از حضرت امام زین العابدین و امام محمدباقر (ع) و ابن عباس و دیگران روایت کرده‌اند که در شب بدر، آب کم بوده است، حضرت رسول فرمود: کیست که برود و مشک آبی بیاورد؟ هیچ‌کس اجابت نکرد؛ زیرا که شب، تاریک بود و هوا سرد، باد تندی می‌وزید، و خوف دشمن بود؛ پس حضرت امیرالمؤمنین مشکی برداشت، سر چاه رفت، و چون دلوی نیافت، خود به چاه فرورفت، مشک را پرکرد و روانه شد، در اثنای راه، باد تندی از پیش رو به او رسید که نتوانست راه رفتن، پس نشست تا باد گذشت و چون برخاست و روانه شد، باد دیگر به او رسید با همان شدت، تا آن هم گذشت، تا آن که سه مرتبه چنین شد - و به روایت دیگر: هر مرتبه آب ریخته می‌شد، و بازمی‌گشت و مشک را پر می‌کرد - چون به خدمت حضرت آمد، پرسید که: ابوالحسن چرا دیر آمدی؟ گفت: یا رسول الله! سه مرتبه باد تندی به من رسید که از هول آن‌ها لرزیدم، رسول خدا فرمود: می‌دانی آن‌ها که بودند؟ گفت: نه. رسول فرمود: باد اول، جبرائیل بود با هزار ملک، و باد دوم، میکائیل بود با هزار ملک، باد سوم، اسرافیل بود با هزار ملک، و هر یک بر تو سلام کردند، و آن‌ها به مدد ما آمده‌اند.

واقعه فوق را خوارزمی در مناقب، ص ۳۰۸، ح ۳۰۳، به روایت حارث از علی (ع) به اختصار نقل کرده است، و در بعضی کتب، زیر عنوان سه هزار و سه منقبت برای علی، یاد کرده‌اند، کما این که در ص ۱۰۶ این کتاب نیز گذشت.

۲. نکته دیگری که از جنگ بدر گفتنی به نظر می‌رسد، طبق نقل علامه مجلسی در حیاة القلوب این است که ابن شهر آشوب روایت کرده است: چون ابویسر انصاری، عباس، عموی پیامبر را اسیر کرد، و به نزد حضرت رسول آورد، عباس گفت: او مرا اسیر نکرد؛ بلکه پسر برادرم علی، مرا اسیر کرد؛ حضرت فرمود: راست می‌گویند عم من؛ آن، ملک بزرگواری بود که به صورت علی آمده بود، و حق تعالی، ملائکه را که به یاری من فرستاده، همه را به صورت علی فرستاده است، تا مهابت ایشان در دشمنان زیاد شود. در حدیث معتبر از حضرت صادق (ع) روایت کرده است که جراحات یافتگان مشرکان را در روز بدر چون سؤال می‌کردند: که تو را جراحی زد؟ می‌گفت: علی بن ابی طالب، و چون این سخن را می‌گفت، می‌مرد!

می‌کردند تا آن شب که پیغمبر فرمود: «فردا عَلم را به کسی می‌دهم که خدا و رسول را دوست می‌دارد، و خدا و رسول، او را دوست می‌دارند»^۱ که این حدیث رأیت، از احادیث متواتره است که عامه و خاصه در کتب صحاح خود ضبط کرده‌اند، و فردا علی رفت و پهلوانان یهود، مانند حارث و یاسر و مرحب خیبری را کشت.

و در از قلعة خیبر کند که ابن ابی‌الحدید در قصیده عینیّه خود سروده است؛ مِنْ جمله:

يا قَالعِ الْبَابِ الَّذِي عَنهُ هِزْهٌ
عَجَزَتْ اَكْفٌ اَرْبَعُونَ وَاَرْبَع

یعنی: ای کننده دری که از جنباندن او چهل و چهار قهرمان عاجز بودند.

و خلاصه، فتح قِلاع خیبر، به دست خیبرشکن امیرالمؤمنین شد.^۲

۱. احقاق الحق، ج ۲، ص ۱۹۹.

۲. حیاة القلوب، ج ۴، صص ۱۱۱۷ - ۱۱۱۹، در غزوة خیبر، طبق آنچه مرحوم مجلسی نقل کرده: زیاده از بیست روز، قلعه در محاصره مسلمانان بود، و علم در دست علی بود، پس آن حضرت را چشم‌درد عظیمی عارض شد، و در خیمه خود به استراحت پرداخت؛ در این ایام، رسول خدا روزی پرچم را به ابابکر سپرد، و او را با گروه مهاجر و انصار به میدان فرستاد، او رفت و شکست خورد و برگشت. روز دیگر، عمر را به میدان فرستاد، نرفته برگشت، در حالی که سپاهیان خود را ترسو می‌خواند، و ایشان نیز او را ترسو می‌خواندند، پس رسول خدا فرمود: این‌ها صاحب علم نیستند، فردا علم را به دست کسی می‌دهم که خدا و رسول را دوست دارد، و خدا و رسول، او را دوست دارند، و هرگز نگریزد، و بازنگردد؛ مگر با فتح و پیروزی. پس هریک از صحابه، شب را به این امید به صبح رساندند که فردا رسول خدا پرچم را به دست او بدهد، چون صبح شد، رسول خدا علی را طلبید. گفتند: چشمان او درد می‌کند، و نمی‌تواند ببیند، فرمود: او را حاضر سازید، دست علی را گرفتند، و به نزد رسول خدا آوردند. با آب دهان مبارک، با دست خود به چشمان علی مالید، و او را دعا کرد. در این هنگام، درد برطرف شد، و علی، چشمان خود را باز کرد.

این واقعه زیر عنوان «حدیث رأیت» در جوامع حدیثی عامه و خاصه ذکر شده است؛ از جمله اخطب خوارزم در مناقب، فصل ۱۶، ص ۱۶۷، «فی بیان محاربه مردة الکفار و مبارزته ابطال المشرکین»، ح ۲۱، به روایت عبدالله بن بریده از پدرش بریده، حدیث رأیت را روایت می‌کند؛ نیز هم در ص ۱۷۰، ح ۲۰۳، از ابن عمر بن الخطاب روایت می‌کند که پیامبر فرمود: همانا فردا علم را به دست مردی می‌دهم که خدا و رسول خدا را دوست دارد، و رسول و خدا نیز او را دوست می‌دارند، حمله می‌برد، و نمی‌گریزد. خداوند، او را پیروز می‌کند، در حالی که جبریل، سمت راست، و میکائیل، سمت چپ او هستند. مسلمانان، شب را به صبح آوردند به این آرزو که چنین شرافتی بیابند. چون صبح شد، گفت: علی کجا است؟

ابن عساکر در ترجمه الامام علی بن ابی‌طالب من «تاریخ مدینه دمشق»، صص ۱۷۴ تا ۲۴۷، ح ۲۱۷ تا ۲۹۰، روایات گوناگون از طرق مختلف، حدیث رأیت را آورده است؛ مثلاً: در احادیث شماره ۲۳۴، ۲۳۵ و ۲۳۶، صص ۱۸۸ - ۱۹۰ موقّق بودن ابابکر و عمر در میدان جنگ را گزارش کرده است.

در روایت سهل ساعدی، صص ۱۸۲ - ۱۸۷ روایات ۲۲۷ تا ۲۳۱ این مطلب را اضافه کرده که علی از رسول

۳. غزوة حنین که همهٔ مسلمین فرار کردند جز ده تن از بنی هاشم و ایمن بن ام ایمن، و آن‌ها اطراف پیغمبر بودند، و علی - به تنهایی - آن قدر جنگید تا کفار منهزم شدند، و مسلمین، پیروز گردیدند.^۱

﴿ فَأَضَبْتُ عَلَى عَدَاوَتِهِ، وَأَكْبَتُ عَلَى مُنَابَذَتِهِ ﴾

ترجمه: پس حریص شدند بر دشمنی علی، و افتادند در پی وسائل پرتاب کردن و راندن علی علیه السلام.

شرح: حتی در ناسخ التواریخ* می نویسد: در خبر است که چون کفار قریش، از جنگ بدر به مکه برگشتند، ابوسفیان و دیگر بزرگان، حکم دادند هیچ کس بر کشتهٔ خویش نگرید، تا مبادا کین و خشم ایشان اندک شود (و منظورشان حس انتقام، بالخصوص از پیغمبر و امیرالمؤمنین علیه السلام بود)، و هم چنین می نویسد: ** در سال سوم هجرت که غزوة

→ خدا پرسید: آیا با آن‌ها نبرد کنم تا مثل ما شوند؟ رسول خدا فرمود: به میان آن‌ها برو، آن‌ها را به اسلام فراخوان، و آن‌ها را از حقی که بر ایشان واجب است آگاه کن، همانا اگر یک نفر از ایشان به دست تو هدایت شود، برای تو از شتران سرخ موی، بهتر است. در روایات ۳۳۴، ۳۳۵ و ۲۳۶ در صص ۱۸۸ تا ۱۹۰ در پایان روایت آورده است: چون علی، مرحب را به قتل رساند، و پرچم خود را در نزدیک قلعه بر زمین فروبرد، مردی از بالای قلعه سر بر آورد، و نام آن امام را پرسید: حضرت فرمود: علی هستم. آن مرد یهودی گفت: پیروز شدی؛ زیرا در کتب خود خوانده بودم که فاتح آن قلاع، و شکستندهٔ ایشان، نامش ایلیاء است؛ چنان که مرحوم مجلسی نیز در *حیة القلوب* چنین گزارش کرده است که پیامبر به علی فرمود: چون به قلعه درآمدی، خود را معرفی کن تا رعب در دل‌های ایشان بیفتد؛ زیرا ایشان در کتب خود خوانده‌اند که به دست ایلیاء، خوار و ذلیل می شوند. نیز در *مسند ابی الحسین الکلابی* که با مناقب ابن مغازلی چاپ شده، حدیثی در صص ۴۴۱، ح ۲۷ به نقل از بریدهٔ اسلمی آمده است، و *الصواعق المعرقة*، در صص ۱۲۱، حدیث ثانی از فصل ثانی از باب تاسع، حدیثی را ذکر کرده است.

۱. *حیة القلوب*، ج ۴، صص ۱۲۱۶ و ۱۲۱۷، در جنگ حنین، بنا بر نقل علامه مجلسی از کلینی (ره) در کافی روایت می کند به سند معتبر از امام صادق (ع) که: حضرت امیر در روز حنین، چهل نفر از مشرکان را به دست حق پرست خود به جهنم فرستاد.

نیز آورده است که فضل پسر عباس - که هر دو، جزء ده نفری بودند که فرار نکردند، در کنار رسول خدا ماندند، و از او دفاع کردند - گفت: در آن روز، حضرت امیرالمؤمنین چهل نفر از دلیران و شجاعان را به زمین افکند که هریک را به دو نیم درست کرده بود - یعنی دو نیمهٔ برابر و مساوی هم -، و فضل گفت: ضربت آن حضرت، بکر بود؛ یعنی همیشه به ضربهٔ اول دو نیم می کرد، و احتیاج به ضربهٔ دوم نداشت.

* ج ۲، رسول الله، چاپ اسلامی، صص ۲۵۵. ** ج ۶، صص ۲۹۶.

احد پیش آمد، از این روی که قریش، بعد از مقاتله بدر، سخت آشفته بودند و سینه ایشان از قتل ابطال و نهب اموال، تنگ بود، ابوسفیان اندرز آن جماعت همی کرد که نگذارید زنان شما بگریند و سوگواری آغازند؛ زیرا که آب چشم، اندوه را بنشانند، و کین محمد را از خاطرها زایل کند، لاجرم هیچ کس بر کشته خویش نگریست، و همگان یک جهت شدند که این کین، از پیغمبر و یاران او باز جویند.

و باز گوید که تصمیم گرفتند زنان را با خود حرکت دهند، تا زنان در لشکر سوگواری کنند، و خون مردان به جوش آورند، و کینه های خود را بازگیرند که یکی از این زنان، هند، زوجه ابی سفیان بود که خلاصه در همان جنگ، جگر حمزه سیدالشهدا عموی پیغمبر را در دهان گذاشت، و از فرط خشم می خواست جگر را بخورد؛ ولی خداوند، جگر را سخت کرد که دندان های هند در جگر کارگر نیافت؛ اما به آكلة الأکباد شهرت یافت.

خلاصه در آن جنگ هم عاقبت، عقب نشینی مشرکین، به واسطه مقاومت و شجاعت امیرالمؤمنین بود، و در همان جنگ، جبریل فریاد زد: لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْقَفَّارِ، وَلَا قَتَى إِلَّا عَلِيٌّ.^۲ که در احقاق الحق^۳ با چهل و هفت طریق، این ندا را ضبط کرده است.

﴿ حَتَّى قَتَلَ النَّاَكِثِينَ وَالْقَاسِطِينَ وَالْمَارِقِينَ ﴾

ترجمه: تا آن که جنگ کرد با شکستندگان پیمان، و ستم کاران و از دین خارج شدگان.

شرح: و این جنگ ها را پیغمبر در موارد عدیده، در حضور صحابه، به امیرالمؤمنین خبر می داد که بعد از من، با سه طایفه جنگ خواهی کرد؛ بلکه چندین نفر را امر فرموده به این جنگ ها، تا در رکاب امیرالمؤمنین علیه السلام باشند، که از باب نمونه، چند حدیث در سفارش به این سه جنگ، و نام بعض سفارش شدگان، ذکر می گردد:^۴

۱. ابی ایوب انصاری، در حدود بیست حدیث از اعلام قوم به چهار طریق رسیده از

۱. مناقب، ج ۱، ص ۱۳۴.

۲. مناقب ابن مغزلی، ص ۱۹۷، ح ۲۳۴، ۲۳۵ و ۲۳۶؛ مناقب خوارزمی، فصل ۱۶، ص ۱۶۷، ح ۲۰۰؛ ص ۱۷۳، ح ۲۰۸.

۳. احقاق الحق، ج ۶، صص ۱۲ تا ۲۴.

۴. همان، ج ۶، صص ۶۴ تا ۷۶.

ابی ایوب که گفت: «أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ بِقِتَالِ النَّاكِثِينَ وَالْقَاسِطِينَ وَالْمَارِقِينَ مَعَ عَلِيٍّ».^۱
 ۲. امیرالمؤمنین علیه السلام، هفت حدیث به نوزده طریق که فرمود: «أُمِرْتُ بِقِتَالِ النَّاكِثِينَ
 وَالْقَاسِطِينَ وَالْمَارِقِينَ».^۲

۳. ابی سعید خدری، یک حدیث به سه طریق که پیغمبر، ما را امر کرد که در رکاب علی با
 این سه طایفه بجنگیم.

۴. ابن مسعود، یک حدیث به دو طریق که پیغمبر، علی را امر کرد به قتال این سه طایفه.
 ۵. عمّار یاسر، یک حدیث به دو طریق: «أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ بِقِتَالِ النَّاكِثِينَ وَالْقَاسِطِينَ
 وَالْمَارِقِينَ».^۳

۶. امّ سلمه، یک حدیث به سه طریق، پیغمبر به علی فرمود: «تو قتال می کنی با این سه
 طایفه».^۴

چنانچه در *فرائد السّمطين*^۵ به سه طریق، حدیث امّ سلمه را با کیفیت مفصل، روایت
 کرده است.

و اما حدیث ابی ایوب انصاری^۶، که مختصر آن به این قرار است، از علقمه و اسود
 روایت شده که ابی ایوب، موقع برگشت از صفین بر ما وارد شد، به او گفتیم: «ای ابی ایوب!
 خداوند تو را گرامی داشت به فرود آوردن پیغمبرش در منزل تو، و تو را گرامی داشت تا
 شتر پیغمبر، جلوی خانه تو خوابید، تو حالا شمشیرت را روی دوست گذارده ای، و با اهل
 لا إله إلا الله جنگ می کنی؟».

گفت: «آقایان! به درستی که رسول خدا، ما را امر فرموده به قتال سه طایفه در خدمت
 علی بن ابی طالب، ناکثین، قاسطین، مارقین، و اما ناکثین که با آنها قتال کردیم، و آنها

۱. رسول خدا مرا امر فرمود به همراهی علی، در جنگ با ناکثین و قاسطین و مارقین.

۲. امر شده ام به جنگ با ناکثین و قاسطین و مارقین.

۳. رسول خدا مرا امر فرمود به قتال با ناکثین و قاسطین و مارقین.

۴. *احقاق الحق*، ج ۴، ص ۲۴۴، به نقل از مناقب خوارزمی از ابراهیم بن علقمه از عبدالله بن مسعود روایت
 می کند، و نیز روایت دیگر از ابن عباس. این روایت را از *فرائد السّطمین* و *ذیل اللّثالی* و *ینابیع المودّة* و
ذخائر العقبی آورده است؛ حدیث، مفصل است، و فضائل بسیاری در شأن حضرت علی بیان کرده است؛ نیز
 خوارزمی در مناقب، ص ۴۴، ضمن حدیث امّ سلمه.

۵. *احقاق الحق*، ج ۴، ص ۲۴۵. ۶. همان، ج ۶، ص ۶۴.

عدّه جمل بودند (طلحه و زبیر)، و امّا قاسطین، پس همانان اند که از جنگ با آنها برگشته ایم (معاویه و عمرو عاص)، و امّا مارقین، و آنها اهل نهر روان هستند، به خدا قسم نمی دانم کجا آیند آنها، و لکن حتماً خواهد شد؛ این شاء الله^۱.

﴿وَلَمَّا قَضَىٰ نَحْبَهُ وَقَتَلَهُ أَشَقَىٰ الْأَخْرَيْنَ يَتَّبِعُ أَشَقَىٰ الْأَوَّلِينَ﴾

ترجمه: و چون به پایان رسانید عهد خود را، و کشت او را بدبخت ترین پسنیان پیرو بدبخت ترین پیشینیان (مراد، عبدالرحمان بن ملجم مرادی است که پیروی کرد از قدار، پی کننده ناچه صالح پیغمبر).

شرح: و کلمه قَضَىٰ نَحْبَهُ اشاره است به آیه شریفه ﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ ۖ فَمِنْهُمْ مَّنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا﴾^۲، در تفسیر برهان^۳ شش حدیث ضبط کرده که مراد از رجال در این آیه، امیرالمؤمنین و جعفر طیار و حمزه عموی پیغمبر و عبیده بن حارث بن عبدالمطلب می باشد، و ترجمه ظاهر این است که بعضی از مؤمنین، مردانی هستند که وفا کردند به آنچه با خدا عهد کرده بودند بر آن (در روایت است که این ها عهد کرده بودند که هرگز از میدان جنگ فرار نکنند، و پشت به دشمن ننمایند)، پس بعضی از آنها به عهد خود وفا کردند (که امیرالمؤمنین فرمود: عبیده در روز

۱. مناقب خوارزمی، فصل ۱۶، فی بیان محاربتہ مردة الکفار و مبارزتہ ابطال المشرکین، ص ۱۷۵، فصل ۲، فی بیان قتال اهل الجمل و هم الناکثون، ح ۲۱۲ از ابی سعید التمیمی از علی (ع) روایت می کند که پیامبر با من عهد کرد که با ناکثین و قاسطین و مارقین قتال کنم. پرسیدند: ناکثین کیان اند؟ فرمود: ناکثین، اهل جمل و مارقین، خوارج و قاسطین، اهل شام اند. و در فصل ۳، ص ۱۱۹، فی بیان قتال اهل الشام آیام صفین و هم القاسطون، ح ۲۲۴، از ابی سعید خدری، چنین روایت می کند: رسول خدا، ما را به جنگ با ناکثین و قاسطین و مارقین امر کرد. گفتیم: یا رسول الله! شما ما را به جنگ با این ها امر فرمودید، به همراهی چه کسی انجام دهیم؟ فرمود: با علی بن ابی طالب، و با او کشته می شود عمار یاسر.

۲. سورة احزاب (۳۳)، آیه ۲۳؛ در میان مؤمنان، مردانی هستند که بر سر عهدهی که با خدا بستند صادقانه ایستاده اند؛ بعضی پیمان خود را به آخر بردند، (و در راه او شربت شهادت نوشیدند)، و بعضی دیگر در انتظارند؛ و هرگز تغییر و تبدیلی در عهد و پیمان خود ندارند.

۳. تفسیر برهان، ج ۳، ص ۳۰۱، ح ۲؛ ذیل آیه شریفه، روایت کرده که علی بن ابی طالب و حمزه بن عبدالمطلب و جعفر بن ابی طالب با خدا پیمان بستند تا در هیچ جنگی فرار نکنند، و به این پیمان وفا کردند، پس آیه نازل شد. از آنها که اجل او رسید، و در احد شهید شد، حضرت حمزه بود، حضرت جعفر نیز در موته شهید شد، و آن کس که منتظر اجل و شهادت خود است، و به پیمان خود پشت نکرده، حضرت علی (ع) است.

بدر شهید شد، و حمزه روز احد شهید شد، و جعفر روز موته شهید شد، و من منتظر هستم - به خدا قسم - روز شهادت را). و در احقاق الحق^۱ ضبط کرده این مطالب را از تفسیر خازن، و از ابن صباغ مالکی در فصول المهمه، و از بغوی در معالم التنزیل، و از ابن مردویه در مناقب و از کشفی در مناقب المرتضویة. و ابن حجر^۲ در صواعق در فصل خامس از باب تاسع نقل کرده از ابن عساکر که از امیرالمؤمنین بالای منبر مسجد کوفه پرسیدند از این آیه، و به نحو مذکور در بالا جواب داد، و در آخر، اشاره فرمود به محاسن و سر خود، و فرمود: «عهدی است که حبیب من، ابوالقاسم علیه السلام فرموده است».

و اجماع امت* است که عبدالرحمان ملجم، اشقی الآخِرین است؛ چنانچه ابن حجر در صواعق^۳ از طبرانی و ابی یعلی - مسنداً - روایت کرده که روزی پیغمبر از علی علیه السلام پرسید: «اشقی ترین پیشینیان کیست؟».

عرض کرد: «پی کننده ناقة صالح».

پرسید: «از آخرین کیست؟».

عرض کرد: «ندانم».

فرمود: «آن کسی است که می زند بر سر تو»، و اشاره فرمود به سر علی علیه السلام، و امیرالمؤمنین هر موقع که کدر می شد از مردم عراق، می فرمود: «دوست دارم اشقای شما بیاید، و خضاب کند این محاسن را».^۴

۱. احقاق الحق، ج ۳، ص ۳۶۴، مرحوم علامه حلی (ره) در کتاب نهج الحق و کشف الصدق، فضایل و اختصاصات حضرت علی (ع) را بر می شمارد، و یکی از این اختصاصات و فضایل را همین آیه شریفه می داند که در خصوص حضرت امیر نازل شده، و آن حضرت، مصداق «وما بدّلوا تبديلاً» است. در این میان، فضل بن روزبهان خنجی شیرازی، عارف صوفی شافعی (م ۹۰۹ ق) کتابی در رد کتاب نهج الحق به نام ابطال نهج الباطل می نگارد، و تمام سخنان علامه حلی را رد می کند، و فضایل و اختصاصات حضرت را منکر می شود؛ از جمله در مورد این آیه شریفه می گوید: این آیه در شأن شهدای احد نازل شده است. مرحوم قاضی نورالله در احقاق الحق جواب می دهد که در هیچ تفسیری، چنین قولی روایت نشده است، و لفظ آیه نیز مردان را به دو گروه تقسیم می کند؛ آن ها که به پیمان وفا کردند، یا مقتول و شهیدند، و یا منتظر، و آیت الله نجفی مرعشی نیز در پاورقی ها و ملحقات احقاق الحق، روایات متعددی از منابع اهل سنت آورده، و استحکام سخن علامه حلی و قاضی نورالله را ثابت، و سستی و دروغ بودن سخن روزبهان را روشن کرده است (قدس الله أسرارهم).

۲. الصواعق المحرقة، ص ۱۳۴. * رساله النخبة، ص ۳۰.

۳. الصواعق المحرقة، باب نهم، فصل دوم، ص ۱۲۴.

۴. اخطب خوارزم در مناقب، فصل ۱۶، فی بیان مقتله - صلوات الله وسلامه علیه -، ص ۲۷۵، روایت می کند از

﴿لَمْ يُمْتَثَلْ أَمْرُ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ - فِي الْهَادِينَ بَعْدَ الْهَادِينَ﴾

ترجمه: امتثال فرمان پیغمبر ﷺ نشد درباره رهنمایان بعد از رهنمایان دین الهی.
شرح: ابوبصیر از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: «مُنْذِر» رسول الله است و «هادی» امیرالمؤمنین، و بعد از او ائمه علیهم السلام هستند؛ چنانچه خدای متعال می فرماید: ﴿وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾^۱ و در هر زمان، امامی است، هدایت کننده آشکار؛^۲ و این بر آن هایی

→ اباسنان الدثلی که در ایام بیماری حضرت علی (ع) به عیادت آن حضرت رفت، و عرضه داشت: یا علی! ما بر بیماری شما می ترسیم، و علی (ع) فرمود: اما من سوگند به خدا ترسی ندارم؛ زیرا از رسول خدا شنیدم که فرمود: همانا ضربه ای بر سر تو وارد می شود که خون آن سرازیر می گردد، و ریش تو را رنگین می نماید، و زنده این ضربه، شقی ترین امت است، چنانکه پی کننده ناقه نمود، شقی ترین مردم بود؛ نیز در همان فصل، ص ۲۸۲، روایت می کند از عبدالله بن سمیع که آن حضرت، سه روز پیش از شهادت خود می فرمود: کجا است شقی شما! همانا - به خدا سوگند! - خضاب می کند این را (ریش ها را) از این (و اشاره به فرق سر می کند)؛ الحدیث.

نیز ابن حجر در الصواعق المحرقة، باب ۹، فصل ۲، ص ۱۲۴، ح ۲۲، روایت می کند که احمد حنبل و حاکم، به سند صحیح از عمار یاسر روایت کرده اند که رسول خدا به علی فرمود: شقی ترین مردم، دو کس بودند؛ یکی آن که ناقه صالح را پی کرد، و دومی کسی است که بر فرق تو می زند، تا جایی که خون، صورت و محاسنت را رنگین می کند.

ابن مغازلی شافعی در مناقب، ص ۲۰۴، ح ۲۴۱، روایت می کند از جابر بن سمره که رسول خدا به علی فرمود: شقی ترین اولین و آخرین کیست؟ علی گفت: خدا و رسولش دانایند. رسول خدا گفت: قاتل تو یا علی!؛ نیز در حدیث ۲۰۵، مشابه حدیث مناقب خوارزمی را با کمی تفاوت از عبدالله بن سبّح روایت کرده است که علی بر فراز منبر می گفت: چه قدر انتظار آن شقی ترین را بکشم؟ همانا پیامبر خدا با من عهد کرده است که این از این خضاب شود. سپس راوی، اشاره به سر و ریش خود کرد.

نیز ابن عساکر در ترجمة الامام علی بن ابی طالب من «تاریخ مدینه دمشق»، ج ۳، ص ۳۲۵، احادیث فراوانی روایت می کند در انتظار علی (ع) برای شهادت؛ در ص ۳۲۲، ح ۱۳۳۷ همان حدیث منقول از عبدالله بن سبّح را که مغازلی و اخطب خوارزم در مناقب آورده اند نقل کرده است، و در ص ۳۳۵، ح ۱۳۸۱ همان حدیث اباسنان یزید بن مرّة الدثلی را که به عیادت حضرت رفته بود، و اخطب خوارزم نیز در مناقب آورده است، به چهار روایت نقل کرده است.

۱. سورة رعد (۱۳)، آیه ۷؛ برای هر قومی هدایت کننده ای هست، بیان مشروحی پیرامون آیه شریفه در ص ۶۸، ذیل عبارت «إِذْ كَانَ هُوَ الْمُنْذِرُ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» گذشت.

۲. ابن عساکر - ترجمة الامام علی من «تاریخ مدینه دمشق»، ج ۲، ص ۴۱۵، ح ۹۲۱، روایت می کند به نقل از حضرت علی (ع) که رسول خدا فرموده: رسول الله منذر است و علی، هادی، و در ص ۴۱۷، ح ۹۲۳، از ابن عباس روایت کرده که پیامبر خدا گفت: من منذر هستم و علی، هادی است، و به سبب تو - یا علی! -

است که منکرند که در هر زمان، امام است، و زمین هرگز از حجت خالی نخواهد بود؛ چنانچه امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

«لَا تَخْلُوا الْأَرْضَ مِنْ قَائِمٍ بِحُجَّةٍ؛ إِمَّا ظَاهِرٌ مَشْهُودٌ، وَإِمَّا خَائِفٌ مَعْمُورٌ، لِئَلَّا يُبْطِلَ حُجَجُ اللَّهِ وَبَيِّنَاتِهِ»؛ یعنی هرگز زمین از حجت خالی نمی شود، منتهی گاهی ظاهر است و آشکارا دعوت می کند، و گاهی ترسان است و در پنهانی مراقب است.^۱

بعد علی بن ابراهیم می نویسد که: مراد از کلمه هدی در قرآن چند وجه است؛ من جمله ائمه علیهم السلام چنانچه فرمود: «وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ»^۲؛ بنابراین، با آن همه آیات قرآنی در شأن اهل بیت پیغمبر و ائمه طاهرين علیهم السلام و سفارشات پیغمبر درباره آنها، نباید ذره ای تردید در دل کسی باقی بماند، از دیگر موارد لازم الذکر، یکی آیه مودت^۳ است و دیگری حدیث ثقلین، که یکی از اخبار متواتره است بین شیعه و سنی؛ چنانچه مرحوم میرحامد حسین هندی - نور الله مضجعه - در عبققات الأنوار - در هر دو مجلد کتاب در اطراف این حدیث، نسبت به سند و دلالت آن، با اعتبار کتب رجال عامه، مطالب بسیاری نوشته - روایت کرده که پیغمبر فرمود: «من دو امانت بزرگ میان شما می گذارم؛ یکی کتاب خدا، و دیگری عترتم، اهل بیتم، پس اگر چنگ بزنید به دامن آنها هرگز گمراه نخواهید شد».

پس عمر بن الخطاب^۴، سؤال می کند: «یا رسول الله همه اهل بیت شما؟».

→ هدایت شدگان هدایت می شوند؛ نیز شیخ الاسلام محدث ابراهیم بن محمد جوینی شافعی در کتاب فرائد السمطين، ج ۱، ص ۱۴۸، روایت می کند از ابوبرزه اسلمی که رسول خدا (ص) دست بر شانه علی نهاد و گفت: و لکل قوم هاد و دست بر سینه خود نهاد و گفت: إنما أنت منذر و نیز از عبدالله بن عباس روایت کرده که ابن عباس گفت: چون این آیه نازل شد، پیامبر فرمود: انا المنذر و علی الهادي و یبک یا علی یهتدی المهتدون یغدی؛ همانا من بیم دهنده هستم و تو - ای علی! - هدایت کننده ای، و پس از من، هدایت شدگان به تو هدایت می شوند.

۲. همان، ج ۱، ص ۳۶۰.

۳. سوره شوری (۴۲)، آیه ۲۳؛ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى، شرح و بیان این آیه در ص ۶۳ ذیل عبارت تَمَّ جَعَلْتُ أَجْرَ مُحَمَّدٍ - صَلَوَاتِكَ عَلَيْهِ وَآلِهِ - مَوَدَّةَهُمْ فِي كِتَابِكَ گزشت.

۴. فرائد السمطين، ج ۱، ص ۳۱۲، باب ۵۲، ح ۲۵۰؛ حدیث مفصلی است که از سلیم بن قیس هلالی روایت می کند در زمان عثمان، جماعتی از مهاجرین و انصار، در مسجد پیامبر گرد آمده بودند، و فضائل و مزایای خود

فرمود: «نه، ولكن اوصیای من، اوّل آن‌ها برادرم و وزیر من و وارث من و جانشین من در امت و ولیّ هر مؤمن بعد از من، او اوّل آن‌ها است بعد فرزندانم حسن، بعد فرزندانم حسین، بعد نه نفر از اولاد حسین، یک یک بعد از دیگری»؛ الحدیث.

﴿وَالْأُمَّةُ مُصِرَّةٌ عَلَى مَقْتِهِ مُجْتَمِعَةٌ عَلَى قَطِيعَةِ رَحْمِهِ، وَإِقْضَاءِ وُلْدِهِ﴾

ترجمه: و امت اصرار ورزید بر خشم پیغمبر، و اجتماع کردند بر قطع رحم او، و آواره کردن فرزندان او از مدینه و حرم جدّشان.

شرح: حضرت سجّاد زین العابدین علیه السلام در موقع مراجعت از سفر شام و ورود به مدینه

فرمود:

«وَاللّٰهُ لَوْ أَنَّ النَّبِيَّ تَقَدَّمَ إِلَيْهِمْ فِي قِتَالِنَا كَمَا تَقَدَّمَ إِلَيْهِمْ فِي الْوَضَاءَةِ بِنَا لَمَّا أَرَادُوا عَلَيَّ مَا فَعَلُوا بِنَا»^۱؛ یعنی به خدا قسم، اگر جدّم پیغمبر سفارش می‌کرد به امت، برای کشتن ما، آن‌چنان که سفارش برای محبّت ما می‌فرمود؛ بیش از این نمی‌توانستند ما را اذیت کنند.

با وصف این‌که، این همه سفارش عترت کرد عموماً، و نام برد خصوصاً؛ چنان‌چه درباره امیرالمؤمنین اخبار کثیره‌ای در *احقاق الحق*^۲ ضبط شده، یک دسته اخبار به این عبارت

→ را شماره می‌کردند، و بر همدیگر افتخار می‌نمودند؛ گفت‌وگوها از صبح تا ظهر به درازا کشیده شد، سلیم بن قیس، پس از توصیف حاضران و سخنان ایشان می‌گوید: علی بن ابی طالب و اهل او نیز حاضر بودند؛ اما هیچ سخنی نمی‌گفتند؛ تا این‌که جماعت، رو به حضرت کردند و گفتند: یا علی! چرا تو سخن نمی‌گویی؟ پس حضرت شروع به سخن می‌کند، و فضایل و مناقب خود را یکی یکی شماره می‌کند، و از جمع درباره هر کدام از آن فضایل، اقرار و اعتراف می‌گیرد. بخش مورد اشاره مرحوم مؤلف، اواخر این حدیث است. مرحوم آیت‌الله نجفی مرعشی در *ملحقات احقاق الحق*، ج ۵، صص ۳۳ تا ۳۷ این حدیث را از نسخه خطی *فرائد السمطين*، زیر عنوان «الأحاديث الجامعة»، حدیث ۶۳ نقل کرده است.

۱. بحار الأنوار، ج ۴۵، ص ۱۴۹، به نقل از لیهوف.

۲. *احقاق الحق*، ج ۶، صص ۲۸۰ تا ۴۰۰، باب ۹۸، فی أنّ من أذى علياً فقد أذى رسول الله (هرکس علی را آزار دهد، رسول خدا را آزرده است)، هشت دسته حدیث روایت کرده که حدیث اوّل از قسم اوّل را از بیست و سه نفر محدّثین عامّه از کتب اهل سنت نقل کرده است؛ از جمله احمد بن حنبل در *مسند خویش* روایت می‌کند که

ضبط شده^۱: «مَنْ أذَى عَلِيًّا فَقَدْ آذَانِي»، و هشت حدیث به شصت و چهار طریق از کتب بزرگان قوم؛ و به عبارت «يَا عَلِيَّ! مَنْ فَارَقَكَ فَقَدْ فَارَقَنِي، وَمَنْ فَارَقَنِي فَقَدْ فَارَقَ اللَّهَ»^۲ از بیست و سه نفر از اعلام؛ و به عبارت «مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا فَقَدْ أَحَبَّنِي، وَمَنْ أَبْغَضَ عَلِيًّا فَقَدْ أَبْغَضَنِي»^۳ هفده حدیث، نقل از هشتاد نفر اعلام قوم، و به عبارت «مَنْ أَطَاعَ عَلِيًّا فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ عَصَاهُ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ»^۴ از یازده کتاب، و به عبارت «مَنْ سَبَّ عَلِيًّا فَقَدْ سَبَّنِي»^۵ از چهل کتاب از کتب بزرگان قوم^۶، و به عبارت «يَا عَلِيَّ! مَنْ قَتَلَكَ فَقَدْ قَتَلَنِي، وَمَنْ أَبْغَضَكَ فَقَدْ أَبْغَضَنِي، وَمَنْ سَبَّكَ فَقَدْ سَبَّنِي» و از چندین طریق و عبارات دیگر که همه در جلد

→ عمرو بن شاس اسلمی که از اصحاب حدیبیه است، گفت: با علی به سوی یمن رفتم، علی در راه به من سخت گرفت، و من از او دلخور شده بودم، چون به مدینه بازگشتیم، به مسجد پیامبر رفتم تا از علی شکایت کنم، و چون گلایه خویش را در مسجد آشکار کردم، سخن به گوش پیامبر رسید. صبح که به مسجد رفتم، پیامبر در میان یاران خود بود، چون مرا دید فرمود: عمرو! به خدا قسم مرا آزار دادی؛ گفتم: به خدا پناه می‌برم از این که شما را آزرده باشم! فرمود: آری، کسی که علی را بیازارد، مرا آزرده است.

۱. خوارزمی در مناقب، باب ۱۹، ص ۳۲۸، ح ۳۴۴، روایت می‌کند که رسول خدا فرمود: اگر کسی حتی یک موی علی را اذیت کند، رسول خدا را اذیت کرده است؛ نیز ابن عساکر در ترجمه الامام علی من «تاریخ مدینه دمشق»، ج ۱، ح ۴۹۴ تا ۴۹۸، روایات مختلفی آورده است، و در حدیث ۴۹۹ به نقل از مصعب بن سعد روایت می‌کند که پیامبر در یک نوبت، سه بار این عبارت را تکرار فرمود: مَنْ أذَى عَلِيًّا فَقَدْ آذَانِي، و حدیث ۵۰۰ نیز از جابر بن عبدالله انصاری است با همین مضمون؛ هم‌چنین ابن حجر در الصواعق المحرقة، باب ۹، فصل ۲، ص ۱۲۳، ح ۱۶ به نقل از سعد بن ابی وقاص.

۲. ابن عساکر در ترجمه الامام علی بن ابی طالب من «تاریخ دمشق»، ج ۲، ص ۲۶۸، ح ۷۹۶، به نقل از ابی ذر؛ نیز ابن حجر، الصواعق المحرقة، باب ۹، فصل ۲، ص ۱۲۳، ح ۱۸، به نقل از ام سلمه؛ مشابه این حدیث را بنگرید در مناقب ابن مغازلی، ص ۲۷۸، ح ۳۲۴، به نقل از ابی ذر غفاری (ره)؛ نیز ص ۲۴۰، ح ۲۸۷، به نقل از ابن عمر؛ نیز ص ۲۴۱، ح ۲۸۸ به روایت ابی ذر.

۳. مناقب خوارزمی، فصل ۶، ص ۶۹، ح ۴۴، به نقل از سلمان (رض)؛ ص ۳۰۳، ح ۲۹۹؛ الصواعق المحرقة، باب ۹، فصل ۲، ص ۲۱۳، ح ۱۷، از ام سلمه.

۴. ترجمه الامام علی من «تاریخ مدینه دمشق»، ص ۲۶۶، ح ۷۹۳ تا ۷۹۵، به نقل از ابی ذر (ره).

۵. الصواعق المحرقة، باب ۹، فصل ۲، ص ۱۲۳، ح ۱۸، نقل از ام سلمه؛ نیز ابن مغازلی در مناقب، ص ۳۹۴، ح ۴۴۷، از ابن عباس روایت می‌کند که رسول خدا فرمود: مَنْ سَبَّكَ فَقَدْ سَبَّنِي، وَمَنْ سَبَّنِي فَقَدْ سَبَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، وَمَنْ سَبَّ اللَّهَ كَبَّهُ اللَّهُ عَلَيَّ مِنْخَرِيهِ فِي النَّارِ.

۶. احقاق الحق، ج ۶، ص ۴۲۳ تا ۴۲۳، حدیث اول از ابی عبدالله بجلی است، که بیست و چهار نفر از بزرگان عامه، این حدیث را در کتب حدیث خود آورده‌اند. نخستین حدیث را از مناقب احمد حنبل آورده است که ابی عبدالله بجلی گفت: بر ام سلمه وارد شدم، گفتم: آیا رسول خدا (ص) را دشنام می‌دهی؟ گفتم: به خدا پناه می‌برم، و یا سخنی مانند این را گفتم. ام سلمه گفت: شنیدم رسول خدا (ص) گفت: هر کس علی را دشنام دهد، مرا دشنام داده است.

ششم احقاق الحق ضبط است.

و نسبت به حضرت زهرا علیها السلام هم اخبار زیاد است^۱؛ از جمله: «فَاطِمَةُ بِضْعَةٌ مِنِّي وَهِيَ قَلْبِي وَرُوحِي الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْي، فَمَنْ آذَاهَا فَقَدْ آذَانِي، وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ»، بخاری چنین نگاشته: «إِنَّ فَاطِمَةَ بِضْعَةٌ مِنِّي، فَمَنْ أَعْضَبَهَا فَقَدْ أَعْضَبَنِي»^۲، و از جابر، مروی است که فرمود: «مَنْ آذَاهَا فَقَدْ آذَانِي، وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ»، و مسلم روایت کرده که فرمود: «إِنَّمَا فَاطِمَةُ ابْنَتِي بِضْعَةٌ مِنِّي يُرِيْبُنِي مَا أَرَابَهَا، وَيُؤْذِنِي مَا آذَاهَا»^۳، و ابن شهر آشوب از سعد وقاص روایت کرده که شنیدم پیغمبر می فرمود: «فَاطِمَةُ بِضْعَةٌ مِنِّي مَنْ سَرَّهَا فَقَدْ سَرَّنِي، وَمَنْ سَاءَهَا فَقَدْ سَاءَنِي، فَاطِمَةُ أَعَزُّ الْبَرِيَّةِ عَلَيَّ»^۴.

﴿إِلَّا الْقَلِيلَ مِمَّنْ وَفِي لِرِعَايَةِ الْحَقِّ فِيهِمْ﴾

ترجمه: مگر افراد کمی از امت، از آن دسته‌ای که وفا کردند به آل بیت پیغمبر، برای رعایت حقوق آن‌ها.

شرح: چه، مراقب بودند که نبی اکرم، با علی و فاطمه و حسن و حسین چه معاملاتی می فرمودند، و چگونه مقام آن‌ها را به عناوین مختلفه به امت نشان می دادند، نسبت به علی و فاطمه، به اشاراتی که قبلاً ذکر شد به طور مختصر و نمونه، و نسبت به حسین علیه السلام از قبل از ولادتشان تا زمان ولادت آن‌ها، و اوضاع رضاع آن‌ها، و معاملاتی که در مسجد و منبر، در خلوت و جلوت با آن‌ها داشتند؛ چنانچه صاحب کشف الغمّه از کتاب حلیة الأولیاء روایت کرده است که:

روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله حضرت امام حسن را بر دوش خود سوار کرد و فرمود: «هر که مرا دوست دارد، باید این را دوست بدارد».*

۱. ناسخ التواریخ، ج ۴، ص ۲۵۷.

۲. الصواعق المحرقة، باب ۱۱، فصل ۲، ص ۱۸۸، ح ۲۳؛ روایت می کند از رسول خدا که فرمود: فاطمة بضعة مني يغضبني ما يغضبها....

۳. همان، ص ۱۹۱، باب ۱۱، فصل ۳، ح ۳، به نقل مسور بن مخرمة.

۴. مناقب ابن مغازلی، ص ۳۵۱، ح ۴۰۱؛ ص ۳۸۰، ح ۴۲۸ و ح ۴۲۹.

*. منتهی الآمال، ج ۱، ص ۱۶۰.

و از ابهریره روایت کرده است که می‌گفت: هیچ وقت حسن را نمی‌بینم؛ مگر آن‌که اشک چشمم جاری می‌شود، و سببش آن است که روزی حاضر بودم در خدمت رسول خدا ﷺ که حضرت حسن علیه السلام دوید و آمد تا در دامان حضرت پیغمبر نشست، پس آن حضرت، دهان او را بوسه داد و گفت: «خداوندا! من دوست می‌دارم حسن را، و دوست می‌دارم دوست او را»، و این جمله را سه مرتبه فرمود.^۱

و ابن شهر آشوب فرموده: در اکثر تفاسیر وارد شده که پیغمبر، حسین علیه السلام را به دو سوره قل أَعُوذُ، تعویذ می‌کرد، و به این سبب، آن دو سوره را معوذتین نامیدند.

و نیز از آن حضرت روایت شده که فرمود: «حسن و حسین، دو گوشواره عرش‌اند».

و احادیث، در باب محبت حضرت رسول صلی الله علیه و آله نسبت به حسین علیه السلام، و سوار کردن ایشان بر دوش خود، و امر به دوستی ایشان نمودن و گفتن آن‌که حسین، دو سیّد جوانان اهل بهشت‌اند، و دو ریحانه و گل بوستان من هستند؛ در کتب شیعه و سنی، زیاده از حدّ، روایت شده است^۲؛ به عنوان مثال، در جامع ترمذی* و کتاب سمعانی، سند به اسامة بن زید می‌رساند که شبی بر پیغمبر وارد شدم برای حاجتی. رسول خدا بیرون آمد، و در زیر ردای خود مثل این‌که چیزی به خود بسته بود، و من ندانستم چیست. پس از فراغت از حاجت خود گفتم: «یا رسول الله! این چیست به خود بسته‌ای؟».

پس ردای مبارک را برداشت، دیدم حسن و حسین روی ران‌های مبارک او نشسته‌اند، پس فرمود: «این دو پسران من هستند، و پسران دختر من، خداوندا! من این دو را دوست می‌دارم، پس دوست بدار آن‌ها را، و دوست دار دوستان آن‌ها را».^۳

۱. الصّواعق المحرقة، باب ۱۰، فصل ۲، ص ۱۳۸، ح ۱۲؛ نیز: كشف الغمّة، ج ۱، ص ۵۲۲، الخامس في ما ورد في حقه من رسول الله (ص).

۲. الصّواعق المحرقة، باب ۱۰، فصل ۲، ص ۱۳۸ در ادامه حدیث دوازدهم روایت کرده است از احمد حنبل که پیامبر خدا فرمود: من أحبّ هذين - يعني حسناً وحسيناً -، وأباهما، وأمهما كان معي في درجتي يوم القيامة؛ یعنی هرکس من و این دو - یعنی حسن و حسین - و پدر و مادر آن‌ها را دوست بدارد، روز قیامت، با من است. و ترمذی همین روایت را در سنن آورده، با این تفاوت که گفته است: در بهشت؛ این حدیث را نیز ابن مغازلی در مناقب، ص ۳۷۰، ح ۴۱۷ آورده است.

*. رسالة النخبة، ص ۴۰.

۳. الصّواعق المحرقة، باب ۱۰، فصل ۲، ص ۱۳۷، ح ۵؛ نیز ابن مغازلی در مناقب، ص ۳۷۴، ح ۴۲۱، با این

﴿ فُقُتِلَ مَنْ قُتِلَ، وَسُبِيَ مَنْ سُبِيَ، وَأُقْصِيَ * مَنْ أُقْصِيَ، وَجَرِيَ الْقَضَاءُ
لَهُمْ بِمَا يُرْجَى لَهُ حُسْنُ الْمَثُوبَةِ ﴾

ترجمه: پس کشته شد آن که کشته شد، و اسیر شد آن که اسیر شد، و تبعید شد آن که تبعید شد، و جاری شد قضاء برای آن‌ها به موجبات ثواب نیکو.

شرح: خاندان پیغمبر را چند دسته کردند؛ عده‌ای را با شمشیر کشتند، مانند امیرالمؤمنین و سیدالشهداء و برادران و فرزندان در زمین کربلا، و نیز مانند زید بن علی بن الحسین^۱ که بعد از کشتن، جنازه او را بر دار زدند، و چندین سال این جنازه بر سر دار بود، و کسی از قهر بنی امیه جرأت نمی‌کرد این بدن را فرود آورد و دفن کند، و بعد از چهار سال که عده‌ای شبانه، جنازه را از دار پایین آوردند، و در زیر نهر آب دفن کردند، عاقبت جاسوسان دولت اموی، جنازه را پیدا کردند و بیرون آورده و سوزانیدند، و خاکستر او را به باد دادند و به آب ریختند، و هم‌چنین یحیی بن زید را در خراسان شهید کردند، و حسین بن علی (شهید فح) را - که از اولاد امام حسن مجتبی^{علیه السلام} بود -، در وادی فح که حدود مکه است شهید کردند با اصحاب و یارانش، و عده‌ای دیگر از سادات بنی‌الحسن را دوره بنی‌العبّاس با چه وصفی شهید کردند، محمد بن عبدالله صاحب نفس زکیّه را با چه نحوی کشتند، پدرش عبدالله بن الحسن را در زندان با چه زجری شهید کردند، عده‌ای متواری، و در اطراف بلاد، پراکنده شدند؛ مانند عیسی بن زید که سال‌ها با نسب پنهان در کوفه، با شغل سقایی زندگی می‌کرد، و جاسوسان به سراغ او گردش می‌کردند، و بعد از مردنش خبر دادند

→ تفاوت که در آخر حدیث آورده است، پیامبر خدا سه مرتبه فرمود: خدایا! تو می‌دانی من ایشان را دوست دارم، پس تو نیز ایشان را دوست بدار. این دو، احادیث متعددی در باب اظهار محبت رسول خدا به حسنین و توصیه به محبت آن‌ها در کتب خود روایت کرده‌اند.

* و در معنی اُقْصِيَ چند احتمال است: الف. تبعید اجباری، مانند حضرت رضا و بصری‌ها؛ ب. تبعید خودشان به اختیار و ناچار، مانند امیرالمؤمنین به بصره و کوفه، و امام حسین به کربلا؛ ج. فرار پنهانی، مانند عیسی بن زید و قاسم بن موسی؛ د. نفی قرابت و خویشاوندی.

۱. زید بن علی بن الحسین در ۴۲ سالگی در سال ۱۲۱ق به شهادت رسید، و عمّال بنی‌امیه در جست‌وجوی بدن او بودند، پیرو گزارشات جاسوسی، قبر او را که در کنار جوی آبی بود پیدا کردند، و بدن او را در کنار چهار نفر از افسران او در کوفه به دار کشیدند، و نگهبانانی بر آن گماردند تا کسی بدن را پایین نیاورد، و حداقل یک سال و چند ماه، بدن او بر دار بود، در عین حال، محل توجه علویان و شیعیان بود، و سپس به دستور هشام یا ولید بن یزید، جسد را پایین آوردند، و آتش زدند؛ شخصیت و قیام زید بن علی، صص ۲۹۰ و ۳۰۵.

به خلیفه عباسی، و چشم روشنی به او دادند، و چقدر در زمان منصور، زیر دیوار عمارت گذاردند، و در زمان سایر خلفا چقدر به عناوین مختلف کشتند، در یک شب به دست حمید بن قحطبه به امر هارون الرشید، شصت نفر از اولاد علی و فاطمه را گردن زدند و در چاه ریختند.

﴿إِذْ كَانَتْ الْأَرْضُ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ، وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ
وَسُبْحَانَ رَبَّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبَّنَا لَمَفْعُولًا، وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ ۚ
وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾^۳

ترجمه: چون زمین، ملک خدا است، به هر که از بندگانش بخواهد دست به دست می‌دهد، و لکن عاقبت نیکو، بهره‌پر هیزکاران است، و منزّه است پروردگار ما؛ چون وعده پروردگار ما عملی است، و هرگز خلف وعده نمی‌کند؛ چه او غالب و دانا است.

شرح: این جمله‌ها اقتباس از چند آیه از قرآن است؛ **من جمله:** ﴿قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَأَصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾^۴ که خلاصه، وقتی فرعون سخت گرفته بود به بنی‌اسرائیل، و آن‌ها از هر جهت در فشار بودند، استغاثه می‌کردند از موسی و اظهار بی‌چارگی می‌کردند، خداوند از زبان موسی خبر می‌دهد که موسی به قوم خود می‌گفت: از خدا کمک بخواهید و صبر کنید؛ زیرا زمین، ملک خدا است، به هر که از بندگانش می‌خواهد می‌دهد، و عاقبت نیکو، مختص پرهیزکاران است، و بشارت می‌داد به قوم خود که اگر چند صباحی به واسطه امتحان، فرعونیان به شما ستم می‌کنند، عاقبت، شما وارث زمین مصر خواهید شد، و آن‌ها هلاک خواهند شد؛ چنان‌چه باز در آیه دیگر فرموده: ﴿وَأَوْزَنَّا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَعُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا...﴾^۵ خلاصه معنی آن‌که: بنی‌اسرائیل را که فرعونیان کوچک می‌شمردند و خوار می‌کردند، ما

۱. سوره اسری (۱۷)، آیه ۱۰۸.

۲. سوره حج (۲۲)، آیه ۴۷.

۳. به وفور در قرآن موجود است.

۴. سوره اعراف (۷)، آیه ۱۲۸.

۵. سوره اعراف (۷)، آیه ۱۳۷.

مشارق و مغارب زمین با برکت را به آنها دادیم به واسطه صبری که نمودند، در معنی بشارت است که هر که به مشکلات صبر کند، و از خدا استعانت جوید، عاقبت، رحمت و مغفرت و جنت الهی از لحاظ اخروی، و غلبه و سلطنت از لحاظ دنیوی، بهره او است؛ چنانچه در احقاق الحق^۱ در تفسیر آیه «أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ...»^۲ که بعد از آیه استرجاع و در مقام صابران نازل شده می گوید: این آیه در شأن علی علیه السلام است؛ یا در جای دیگر می فرماید: «وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَّهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَّبِعُوا مِنْ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ»^۳؛ و گویند ستایش خدای را که با ما به وعده اش وفا کرد، و ما را وارث همه سرزمین بهشت گردانید تا هر جای آن که بخواهیم منزل گزینیم، پس نیکو است پاداش عمل کنندگان، و چنانچه باز فرماید:

«وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ

الصَّالِحُونَ»^۴؛ و هر آینه به تحقیق نوشتیم در زبور بعد از تورات، به درستی که

زمین را ارث می برند بندگان صالح من.

در تفسیر برهان^۵ شش حدیث ضبط کرده که مراد، امام زمان علیه السلام و اصحاب آن حضرت

می باشند، و دوره رجعت آل محمد و شیعیان آن خانواده علیهم السلام است، در دنیا، و یا در شهب طین.

۱. احقاق الحق، ج ۳، ص ۴۷۴، مصنف محقق، قول علامه حلی را می آورد که هشتاد و یکمین فضیلت حضرت امیرالمؤمنین (ع) این است که چون خبر شهادت حضرت حمزه به او رسید گفت: إنا لله وإنا إليه راجعون. پس آیه ۱۵۷ سوره بقره در فضیلت مولا نازل شد، و مشمول صلوات و رحمت پروردگار گردید، و چون در پایان آیه شریفه می فرماید: اولئك هم المهتدون، پس این آیه، دلالت بر عصمت حضرت دارد، و سپس به فاضل روزبهان که منکر این فضیلت می شود و می گوید: چنین مطلبی در تفاسیر اهل سنت نیامده است، و اگر هم باشد، دلالت بر این مطلب ندارد، چنین پاسخ می دهد: خیر، این چنین که این ناصبی، منکر شده است نیست؛ بلکه در تفسیر ثعلبی و نقاش و غیر ایشان، این گونه تفسیر شده است، و محقق خبیر، محشی احقاق الحق نیز، در پاورقی اضافه کرده است که ابن شهر آشوب در مناقب و علامه مجلسی در بحار به نقل از حافظ رجب برسی در مشارق الأنوار، چنین روایت کرده اند که آیه شریفه، در شأن حضرت مولا نازل شده است.

۲. سوره بقره (۲)، آیه ۱۵۷. ۳. سوره زمر (۳۹)، آیه ۷۴. ۴. سوره انبیاء (۲۱)، آیه ۱۰۵. ۵. تفسیر برهان، ج ۳، ص ۷۵، ذیل آیه شریفه.

﴿ فَعَلَى الْأَطْيَابِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ مُحَمَّدٍ وَعَلِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمَا وَآلِهِمَا -
فَلَيْتَكَ الْبَاكُونَ ﴾

ترجمه: پس بر پاکان از اهل بیت پیغمبر و علی - که صلوات خدا بر آنها و آل آنها باد -، باید گریه کنند گریه کنندگان.

شرح: در جلد عاشر بحار* از امامی شیخ صدوق و عیون، از حضرت رضا علیه السلام روایت کرده که فرمودند: هر که یاد کند مصیبت‌های ما را، و گریه کند برای آن ظلم‌ها که به ما کردند، با ما محشور است و در، درجات ما است در روز قیامت، و هر که یاد ما کند، و یاد مصیبت‌های ما کند، و بگرید و بگریاند، گریان نمی‌گردد چشمش در روزی که چشم‌ها گریان است؛ الحدیث.^۱ و مرحوم محدث قمی** در این باره چهل حدیث ضبط کرده است، و نیز حضرت امام رضا علیه السلام*** به ریّان بن شیب می‌فرماید: «ای پسر شیب! اگر گریه می‌کنی بر چیزی، پس گریه کن بر حسین بن علی علیه السلام چون او را سر بریدند مانند سر بریدن گوسفند، و کشته شد با او از دودمانش هیچ‌ده نفر مرد که در روی زمین شبیه آنها نبود، و به تحقیق گریستند برای شهادت او آسمان‌های هفت‌گانه و زمین‌ها». ^۲ تا آن جا که فرمود: «ای پسر شیب! اگر گریه کنی بر حسین علیه السلام تا آب چشم تو، بر صورت تو جاری شود، خدای متعال همه گناهان تو را می‌آمرزد، کوچک باشد یا بزرگ، کم باشد یا زیاد»***؛ الحدیث.

و نیز این قولویه - علیه الرحمه - **** در کامل الزیارات روایت کرده از خارجه که گفت: روزی خدمت حضرت صادق علیه السلام بودیم و جناب امام حسین را یاد کردیم، حضرت بسیار

* رساله النخبة، ص ۳۹؛ نفس المهموم، ص ۱۹.

۱. الصواعق المحرقة، باب ۱۱، فصل ۳، فی أحادیث الواردة فی بعض اهل البيت، ص ۱۹۳، حدیث عبور علی (ع) در مسیر صفین به کربلا، و گریه به یاد مصائب فرزندش را، و نیز گریه پیامبر (ص) در این مصیبت و پیش‌گویی آن حضرت از مصیبت شهادت فرزندش را روایت می‌کند.

** نفس المهموم، ص ۳۱. *** منتهی الآمال، ج ۱، ص ۲۱۳.

۲. در این خصوص، روایات متعددی در الصواعق المحرقة از عامه نقل شده است که آسمان تا چند روز تاریک بود، و یا هر تکه سنگی از زمین برمی‌داشتند، زیر آن، خون تازه بود.

*** البته قطعاً لوازمی می‌خواهد؛ مثل صدق دل، جبران خطایا و عدم تکرار آنها.

**** منتهی الآمال، ج ۱، ص ۲۱۱؛ نفس المهموم، صص ۱۷ و ۱۹.

گریست و ما گریه کردیم، پس حضرت سر برداشت و فرمود که: امام حسین می فرمود: «منم کشته گریه و زاری، هیچ مؤمنی مرا یاد نمی کند؛ الا آن که گریان می گردد». ^۱ خلاصه اخبار در کتب معتبره در تأکید گریه بر مصائب اهل بیت و ثواب هایی که رسیده، بسیار است؛ چنان چه کسی بخواهد جمع کند، کتاب بزرگ مستقلاً خواهد شد. *

﴿وَأَيَّاهُمْ فَلْيَنْدُبِ النَّادِبُونَ، وَلِمِثْلِهِمْ فَلْيَنْدُرِفِ الدُّمُوعُ، وَلْيَصْرُخِ الصَّارِحُونَ، وَيَضِجُ الضَّاجُونَ، وَيَعِجُ الْعَاجُونَ﴾

ترجمه: و برایشان باید ناله بلند کنند ناله کنندگان، و بر مثل ایشان باید اشک ها جاری شود، و داد و ضجه و فریاد کنند فریادکنندگان.

شرح: بین این چند لغت، مانند ندبه و صُراخ و ضجّه و عجيج که اشاره شده، مشترکاتی است و امتیازاتی.

و اَمَّا نُدْبُهُ ** گریه کردن بر میت است با شمردن نیکویی های او. شاید یک جهت این که این دعا را دعای ندبه می گویند، به همین مناسبت باشد که محاسن آل رسول را شماره کنند و بر آنها بگریند؛ اگرچه خود دعا را هم ندبه می گویند، که ممکن است امام زمان را صدا می زنند، و هم بر مصائب اهل بیت گریه می کنند، و محاسن و نیکویی های آنها را شماره می کنند که هر دو جهت در این دعا موجود است.

و اَمَّا صُراخ *** به معنی صیحه زدن خیلی سخت و استغاثه کردن و دادرس خواستن است که در این مورد، شیعیان هم فریاد کنند برای مصائب اهل بیت پیغمبر، و هم از امام زمان استغاثه کنند.

و اَمَّا ضجّه **** و ضجيج، صیحه زدن در موقع مکروه دیدن و سختی و مشقت می باشد، و فرج از چیزی که می ترسد، پس شیعیان باید صیحه بزنند از مصائب بر اهل بیت پیغمبر، و برای مشقت دوری از امام زمان خود.

* رجوع شود به کتب مقاتل و اخبار و سیر.
*** همان، ج ۱، ص ۶۴۲.

۱. اَنَا قَتِيلُ الْعَبْرَةِ، لَا يَذْكُرُونِي مُؤْمِنٌ إِلَّا اسْتَعْتَبَنِي.
** أقرب الموارد، ج ۲، ص ۱۲۸۴.
*** همان، ج ۱، ص ۶۷۷.

و اما عجیب* به معنی صیحه زدن با صدای بلند است، چنانچه شتر را وقتی زجر می دهند، می بینید چگونه صدا می کند، این را عجیب می گویند؛ بنابراین در این کلمات، نشان می دهد که یادآوری مصائب وارده بر اهل بیت پیغمبر که از دشمنان بر آنها رسیده، باید با انواع تأثرات و تألمات باشد که هم خود شیعیان، از هر جهت اظهار تأثر و تأسف نمایند و حزن خود را ظاهر نمایند، و هم به دیگران بفهمانند بزرگی مصیبت را و بزرگی جنایت دشمنان آنها را؛ چنانچه عزاداری بنی هاشم در مدینه و ادامه ماتم آنها عموماً و بالخصوص عزاداری ۱. زینب علیها السلام و ۲. حضرت سجاد علیه السلام ۱ و ۳. رباب، زوجه امام حسین و ۴. ام البنین، مادر ابی الفضل تا آخر عمرشان، بهترین سرمشق است که باعث انقراض دولت اموی گردید، و مردم به دادخواهی، قیام کردند.

﴿أَيْنَ الْحَسَنِ أَيْنَ الْحُسَيْنِ، أَيْنَ أَبْنَاءَ الْحُسَيْنِ، صَالِحٌ بَعْدَ صَالِحٍ وَ صَادِقٌ بَعْدَ صَادِقٍ﴾

ترجمه: کجا است حسن، کجا است حسین؟ کجا ایند فرزندان حسین؟ صالح دنباله صالح، و راست گوی بعد از راست گوی.

شرح: در عین حالی که فریاد و ضجه و ناله و گریه دارند، مطالبه کنند عزیزان خدا و رسول را و بگویند: کجا است حسن، کجا است حسین، کجا ایند فرزندان حسین، با القاب و اوصافی که خدا و رسول آنها را به این اوصاف نامیده و معرفی کرده اند، چنانچه چه سید بحرانی رحمته الله ذیل آیه شریفه ﴿وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾

* همان، ج ۲، ص ۷۴۵.

۱. منتهی الآمال؛ ج ۲، ص ۲۵، در تاریخ حضرت سجاد (ع): همانا بر پدر خود بیست سال گریست، و در پیش آن حضرت، طعامی نگذاشتند؛ مگر آن که گریست، تا آن که وقتی یکی از غلامانش عرض کرد: ای آقای من! وقت آن نشد که اندوه شما برطرف شود؟ فرمود: وای بر تو، یعقوب پیغمبر (ع) دوازده پسر داشت، خداوند متعال یکی از آنها را از او پنهان کرد، آن قدر بر او گریست تا چشمانش از کثرت گریه، سفید شد، و از بسیاری حزن و اندوه بر پسرش، موهای سرش سپید گردید، و قدش خمیده شد، و حال آن که فرزندش در دنیا زنده بود، و من به چشم خود دیدم پدر و برادر و عمو و هفده نفر از اهل بیت خود را که شهید شده بودند، و جسدهای نازنینشان بر زمین افتاده بود، پس چگونه اندوه من برطرف شود؟

مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا^۱ در تفسیر برهان^۲
 ده حدیث در اطراف آیه ضبط کرده که چند مورد احادیث از باب نمونه، ذکر می‌گردد:
 ۱. امام باقر علیه السلام فرمودند: «مِنَّا النَّبِيُّ وَمِنَّا الصَّادِقُ، وَمِنَّا الشُّهَدَاءُ وَمِنَّا الصَّالِحُونَ».
 ۲. امام صادق علیه السلام فرمودند: پیغمبر در این آیه، مصداق نبیین هستند، و ما صدیقین و
 شهداء، و شما (شیعیان) صالحون^۳.

۳. در حدیث نبوی پیغمبر فرمود: نبیین من، صدیقین علی بن ابی طالب، شهدا حسن و
 حسین، و صالحین حمزه و حَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا ائمة دوازده گانه هستند.^۴
 و در حدیث دهم از تفسیر علی بن ابراهیم روایت کرده^۵ النَّبِيِّينَ رَسُولُ اللَّهِ، وَالصَّادِقِينَ
 عَلِيٍّ، وَالشُّهَدَاءَ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ، وَالصَّالِحِينَ الْأَئِمَّةَ عليهم السلام، وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا الْقَائِمِ مِنْ
 آلِ مُحَمَّدٍ.

روی این تفسیر، ضَالِحٌ بَعْدَ ضَالِحٍ؛ یعنی امام بعد امام.
 و اما کلمه ضَادِقٌ بَعْدَ ضَادِقٍ، در تفسیر آیه شریفه ﴿كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾^۶ در
 احقاق الحق^۷ از پانزده نفر از مفسرین عامه ضبط کرده که مراد، علی و ائمه اهل بیت هستند،

۱. سوره نساء (۴)، آیه ۶۹؛ و کسی که خدا و پیغمبر را اطاعت کند، (در روز رستاخیز) هم‌نشین کسانی خواهد
 بود که خدا، نعمت خود را بر ایشان تمام کرده، از پیامبران و صدیقان و شهدا و صالحان؛ و آن‌ها رفیق‌های
 خوبی هستند!
 ۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۹۲.

۳. حدیث اول و دوم از کلینی در کافی.

۴. به نقل از شیخ صدوق، سند این حدیث منتهی می‌شود به ام سلمه.

۵. تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۴۲. ۶. سوره توبه (۹)، آیه ۱۱۹؛ با راست‌گویان باشید.

۷. احقاق الحق، ج ۳، ص ۲۹۶، یکی از مواردی که مرحوم علامه حلی در کتاب شریف نهج الحق و کشف الصدق
 بیان فرموده، استدلال به این آیه شریفه بر عصمت و امامت حضرت علی (ع) است، و در برابر علامه فاضل،
 روزبهان ناصبی، اولاً نزول آیه در مورد حضرت مولا را انکار کرده، و ثانیاً هم گفته است به فرض صحت شأن
 نزول، چنین دلالتی ندارد. در این جا مصنف شهید احقاق الحق پاسخ‌های استدلالی محکمی به او داده است، و
 مرحوم محقق متبّع محشی، در پاورقی، قول پانزده نفر از مفسرین سنی را نقل کرده که روایت کرده‌اند آیه
 شریفه، در حق حضرت مولا و اهل بیت نازل شده است، و ایشان، مصداق آیه هستند. دانشمند محقق
 هدایت‌شده، آقای دکتر تیجانی سماوی، که از دانشمندان و تحصیل‌کردگان دانشگاه‌های وهابی حجاز بوده،
 سپس به لطف خدا هدایت شده و شیعه گردیده است، کتابی تألیف کرده که به نام همراه با راست‌گویان به
 فارسی ترجمه شده است. وی در این کتاب، ابتدا با ادله مقبول اهل سنت، ثابت می‌کند که راست‌گویان، ائمه
 معصومین و اهل بیت هستند، و سپس در مورد مسائل اختلافی بین شیعه و اهل سنت، مستدلاً اثبات می‌کند که
 حق با پیروان اهل بیت است. مطالعه این کتاب و دیگر کتب نام‌برده، به خوانندگان توصیه می‌شود.

تفسیر برهان^۱ شانزده حدیث روایت کرده که مراد از صادقین، ائمه طاهرین از آل محمد علیهم السلام هستند؛ پس باز هم کلمه **صَادِقٌ بَعْدَ صَادِقٍ**؛ یعنی امام بعد از امام، ثعلبی هم روایت کرده در ذیل این آیه که حضرت سجّاد فرمود: «ما یم صادقین».

﴿أَيْنَ السَّبِيلُ بَعْدَ السَّبِيلِ، أَيْنَ الْخَيْرَةَ بَعْدَ الْخَيْرَةِ، أَيْنَ الشُّمُوسَ
الطَّالِعَةَ، أَيْنَ الْأَقْفَارُ الْمُنِيرَةَ، أَيْنَ الْأَنْجُمُ الزَّاهِرَةَ، أَيْنَ أَعْلَامُ الدِّينِ
وَقَوَاعِدُ الْعِلْمِ﴾

ترجمه: کجا است راه راست پس از راه دیگر؟ کجا یند برگزیدگان هر یک پس از دیگری؟ کجا یند خورشیدهای تابان؟ کجا یند ماههای فروزان؟ کجا یند آن ستارگان درخشانده؟ کجا یند نشانه‌های دین و پایه‌های دانش؟!

شرح: هم‌چنین این اوصاف که در این جملات است از مفاد آیات قرآنیّه و اخبار معتبره است، چنان‌چه در تفسیر آیه شریفه ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ﴾^۲ در *احقاق الحق*^۳ از قتاده از حسن بصری روایت کرده: که طریق، علی و ذریّه او است، طریق مستقیم و دین مستقیم. و در تفسیر برهان^۴ سیزده حدیث ضبط کرده که صراط و سبیل حق، علی و اولاد طاهرین او است و سُبُلِی که نهی کرده راه غیر علی و اولاد او است، و نیز در تفسیر آیه ﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ﴾^۵ در تفسیر برهان^۶ گفته: مراد از سبیل علی است و به مقصد نمی‌رسد کسی مگر به ولایت او، و در تفسیر آیه ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَ يَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ﴾^۷ در تفسیر علی بن ابراهیم^۸ می‌گوید: اختیار امام، با خدا است،

۱. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۱۷۰.

۲. سوره انعام (۶)، آیه ۱۵۳؛ این راه مستقیم من است، از آن پیروی کنید.

۳. *احقاق الحق*، ج ۳، ص ۵۴۳.

۴. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۵۶۳؛ نیز تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۲۱ ذیل آیه شریفه روایت کرده: صراط مستقیم، همان امام است که باید او را پیروی کرد؛ و از امام صادق روایت کرده که فرمود: همانا سبیل، ما یم.

۵. سوره یوسف (۱۲)، آیه ۱۰۸؛ بگو: این راه من است، مردم را به سوی خدا دعوت می‌کنم.

۶. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۲۷۵، ح ۱۰، از امام باقر (ع) به نقل از ابن شهر آشوب.

۷. سوره قصص (۲۸)، آیه ۶۸؛ و پروردگار تو هر چه بخواهد می‌آفریند، و هر چه بخواهد برمی‌گزیند، آنان (در برابر او) اختیار ندارند.

۸. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۱۴۳.

و در تفسیر برهان^۱ احادیثی ضبط کرده، که خدا ما را اختیار کرده، و من و اهل بیت من، خَيْرَةُ اللَّهِ هستیم.

و حدیث دوم از حضرت رضا علیه السلام است که در باب امامت، نشانه‌هایی فرموده، و شرایطی که در تفسیر علی بن ابراهیم^۲ آمده، در مورد آیاتی از سوره شمس^۳ از امام صادق علیه السلام نقل شده که فرمود: مراد از شمس، پیغمبر است، و مراد از قمر، امیرالمؤمنین، و لیل، ائمه جور، و نهار، امام از ذریه فاطمه.

و در تفسیر برهان احادیثی به نحو مذکور آمده، و در حدیث یازدهم آن گفته شده: مراد از الشَّمْسُ امیرالمؤمنین، وَضُحْيُهَا قِيَامُ قائم، «وَ الْقَمَرُ إِذَا تَلَّيْهَا» حسن و حسین، «وَ النَّهَارُ إِذَا جَلَّيْهَا» قیام قائم می‌باشد^۴.

و در تفسیر علی بن ابراهیم در مورد آیه «وَ عِلَامَاتٍ وَ بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ»^۵ از حضرت صادق علیه السلام نقل شده که فرموده: نجم، رسول الله، و علامات، ائمه‌اند^۶.

و در تفسیر برهان سیزده حدیث آمده که اغلب آیه را به معنی مذکور، تفسیر کرده‌اند، و در حدیث دهم آمده که منظور، ائمه علیهم السلام هستند.

و در احقاق الحق^۷ در حدیث نود و پنجم (حدیث جابر) نقل شده که مراد از شمس، پیغمبر، و قمر، علی، و زهره، فاطمه، و فرقدان، حسنین است. و در تفسیر علی بن ابراهیم در رابطه با آیاتی از سوره طارق^۸ آمده که امام صادق علیه السلام فرمود: سماء - در این موضع - امیرالمؤمنین علیه السلام است، و طارق، ائمه، و نجم ثاقب، رسول الله می‌باشد.

۱. تفسیر برهان، ج ۳، ص ۲۳۷، از جمله این احادیث، حدیث پنجم را از تفاسیر عامه نقل می‌کند که انس بن مالک می‌گوید: از پیامبر درباره این آیه (۶۸ سوره قصص) پرسیدم، پیامبر فرمود: خداوند، آدم را از گل آفرید، آن‌گونه که خواست و برگزید، و خداوند مرا اختیار کرد، و اهل بیت مرا بر همه خلق برگزید، پس مرا پیامبر و فرستاده خویش قرار داد، و علی را وصی من قرار داد... و مشابه همین حدیث را نیز از ابن شهر آشوب در مناقب روایت کرده است.

۲. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۴۲۴.

۳. آیات ۱ تا ۴.

۴. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۴۶۷، ح ۱۱، ذیل آیه شریفه اول سوره شمس (۹۱)، از امام صادق (ع).

۵. سوره نحل (۱۶)، آیه ۱۶؛ (نیز) علاماتی قرار داد، و (شب هنگام) به وسیله ستارگان، هدایت می‌شوند.

۶. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۳۸۳.

۷. احقاق الحق، ج ۶، ص ۲۲۳ به نقل از مقتل الحسین اثر اخطب خوارزم.

۸. آیات ۱ تا ۳.

در تفسیر برهان در مورد آیاتی از سوره فجر^۱ آمده که منظور از فجر، امام زمان، و لیل عشر، امامان، از امام حسن تا حسن عسکری، و شفع، علی و فاطمه، وتر، خدای متعال و حده لا شریک له می باشد، و در رابطه با آیه «وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ»^۲ آمده که پیغمبر فرمود: «آسمان منم، و بروج، ائمه هستند».

﴿أَيْنَ بَقِيَّةِ اللَّهِ الَّتِي لَا تَخْلُوا مِنَ الْعِثْرَةِ الْهَادِيَةِ﴾

ترجمه: کجا است بقیة الله آن چنانی که هرگز بیرون نیست از عترت طاهرة پیغمبر، و خارج از این دودمان نخواهد بود.

شرح: چنان چه در تفسیر آیه شریفه «بَقِيَّةُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»^۳ شیخ صدوق - علیه الرحمه -^۴ از محمد بن مسلم روایت کرده که شنیدم از امام باقر علیه السلام که فرمود: قائم ما منصور به رعب است و مؤید به نصر... تا این که فرمود: سی صد و سیزده نفر یارانش حاضر می شوند، و حضرت تکیه می دهد به کعبه و می گوید: «بَقِيَّةُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»، بعد می فرماید: «منم بقیة الله در زمین، و حجّت خدا و خلیفه خدا بر شما». پس سلام نمی کند بر او هیچ مسلمانی جز این که می گوید: «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بَقِيَّةَ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ»؛ الحدیث.

و در تفسیر برهان از اختصاص شیخ مفید رحمته الله روایت کرده از ابن عباس که گفت: پیغمبر فرمود: یاد خدای متعال و یاد من و یاد علی و یاد ائمه از اولاد علی، عبادت است...، تا آن جا که می فرماید: «قسم به خدایی که مرا مبعوث به پیغمبری فرموده، و قرار داده بهترین مخلوقات، به درستی که وصی من، افضل اوصیاء می باشد، و او است حجّت خدا بر بندگانش و خلیفه خدا بر خلق خدا، و از اولاد او است ائمه هداة بعد از من، به برکت وجود آنها خداوند، عذاب را از خلق زمین، منع می کند، و به واسطه آنها آسمان قرار می گیرد، و

۱. آیات ۱ تا ۳.

۲. سوره بروج (۸۵)، آیه ۱؛ سوگند به آسمان که دارای برج های بسیار است.

۳. سوره هود (۱۱)، آیه ۸۶؛ آن چه خداوند برای شما باقی گذاشته، برایتان بهتر است؛ اگر ایمان داشته باشید!

۴. اکمال الدین، ج ۱، باب ۲۳، ما أخبر به الباقر (ع)، ص ۴۴۷.

کوه‌ها آرام می‌شوند، و باران می‌بارد، و گیاه روئیده می‌شود، آنان دوستان بر حقّ خداوند و خلفای راستین اویند، عددشان به عدد ماه‌ها است، و آن، دوازده است، و عددشان عدد تقبای موسی بن عمران است». بعد این آیه را تلاوت فرمود: ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ﴾^۱ بعد فرمود: «خیال می‌کنی خداوند، قسم یاد کند به آسمان و برج‌های او؟». گفتیم: «یا رسول الله! پس چیست؟».

فرمود: «اما آسمان منم و بروج، ائمه بعد از من، که اول ایشان علی، و آخر ایشان مهدی علیه السلام می‌باشد».^۲

و نیز گفته: «مراد از شاهد و مشهود، پیغمبر است و امیرالمؤمنین علیه السلام».^۳

﴿أَيْنَ الْمَعْدُ لِقَطْعِ ذَابِرِ الظَّلْمَةِ﴾

ترجمه: کجا است آن امامی که مهیّا شده برای ریشه کن کردن ستم‌کاران؟

شرح: و این وصف، اشاره است به آیه شریفه ﴿فَقَطَّعَ ذَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾^۴. در تفسیر برهان و تفسیر علی بن ابراهیم قمی علیه السلام نقل شده از امام باقر علیه السلام که سؤال کرده ابو حمزه از آیه شریفه ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَاهُمْ مُبْلِسُونَ﴾^۵؛ یعنی زمانی که فراموش کردند آن چه متذکر می‌شدند به وسیله او، باز می‌کنیم بر آنها درهای هر چیزی را تا موقعی که خشنود شدند به آن چه داده شده‌اند، می‌گیریم آنها را ناگهان، پس یک مرتبه مایوس می‌شوند و بریده از هر چیزی، بعد آیه صدر صفحه می‌آید به این معنی که: پس بریده می‌شود دنباله ستم‌کاران و از بیخ، ریشه آنها کنده می‌شود، والحمد لله رب العالمین.

۱. سوره بروج (۸۵)، آیه ۱.

۲. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۴۴۵، ذیل آیه شریفه، به نقل از شیخ مفید در اختصاص، ابن عباس از پیامبر روایت می‌کند که آن حضرت فرمود: ای ابن عباس! آیا گمان می‌کنی خداوند به آسمان و بروج آن قسم می‌خورد؟ گفتیم: پس منظور از آن چیست؟ گفت: پس آسمان، و آن من هستم، و اما بروج، پس ائمه هستند، پس از من، اول ایشان علی، و آخرین آنها مهدی (ع) است (حدیث، مفصل بود، و این جملات، بخش آخر حدیث است).

۳. همان ذیل آیه شریفه، حدیث اول، به نقل از کلینی (ره) از امام صادق (ع).

۴. سوره انعام (۶)، آیه ۴۵، و (به این ترتیب) دنباله (زندگی) جمعیتی که ستم کرده بودند قطع شد. و ستایش، مخصوص خداوند پروردگار جهانیان است. ۵. سوره انعام (۶)، آیه ۴۴.

امام باقر علیه السلام بیان می فرمایند: ^۱ «وقتی رها می کنند ولایت علی علیه السلام را، و حال آن که مأمور بودند به قبولی ولایت، خداوند، دولت آن ها را توسعه می دهد در دنیا تا به آن خوشحال شوند، و مراد از گرفتن آن ها - بغتةً - قیام قائم علیه السلام است، تا می رسد به جایی که گویا هرگز آن ها دارای دولتی نبوده اند».

و این آیات، اسنادی است بر امامت ائمه اثنا عشر علیهم السلام و ظهور دولت آل محمد که اگر چند صباحی هم به مقتضای حکمت الهی در دوران غیبت امام زمان علیه السلام عده ای ستم کار و زیان کار، از روی ستم و بی حیایی، بر مؤمنین غلبه می کنند به ظاهر، خداوند او را تهیه کرده است برای ریشه کنی آن ها، و برطرف ساختن آثار کجی و اعوجاج، چنان چه در جمله بعد اشاره می شود.

﴿أَيْنَ الْمُنْتَظَرُ لِإِقَامَةِ الْأَمْتِ وَالْعِوَجِ﴾

ترجمه: کجا است آن کسی که انتظار او را می کشند که بیاید کجی ها و ناراستی ها را راست نماید، و اصلاح کند؟

شرح: منتظر یکی از القاب امام زمان علیه السلام است در اخبار معتبره عامه و خاصه، چنان چه در تفسیر برهان ^۲ ذیل آیه شریفه ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَضِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ﴾ ^۳ از ابن بابویه روایت کرده از امام صادق علیه السلام که فرمود: آیات، ائمه هستند، و آیه منتظره، حضرت قائم علیه السلام می باشد، و در

۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۵۲۵، حدیث اول از علی بن ابراهیم قمی، و حدیث دوم که همین معنی را افاده می کند و از محمد بن حسن صفار است؛ نیز تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۰۰.

۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۵۶۴، ح ۳؛ اکمال الدین، ج ۲، باب ۲۳، ص ۳۳۶، ح ۸، ما روی عن الصادق جعفر بن محمد....

۳. سورة انعام (۶)، آیه ۱۵۸؛ آیا جز این انتظار دارند که فرشتگان (مرگ) به سراغشان آیند، یا خداوند (خودش) به سوی آن ها بیاید، یا بعضی از آیات پروردگارت (و نشانه های رستاخیز)؟! اما آن روز که بعضی از آیات پروردگارت تحقق پذیرد، ایمان آوردن افرادی که قبلاً ایمان نیاورده اند، یا در ایمانشان، عمل نیکی انجام نداده اند، سودی به حالشان نخواهد داشت! بگو: «اکنون که شما چنین انتظارات نادرستی دارید، انتظار بکشید! ما هم انتظار (کیفر شما را) می کشیم!

حدیث دیگر، خطاب به ابی بصیر می فرماید:

«طُوبَى لَشِيعَةِ قَائِمِنَا الْمُتَنْتَظِرِينَ لظُهُورِهِ فِي غَيْبَتِهِ، وَالْمُطِيعِينَ لَهُ فِي ظُهُورِهِ، أُولَئِكَ أَوْلِيَاءُ اللَّهِ الَّذِينَ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»؛ یعنی خوشا به حال شیعیان قائم ما، که منتظر ظهور او هستند در غیبت او، و فرمان بردار او هستند در موقع ظهور او، ایشان اند دوستان خدا، که نه ترس دارند و نه غمناک هستند.^۱

و هم چنین در ذیل آیه شریفه «وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَنْتَظِرِينَ»^۲، از ابن بابویه^۳ روایت کرده از یحیی بن ابی القاسم که سؤال کردم از امام صادق علیه السلام از آیه شریفه «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ»^۴، فرمود: متقین، شیعیان علی علیه السلام هستند، و مراد از غیب، حجت قائم می باشد، و شاهد بر این، قول خدای متعال است: «فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَنْتَظِرِينَ».

و نیز از ابن بابویه است از احمد بن محمد بن ابی النصر که حضرت رضا علیه السلام فرمود: چه نیکو است صبر و انتظار فرج، و تلاوت فرمود آیات شریفه را: «وَأَرْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ»^۵ * «وَأَنْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَنْتَظِرِينَ»^۶، سپس فرمود: پس بر شما باد به صبر، پس به درستی که فرج می آید بر ناامیدی، پس به درستی که پیشینیان شما صبرشان از شما بیشتر بود، و از شما صابرتر بودند.

۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۵۶۴، ح ۴؛ نیز اکمال الدین، ج ۲، باب ۳۳، ح ۵۴، ص ۳۵۷.
۲. سوره یونس (۱۰)، آیه ۲۰؛ می گویند: چرا معجزه ای از پروردگارش بر او نازل نمی شود؟! بگو: غیب و معجزات، تنها برای خدا و به فرمان او است! شما در انتظار باشید، من هم با شما در انتظارم! شما در انتظار معجزات، بهانه جویانه باشید، و من هم در انتظار مجازات شما!
۳. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۱۸۱، ذیل آیه شریفه، ح ۱؛ نیز اکمال الدین، ج ۲، باب ۳۳، ص ۳۴۰، ح ۲۰.
۴. سوره بقره (۲)، آیه ۲.
۵. سوره هود، آیه ۹۳؛ شما انتظار بکشید، من هم در انتظارم.
۶. سوره اعراف (۷)، آیه ۷۱؛ سوره یونس (۱۰)، آیه ۲۰؛ تفسیر برهان، ج ۲، ص ۲۳، ذیل آیه شریفه ۷۱ از سوره اعراف (۷)، به نقل از تفسیر عیاشی، روایت می کند از امام رضا (ع) که فرمود: چه نیکو است صبر و انتظار فرج، آیا نشنیده ای سخن آن بنده صالح را که گفت: انتظروا انی معکم من المنتظرین.

﴿أَيْنَ الْمُرْتَجَى لِإِزَالَةِ الْجَوْرِ وَالْعُدْوَانِ﴾

ترجمه: کجا است آن که امیدوارند ظلم و ستم را برطرف کند؟

شرح: این جملات و جملات بعدی، القاب و اوصاف امام زمان است که از آیات و اخبار و آثار، استفاده شده است؛ چنانچه در تفسیر برهان^۱ در ذیل آیه ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنُوسِ الْجَوَارِ الْكُنُوسِ﴾^۲ از امام باقر علیه السلام نقل شده که فرمود: منظور، امام است که زمانش تاریک است به واسطه انقطاع از علمش نزد مردم، که در سال دویست و شصت ظاهر می شود مانند شهاب ثاقب در تاریکی شب، پس اگر ادراک کردی او را، چشمت روشن می شود.

و چند حدیث دیگر، قریب به همین مضمون ذکر کرده؛ چنانچه شیخ صدوق رحمته الله^۳ همین حدیث را نقل کرده است، و در تفاسیر قمی و برهان^۴ و کتاب وظایف الشیعه* در ذیل آیه شریفه ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى﴾^۵ دوره مظلومیّت امیرالمؤمنین علیه السلام و محرومیّت او و آیه ﴿وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى﴾^۶ دوره قائم آل محمد علیهم السلام تفسیر شده اند، و تعبیر به نجوم کرده اند ائمه طاهرین علیهم السلام را؛ چنانچه قسمتی از اخبار آن گذشت، که اینها تشبیه است برای آثار آنها؛ چنانچه پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «أَهْلُ بَيْتِي أَمَانٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ، كَمَا أَنَّ النُّجُومَ أَمَانٌ لِأَهْلِ السَّمَاءِ»، پس ناچار باید در هر زمان از اهل بیت، کسی باشد که امام باشد برای اهل زمین؛ چنانچه فرمود: «لَوْلَا الْحُجَّةُ لَسَاخَتْ الْأَرْضُ بِأَهْلِهَا»؛ یعنی اگر حجّت خدا در روی زمین نباشد، زمین، اهل خود را فرو می برد.

و نیز پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «فِي كُلِّ خَلْفٍ مِنْ أُمَّتِي عُدُوْلٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي يَنْفُونَ مِنْ هَذَا

۱. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۴۳۲، ح ۱ و ۲، ذیل آیه شریفه، به نقل از مرحوم کلینی.

۲. سوره تکویر (۸۱)، آیات ۱۵ و ۱۶.

۳. اكمال الدین، ج ۱، باب ۳۲، ما اخیر به أبو جعفر...، ص ۳۲۴، ح ۱.

۴. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۴۷۰، ح ۱، ذیل آیه شریفه، به نقل از علی بن ابراهیم قمی؛ تفسیر قمی، ج ۲، ص ۴۲۵، ذیل آیه اول سوره لیل (۹۲)، روایت می کند از امام باقر که محمد بن مسلم می گوید: از حضرتش سؤال کردند درباره «واللیل إذا يغشى»، فرمود: لیل در این آیه دومی است خلیفه دوم که پوشانید و مانع شد امیرالمؤمنین (ع) را در دولتش که این دولت، به دشمنی با علی (ع) بود، تا دولت اینها پایان یافت، و درباره «والنهار إذا تجلّى» فرمود: نهار، قائم ما اهل بیت است که چون قیام کند، دولت او بر همه دولت های باطل، پیروز می شود، و قرآن برای مردم مثل هایی زده است، و پیامبرش و ما را مخاطب قرار داده است، و غیر ما اینها را نمی داند.

۵. سوره لیل (۹۲)، آیه ۱.

* اخبار انتظار فرج، ص ۲۲۸.

۶. سوره لیل (۹۲)، آیه ۲.

الَّذِينَ تَحْرِيفَ الْغَالِبِينَ، وَاتِّخَالَ الْمُبْطِلِينَ، وَتَأْوِيلَ الْجَاهِلِينَ، أَلَا إِنَّ أَيْمَتَكُمْ وَقَدْ كُمْ إِلَى اللَّهِ - عَزَّ وَجَلَّ -، فَأَنْظِرُوا بِمَنْ تُؤْفِدُونَ^۱»^۲؛ یعنی در هر دور از امت، افراد شایسته‌ای از اهل بیت من هستند که دور می‌کنند از این دین، کجروی‌های گمراهان و خطاکاری‌های دشمنان و اشتباهات نادانان را، مواظب باشید با چه اشخاصی به سوی خدا می‌روید؛ چه، پیشوایان شما واسطه‌های شمایند به سوی خداوند متعال؛ چنان‌چه قرآن فرماید: ﴿يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ﴾^۳؛ چنان‌چه در تفسیر علی بن ابراهیم نقل شده، امام باقر فرمود: «يَجِيءُ رَسُولُ اللَّهِ فِي فِرْقَةٍ، وَعَلِيٌّ فِي فِرْقَةٍ، وَالْحَسَنُ فِي فِرْقَةٍ، وَالْحُسَيْنُ فِي فِرْقَةٍ، كُلُّ مَنْ مَاتَ بَيْنَ ظَهْرَانِي قَوْمٍ جَاءُوا مَعَهُ»^۴.

﴿أَيُّنَ الْمُدَّخِرِ لِتَجْدِيدِ الْفَرَائِضِ وَالسُّنَنِ، أَيُّنَ الْمَتَخَيِّرِ لِإِعَادَةِ الْمِلَّةِ وَالشَّرِيعَةِ﴾

ترجمه: کجا است آن که ذخیره شده برای تازه کردن واجبات و مستحبات دینی (یا احکام خدا و رسول)؟

کجا است انتخاب شده برای برگردانیدن ملت و شریعت (یعنی احکام از دست رفته).
شرح: چه از حدیث ثقلین که در نزد فریقین از متواترات است مسلم است که قرآن و عترت، از هم جدا نمی‌شوند؛ یعنی ممکن نیست بدون عترت، احکام کتاب، جاری شود یا کامل گردد، پس در زمان غیبت امام، دیگران به تدریج، تصرفات ناروا می‌کنند، و احکام را از بین می‌برند تا باز او بیاید و تازه کند احکام را و اعاده نماید دین را؛ چنان‌چه در دنباله

۱. الفدیر، ج ۳، ص ۸۱؛ ذخائر العقبین، ص ۱۷؛ الصواعق المحرقة، ص ۱۴۱.

۲. شهاب‌الدین ابن عبد ربّه مالکی (م ۳۲۸ق) در کتاب عقد الفرید مطالبی علیه شیعه گفته از آن جمله این سخن: محبت رافضیان، محبت یهود است؛ زیرا یهود می‌گویند: پادشاهی، فقط در آل داوود، شایسته است، و رافضیان (شیعه) می‌گویند: پادشاهی، در غیر آل علی، روا نیست. مرحوم امینی در پاسخ به این سخن باطل، به احادیث پیامبر، استدلال کرده، مبنی بر این که خود پیامبر (ص) گفته است که در هر دوره‌ای در امت من، کسی از اهل بیت من، جهت حفظ دین، از تباهی و تحریف، قیام خواهد کرد و... از جمله حدیث مذکور.

۳. سوره اسری (۱۷)، آیه ۷۱؛ (به یاد آورید) روزی را که هر گروهی را با پیشوایشان می‌خوانیم.

۴. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۳، ذیل آیه شریفه؛ یعنی روز قیامت، پیامبر خدا (ص) با گروهی می‌آید، و علی (ع) نیز با گروهی، و حسن نیز با گروهی، و حسین نیز با گروهی، و هر کس با هر قومی بوده است، با آن گروه می‌آید.

حدیث ثقلین فرمود: «لَا تَقْدُمُوا هُمَا فَتُهْلِكُوا وَلَا تَعْلَمُوهُمْ فَإِنَّهُمْ أَعْلَمُ مِنْكُمْ»؛ یعنی بر آن‌ها پیشی نگیرید که هلاک خواهید شد، و یاد آن‌ها ندهید که از شما داناترند به هرچیز؛ چنان‌چه ابن حجر در صواعق^۱ ذکر کرده که جایز نیست بر اهل بیت، پیش افتادن، نه در امور دین، نه دنیا. و همین است معنی امامت؛ چه امام، یعنی پیشوا، و این جمله، به ضمیمه حدیث متواتر بین فریقین آمده: «إِنَّ الْأَئِمَّةَ بَعْدِي إِثْنَا عَشَرَ...»؛ یعنی پیشوایان بعد از من، دوازده نفر می‌باشند که ایشان از اهل بیت هستند، نه از غیر ایشان، و زیاده از دوازده نفر هم نخواهد بود که آسیاب دین، به وجود ایشان در گردش است تا روز قیامت.

و اخبار در مورد تعداد دوازده نفر بودن آن‌ها هم مقبول و ضبط شده کتب معتبره فریقین است، که خلفای پیغمبر، به عدد نقبای بنی اسرائیل هستند؛ چنان‌چه روایت کرده‌اند از رسول اکرم، بخاری و مسلم و حمیدی در جمع بین الصّحیحین و صاحب جمع بین صحاح ستّة و ابونعیم در حلیة الأولیاء و غیر ایشان؛ چنان‌چه ابن حجر در صواعق اعتراف کرده به تواتر این حدیث.

و نیز سیدهاشم بحرانی^۲ در غایة المرام فرموده: روایت کرده علی بن احمد مالکی در فصول المهمّة از زرارہ که گفت: شنیدم اباجعفر (امام باقر^{علیه السلام}) می‌فرمود:

«این دوازده نفر، همه از آل پیغمبر هستند؛ علی بن ابی طالب و یازده فرزند او^{علیهم السلام}».

و بالجمله بعد از تصریحات پیغمبر و تصریحات امیرالمؤمنین بر این امر صحّه می‌گذارند؛ چنان‌چه پیغمبر فرمود: «عَلِيٌّ مَعَ الْحَقِّ، وَالْحَقُّ مَعَ عَلِيٍّ»^۳؛ چنان‌چه احقاق الحق

۱. الصّواعق المحرّقة، باب وصیة النّبی (ص) بهم، ص ۲۲۸. ابن حجر می‌گوید: این روایت، صحیح است، و از طریق کثیر، روایت شده از بیست و چند نفر از اصحاب، و اما متن روایت این است: و فی روایة صحیحة: «کأني قد دعيت فأجبت، إني قد تركت فيكم الثقلين، أحدهما أكبر من الآخر؛ كتاب الله عز وجل و عترتي. فانظروا كيف تخلفوني فيهما، فإنهما لن يفترقا حتى يردا علي الحوض، سألت ربي ذلك لهما، فلا تتقدموهما فتهلكوا، ولا تقصروا عنهما فتهلكوا، ولا تعلموهم فأنهم أعلم منكم». ولهذا الحديث طرق كثيرة عن بضع وعشرين صحابياً.

۲. احقاق الحق، ج ۵، باب ۲۴ فی أنّ علیاً مع الحقّ والحقّ مع علی، ص ۶۲۳؛ ترجمة الامام علی بن ابی طالب من «تاریخ مدینة دمشق»، ج ۳، ص ۱۵۳، عن أمّ السّلمة، قالت: سمعت رسول الله (ص) يقول: «علی مع الحقّ والحقّ مع علی، ولن یفترقا حتى یردا علی الحوض یوم القیامة»؛ مناقب ابن مغزلی، ص ۱۱۷، ح ۱۵۴، المناشده.

به دوازده طریق از پنجاه و نه نفر از اعلام قوم، ضبط کرده است.^۱

و هم چنین تصریح اولاد طاهرين آنها به انحصار امامت در خودشان، با توجه به این که اخبار دوازده نفر بودن عدد آنها متواتر است، و با جمع بودن شرایط امامت در آنها، از علم و عصمت و معجزه؛ چنانچه عدّه‌ای از بزرگان عامّه، من جمله ابن حجر در صواعق^۲، محمّد بن طلحة شافعی در مطالب السؤل، ابن صباغ مالکی در فصول المهمّة و گنجی شافعی در کفایة الطالب و نیز در کتاب البيان في أخبار صاحب الزمان، موفّق بن احمد در مناقب، حموی در فرائد السمطين، ابونعیم در حلیة الأولیاء، شبلنجی در نورالابصار، ترمذی و سبط بن جوزی و ابن ابی الحدید و غیر ایشان، ذکر کرده‌اند احوال ایشان، و علوم و معجزات آنها را، و سؤالاتی که در هر عصر از آنها شده در حضور سلاطین جور و دشمنان آنها، نظیر مراجعات خلفاء به امیرالمؤمنین، معاویه از امام مجتبی و سیدالشهدا^{علیه السلام} و بنی مروان از امام سجّاد و امام باقر^{علیه السلام} و بنی العباس از امامان صادق و رضا و جواد و هادی و عسکری^{علیه السلام} به شهادت کتب سیر و تواریخ و احادیث در این باب، و هم چنین بروز علمی که از امام زمان برای بعضی مستقیم و غیر مستقیم به وسیله سفر در دوره غیبت صغری و نیز در غیبت کبری رخ داده، از قضایا و معجزات و غیره و کلاً آنچه نوشته‌اند در احوال این دوازده نفر نوشته‌اند، و چنانچه دیگری واجد چنین صفات و سمات بود، ضبط می‌کردند، می‌گفتند و می‌نوشتند، خلاصه، فرمایش پیغمبر به این که خلفای من دوازده نفرند، و هم چنین حدیث شریف «مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَعْرِفْ إِمَامَ زَمَانِهِ مَاتَ مِيتَةَ الْجَاهِلِيَّةِ» منحصرند از لحاظ مطابقت با مذهب شیعه اثناعشریه که قائل است به دوازده امام، و وجود امام زمان که دوازدهمین آنهاست، و بقای آن حضرت در همین زمان، تا ظاهر گردد و اصلاح کند امور این امت را إن شاء الله.

۱. ابن تیمیّه حنبلی (م ۷۲۸ق) در کتاب منهاج السنه در مخالفت با شیعه، ضمن ایراد اتهاماتی به شیعیان، برخی فضائل اهل بیت را انکار کرده است؛ از جمله همین حدیث شریف «علی مع الحق» را، و گفته: این، کذب است، و هیچ کس این سخن را از پیامبر روایت نکرده است! مرحوم امینی، طیّ چهار صفحه، اسناد و مدارک مختلفی از علمای سنی برای این حدیث، ذکر می‌کند.

۲. الصواعق المحرقة، باب ۱۱، فصل ۲، ص ۱۸۹، ح ۳۳، عنه (ص): قال: يكون بعدی اثنتی عشر أمیراً کلهم من قریش.

﴿أَيْنَ الْمُؤْمَلِ لِإِحْيَاءِ الْكِتَابِ وَحُدُودِهِ﴾

ترجمه: کجا است آن امامی که مؤمنین آرزو دارند ظهورش را برای زنده کردن قرآن و احکام آن؟

شرح: چه اولاً بسیاری از وعده‌های قرآن هنوز جامه عمل نپوشیده، نظیر آیه شریفه ﴿لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾^۱ که این دین باید بر جمیع ادیان عالم، غلبه نماید، و هنوز چنین نشده، و باید به وسیله امامی که پیرو همین شریعت است، و تابع همین قرآن است، اجرا شود، و دین الهی، عالم گیر گردد، و نکته غایب بودن حجّت هم باز سابقه داشته: ۱. اولاً خود پیغمبر هم آن موقع که در غار پنهان بود حجّت بود، و هم چنین پیغمبران قبل از اسلام؛ چنانچه در تفسیر برهان^۲ از امام باقر علیه السلام چند حدیث روایت کرده ذیل آیه شریفه ﴿وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقُصِّهُمْ عَلَيْكَ﴾^۳ که خلاصه، عده‌ای از پیغمبران مخفی بودند و عده‌ای آشکارا، و آنان که مخفی بودند نام نبردیم، و حکایت آن‌ها را نگفتیم، پس از زمان آدم تا زمان ابراهیم، اوصیای آن‌ها بعضی آشکارا دعوت می‌کردند، و بعضی پنهان بودند تا دوره ابراهیم که خداوند پنهان داشت ولادت ابراهیم را؛ چون نمود می‌کشت فرزندان را برای جلوگیری از ولادت ابراهیم، تا وقتی که اقتضاء کرد ابراهیم، خود را معرفی کند، و علانیه دعوت کند، و هم چنین حضرت موسی که خداوند، حمل و ولادت او را پنهان کرد، و هم چنین مدّتی که در مدین بود، و از مصر غایب بود، تا موقعی که مأمور شد، و با هارون، قیام به دعوت کرد، بعد هم اوصیای حضرت موسی بعضی آشکارا، و بعضی پنهان بودند تا دوره عیسی، و هم چنین اوصیای حضرت مسیح، بعضی ظاهر، و بعضی غایب بودند تا ظهور خاتم انبیاء صلی الله علیه و آله، و در شریعت آن حضرت هم آن چه در امم سالفه و شرایع سابقه واقع شده، واقع خواهد شد، حذو النعل

۱. سوره توبه (۹)، آیه ۳۳؛ سوره صف (۶۱)، آیه ۹؛ تا آن را بر همه آیین‌ها غالب گرداند؛ هرچند مشرکان کراهت داشته باشند.

۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۴۲۷، ح ۱ و ۳، ذیل آیه شریفه.

۳. سوره نساء (۴)، آیه ۱۶۴؛ و پیامبرانی که سرگذشت آن‌ها را پیش از این برای تو بازگفتیم، و پیامبرانی که سرگذشت آن‌ها را بیان نکردیم.

بالتعل، که من جمله غیبت حضرت خاتم الأوصیاء - علیه و علی آباءه السلام - باشد؛ چه این که پیغمبر خبر داد زمین را پر از عدل و داد می کند، بعد از آن که پر از ظلم و جور شده باشد.

﴿أَيْنَ مَحْيِي مَعَالِمِ الدِّينِ وَأَهْلِهِ﴾

ترجمه: کجا است زنده کننده آثار دین، و زنده کننده کسانی که اهلیت آن دارند؟

شرح: شیخ طبرسی رحمته الله روایت کرده که دولت حضرت قائم سی صد و نه سال می باشد مطابق توقّف اصحاب کهف در غار.

و روایت کرده مفضل ابن عمر از امام صادق رحمته الله زمانی که قائم ما قیام کند، زمین از نور او چنان روشن گردد که مردم، مستغنی شوند از نور خورشید، و تاریکی برطرف گردد، و عمرها طولانی شود؛ چنان چه هزار فرزند از نسل پسر خود را درک کنند، و زمین، گنج های خود را ظاهر کند، تا مردم بر روی زمین ببینند، و طلب می کند یکی از شما کسی را که زکات خود را به او ایصال کند، و نمی یابد کسی را که از او قبول کند زکات را، به واسطه بی نیازی مردم به آن چه خداوند از فضل خود به آنها عنایت کرده^۱؛ چنان چه در ذیل آیه شریفه ﴿وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا﴾^۲ در تفسیر علی بن ابراهیم^۳ روایت کرده، و هم چنین در تفسیر برهان^۴، که فرموده: رَبُّ الْأَرْضِ، یعنی امام الْأَرْضِ رحمته الله، که مراد از رب در این جا امام زمان است؛ یعنی مربی زمین و تربیت کننده اهل زمین، پس به این معنی است که زنده می کند هر چیز مرده را یا مراد از زنده کردن، احیای کتاب و احکام خدا است؛ چنان چه در ارشاد^۵ سند به جابر منتهی می شود از امام باقر رحمته الله که فرمود: «إِذَا قَامَ قَائِمُ آلِ مُحَمَّدٍ رحمته الله

۱. اعلام الوری، فصل سوم، سیرته عند قیامه، ص ۴۳۴.

۲. سورة زمر (۳۹)، آیه ۶۹؛ و زمین (در آن روز) به نور پروردگارش روشن می شود.

۳. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۵۳، ذیل آیه شریفه؛ نیز تفسیر برهان، ج ۴، ص ۸۷.

۴. روایت از مفضل بن عمر است، می گوید: از امام صادق (ع) شنیدم درباره این آیه شریفه که گفت: رَبُّ الْأَرْضِ؛ یعنی امام الْأَرْضِ، (پس منظور از آیه شریفه این است که: هنگامی که زمین به نور امام و پیشوای خود روشن می شود)، مفضل می گوید: پرسیدم وقتی امام بیاید، چه خواهد شد؟ امام (ع) گفت: در آن زمان، مردم به برکت نور امام، از نور ماه و خورشید، بی نیاز می شوند. ۵. ارشاد مفید، ج ۲، سیرة القائم (ع)، ص ۳۸۶.

ضَرَبَ فَسَاطِيطًا^۱ لِمَنْ يَعْلَمُ النَّاسَ الْقُرْآنَ عَلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ؛ الحديث.

و در غیبه نعمانی، سند به امیرالمؤمنین علیه السلام منتهی می شود که می فرماید: «می بینم شیعیان را که خیمه زده اند در مسجد کوفه، و مردم را قرآن می آموزند به طوری که نازل شده»؛ چنانچه در بحار، سند حدیث منتهی می شود به امام صادق علیه السلام که فرمود: «علم، بیست و هفت حرف است، که تمام آن چه پیغمبران آورده اند دو حرف است، و چون قائم ماقیام کند، بیست و پنج حرف دیگر را می آورد، و متفرق می کند میان مردم».

﴿أَيْنَ قَاصِمٍ شَوْكَةِ الْمُعْتَدِينَ﴾

ترجمه: کجا است درهم شکننده قوه و قدرت تجاوزکنندگان از حد و اندازه خود؟

شرح: موجبات تجاوز و تجاسر را بر می چیند، و هر که تجاوز کند، او را ریشه کن می سازد تا عالم، زیر سایه عدل قرار گیرد. «يَمْلَأُ الْأَرْضَ قِسْطًا وَعَدْلًا بَعْدَ مَا مَلِئَتْ ظُلْمًا وَجَوْرًا»؛ یعنی زمین را پر از عدل و داد می کند، بعد از آن که از ظلم و جور پر شده باشد، این حدیث، از متواترات نزد عامه و خاصه می باشد؛ چنانچه ذکر کرده اند آن را: ۱. بخاری در صحیحش ۲. مسلم در صحیحش ۳. ابوداؤد در صحاح خود ۴. نسایی در سنن خود ۵. احمد بن حنبل در مسندش ۶. ترمذی در صحیح خود ۷. حاکم در مستدرک ۸. ابن عساکر در تاریخش ۹. بیهقی در تاریخ خود ۱۰. حمیدی در جمع بین الصحیحین ۱۱. عبدی در جمع بین صحاح سته ۱۲. ثعلبی در تفسیرش ۱۳. سمعانی در فضائل خود ۱۴. شبلنجی در نورالابصار ۱۵. بزار ۱۶. ابن شیرویه ۱۷. ابن مردویه ۱۸. ابونعیم ۱۹. ابن ماجه ۲۰. ابن حماد ۲۱. فراء ۲۲. ابن خشاب ۲۳. گنجی شافعی ۲۴. اخطب خوارزم ۲۵. ابن مغازلی ۲۶. غزالی ۲۷. ابن جوزی ۲۸. سبط بن جوزی ۲۹. ابن اعثم کوفی ۳۰. ابن حجر^۲ ۳۱. طبرانی ۳۲. شعبی و غیر ایشان، که ذکر کرده اند این حدیث نبوی را و آمدن مهدی را در آخرالزمان و این که اگر باقی نماند از عمر دنیا مگر یک روز، خداوند آن روز را طولانی

۱. به معنی خیمه ها.

۲. الصواعق المحرقة، ص ۱۶۲، ذیل آیه شریفه «وانه لعلم للساعة» تا ص ۱۶۹، روایات و احادیث فراوانی در باب معرفی مهدی (عج) نقل کرده است.

می‌کند تا خارج گردد از اولاد من مردی که پر کند زمین را از عدل و داد، بعد از این که پر شده باشد از ظلم و جور، و نازل می‌شود عیسی بن مریم، و نماز می‌خواند پشت سر او؛ منتهی الأمر، بعضی گفته‌اند هنوز به دنیا نیامده، و بعضی گفته‌اند که همان امام دوازدهم است که شیعه می‌گوید پسر امام حسن عسکری علیه السلام است، مانند ترمذی و ابونعیم و سبط بن جوزی، و ابن ابی‌الحدید و حموینی و ابن حجر و اخطب خوارزم و محمد بن طلحة شافعی و ابن صباغ مالکی و گنجی شافعی و شبلنجی، پس خلاصه، کسی که باید ریشه ستم و ستم‌کاران را قطع کند، همین آقا است.

﴿أَيْنَ هَادِمُ أْبْنِيَّةِ الشَّرِكِ وَالنَّفَاقِ﴾

ترجمه: کجا است خراب کننده بناهای شرک و نفاق؟

شرح: ویران کردن بناهای شرک و نفاق، ممکن است از جنبه استیصال کفار و مشرکین باشد؛ یعنی پایه‌های شرک و نفاق را در هم می‌کوبد، و ممکن است که منظور، همان معنای ظاهری خراب کردن باشد؛ چرا که حجّت علیه السلام عمارت‌هایی را که به رسوم مشرکین و منافقین بنا شده، منهدم و ویران می‌کند؛ چنان‌چه رسول اکرم مسجد ضرار را ویران کرد.

در غیبت طوسی رحمته الله^۱ سند منتهی می‌شود به ابی‌بصیر از امام صادق علیه السلام که فرمود: قائم، خراب می‌کند مسجد الحرام را، و بر می‌گرداند به اساس آن، و نیز مسجد پیغمبر را تا برساند به اساس آن، و بر می‌گرداند خانه کعبه را به موضع خود، و برپا می‌دارد بر اساس اولیّه خود، و قطع می‌کند دست بنی‌شیبه دزد را، و معلق می‌فرماید تسلط آن‌ها را بر کعبه.

و نیز از امام باقر روایت کرده که فرمود: «وقتی قائم قیام کرد، داخل کوفه می‌شود، و امر می‌کند به خرابی مساجد چهارگانه، تا برسد به اساس آن مساجد، و قرار می‌دهد مساجد را به همان نحو که در زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله بوده، و توسعه می‌دهد شاه‌راه را، که شصت ذراع عرض آن باشد، و کنگره‌های عمارات که به طرف خیابان‌ها پیش آمده باشد خراب می‌کند، و هر

۱. ارشاد مفید، ج ۲، سیره القائم (ع)، ص ۳۸۳، کتاب الغیبة، طوسی، فصل ۸، فی ذکر صفاته و منازل، ص ۴۷۲، ح ۴۹۲؛ اعلام الوری، فصل ۳، فی ذکر نبذ من سیرته، ص ۴۳۱.

چاه و مستراح که در راه واقع شده باشد پر می‌کند، و هر ناودان که در کوچه باشد او را قطع می‌کند، و باقی نمی‌گذارد بدعتی را؛ مگر آن که او را برمی‌چیند، و خاتمه می‌دهد، و نمی‌ماند سنتی؛ إلا آن که او را جاری می‌سازد، و فتح می‌کند قسطنطنیه و چین، و هم‌چنین جبال دیلم را؛^۱ الحدیث.

﴿أَيْنَ مُبِيدُ أَهْلِ الْفُسُوقِ وَالْعِصْيَانِ وَالطُّغْيَانِ﴾

ترجمه: کجا است نابود کننده گناه کاری و نافرمانی و سرکشی؟

شرح: در بحار الأنوار آمده: مفضل بن عمر سؤال می‌کند از امام جعفر صادق علیه السلام از تأویل آیه شریفه ﴿لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾^۲، فرمود: آن فرمایش خداوند متعال است: ﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ﴾^۳؛ پس به خدا قسم - ای مفضل! - برداشته می‌شود از ملل و ادیان، اختلاف، و فقط باقی ماند دین خدا؛ چنانچه فرموده: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾^۴، و نیز فرموده: ﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾^۵؛ یعنی هرکس اختیار کند دینی را غیر از اسلام، پس هرگز قبول نمی‌شود از او، و در قیامت، از زیان‌کاران است.^۶

و نیز در بحار از امام باقر علیه السلام مرسلأً روایت کرده بعد از آیه شریفه ﴿وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾^۷ فرمود: صاحب الأمر، جزیه قبول نمی‌کند؛ چنانچه رسول الله قبول نمی‌کرد، و این است قول خدای متعال: ﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى

۱. ارشاد مفید، ج ۲، سیره القائم (ع)، ص ۳۸۵.

۲. سوره توبه (۹)، آیه ۳۳؛ سوره صف (۶۱)، آیه ۹؛ تا آن را بر همه آیین‌ها غالب گرداند؛ هرچند مشرکان کراهت داشته باشند!

۳. سوره انفال (۸)، آیه ۳۹؛ و با آن‌ها پیکار کنید تا فتنه [= شرک و سلب آزادی] برچیده شود، و دین (و پرستش)، همه، مخصوص خدا باشد.

۴. سوره آل عمران (۳)، آیه ۱۹؛ دین در نزد خدا اسلام است.

۵. سوره آل عمران (۳)، آیه ۸۵.

۶. بحار الأنوار، ج ۱۳، حلیة الأبرار، ج ۲، باب ۴۷، ص ۶۵۳.

۷. سوره آل عمران (۳)، آیه ۸۳؛ و تمام کسانی که در آسمان‌ها و زمین هستند، از روی اختیار یا از روی اجبار، در برابر (فرمان) او تسلیم‌اند، و همه به سوی او بازگردانده می‌شوند.

لَا تَكُونُ فِتْنَةً وَيَكُونُ الدِّينُ كُلُّهُ لِيْلَهُ؛ یعنی جنگ کنید با آن‌ها تا فتنه باقی نماند، و دین، تمامی، دین خدایی گردد. حضرت فرمود: واللّٰه می‌کشند تا خدا به یکتایی پرستیده شود، و به هیچ عنوان، شرک باقی نماند.

در کافی از امام باقر علیه السلام روایت شده که امام زمان، ایمان را عرضه می‌دارد بر هر ناصبی‌ای، اگر قبول کرد و داخل در دین حق شد که هیچ، و الا گردنش را می‌زند. و در خصال، ابو حمزه ثمالی^۱ از امام صادق و امام کاظم علیهما السلام نقل کرده که فرمودند: قائم، حکم می‌کند به سه امر که قبل از او این احکام اجرا نمی‌شده؛ می‌کشد پیر زناکار را، می‌کشد مانع زکات را، ارث می‌دهد برادر را از برادر.^۲ و خلاصه این قدر می‌کشد از دشمنان دین که جاهل می‌گویند: «این شخص اگر آل محمد بود، این قدر نمی‌کشت».

﴿أَيْنَ حَاصِدُ فُرُوعِ الْغَيِّ وَالشَّقَاقِ﴾

ترجمه: کجا است درو کننده شاخه‌های گمراهی و بدبختی؟

شرح: آنچه مایه فتنه و فساد، و آنچه نتیجه گمراهی و ضلالت است - از اصل و فرع - برمی‌چیند، و خاتمه می‌دهد؛ چنانچه در اکمال الدین سند به ابی بصیر می‌رساند، و سید بحرانی رحمته الله نیز در تفسیر برهان روایت کرده، که امام صادق علیه السلام فرمود: «به خدا قسم نازل نشده تاویل آیه، و نازل نمی‌شود تا خروج کند قائم، پس موقعی که خارج می‌شود قائم، باقی نمی‌ماند نه کافر به خدا و نه مشرک به امام؛ مگر آن که کراهت دارد خروج او را، و حتی اگر در شکم سنگی، کافر باشد، آن سنگ صدا می‌زند: "ای مؤمن! در شکم من یک کافر است، مرا بشکن، و آن کافر را بکش"».^۳

و نیز مسنداً روایت کرده مجاهد از ابن عباس که گفت: تاویل این آیه ﴿لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾^۴ نمی‌شود تا موقعی که باقی نمی‌ماند یهودی‌ای و نه

۱. خصال، ج ۱، باب الثلاثة، ص ۱۶۹، ح ۲۲۳.

۲. مشابه این حدیث را بنگرید در اکمال الدین، باب ۵۸: النوادر، ص ۶۷۱، ح ۲۱.

۳. اکمال الدین، ج ۲، باب ۵۸: نوادر الكتاب، ص ۶۷۰، ح ۱۶؛ تفسیر برهان، ج ۲، ص ۱۲۱، ح ۱، ذیل آیه شریفه.

۴. سوره توبه (۹)، آیه ۳۳؛ سوره صف (۶۱)، آیه ۹.

نصرانی ای و نه صاحب ملتئی؛ مگر این که می گردد به سوی حق؛ یعنی به سوی اسلام، تا آن که ایمن می شود گوسفند از گرگ، و گاو از شیر، و انسان از مار و تا آن که برداشته می شود جزیه، و شکسته شود صلیب، و کشته شود خوک، و این است قول خدای متعال: ﴿لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ﴾، و این در زمان قیام قائم علیه السلام است.

یکی دیگر از معانی قطع کردن شاخه های گمراهی و بدبختی این است که عقول مردم کامل می شود، و دنبال امور ناروانمی روند، و هرگونه شاخه گمراهی طبعاً برچیده می شود؛ چنان چه روایت شده از امام باقر علیه السلام* که فرمود: هنگامی که قائم ظهور می کند، دست خود را روی سر مردم می گذارد، و بدان وسیله، عقول آنها جمع، و افکارشان کامل می گردد.^۱

﴿أَيْنَ طَامِسُ آثَارِ الزَّيْغِ وَالْأَهْوَاءِ﴾

ترجمه: کجا است نابود کننده نشانه های کجروی و هواهای نفسانی؟

شرح: آن کسی کجروی و اسارت هواهای نفسانی را ریشه کن می کند که از ایجاد مقتضی و فقدان مانع، غافل نباشد؛ پس یعنی حضرت، اولاً عقول مردم را کامل می نماید؛ چنان چه در ترجمه جمله قبلی، به حدیث آن اشاره شد؛ و دیگر آن که مرتکب را به عقوبت خود می رساند، و اجرای حدود الهی را بدون احتیاج به بینه و گواه، اجرا می کند؛ چنان چه در *اکمال الدین* سند به ابان بن تغلب می رساند که امام صادق علیه السلام فرموده است: دو خون است که در اسلام، حلال است ریختن آنها از جانب خداوند عز و جل، که حکم نمی کند کسی در آن دو دسته به حکم خدا، تا بر انگیزاند خداوند متعال، قائم اهل بیت را، پس حکم می کند درباره آن دو فرقه به حکم خدا، بدون مطالبه بینه و گواهی گواهان؛ یکی از آنها زناکار *مُحصن*؛ یعنی مرد زن دار یا زن شوهر دار که آنها را سنگسار می کند، و دیگر کسی که زکات مال خود را نداده که او را گردن می زند.^۲

و نیز از ابان بن تغلب روایت شده که گفت: امام صادق علیه السلام فرمود: موقعی که قائم علیه السلام قیام می کند، احدی مقابلش نمی ایستد از مخلوقات الهی؛ جز این که حضرت می شناسد او را که

*. مهدی موعود، ص ۷۹۵. ۱. *اکمال الدین*، ج ۲، باب ۵۸، ص ۶۷۵.

۲. همان، ج ۲، باب ۲۵؛ نوادر کتاب، ص ۶۷۱، ح ۲۱.

صالح و نیکوکار است یا طالح و بدکردار می باشد، و درباره او است: ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّمُتَوَسِّمِينَ﴾^۱.

اخباری در تفسیر برهان از ائمه علیهم السلام رسیده که ماییم متوسمین که می شناسیم مؤمن و کافر را، و در حدیث بیست و دوم فرموده است: «احدی نیست؛ جز آن که در پیشانی او نوشته: مؤمن است یا کافر که بر مردم پوشیده است؛ جز ائمه و اوصیاء علیهم السلام»^۲.

﴿أَيْنَ قَاطِعُ حَبَائِلِ الْكِذْبِ وَالْإِفْتِرَاءِ﴾

ترجمه: کجا است پاره کننده رشته های دروغ و ساخته های ناروا؟

شرح: این جمله و دو جمله قبل، قدر مشترک دارند از جهت این که امام زمان علیه السلام اصل و فرع دروغ و تهمت و هر ناروایی را قطع می کند؛ چه اغلب موجبات را برطرف می کند، و چه آنهایی که متصف به این صفات ذمیمه هستند می شناسد، و چنان چه ذاتی آن ها شده و خود را تغییر نمی دهند، آن ها را نابود و ریشه کن خواهد نمود؛ چنان چه ذیل آیه شریفه ﴿يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُوْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ﴾^۳ در تفسیر برهان^۴ شش حدیث ضبط کرده از ائمه معصومین؛ من جمله از معاویه بن عمّار الدهّنی روایت شده که امام صادق علیه السلام فرمودند: «چه می گویند درباره این آیه؟».

عرض کردم: «می گویند: "خداوند، روز قیامت بندگان گنه کار را می شناسد از سیمای آن ها، و امر می کند آن ها را به موهای پیشانی گرفته، و به آتش دوزخ بیندازند"».

پس فرمود: «چگونه احتیاج دارد خداوند تبارک و تعالی به شناختن کسانی که خود

۱. سورة حجر (۱۵)، آیه ۷۵؛ در این (سرگذشت عبرت انگیز) نشانه هایی است برای هوشیاران.

۲. بنگرید به: ارشاد مفید، ج ۲، ص ۲۸۶؛ اکمال الدین، ج ۲، باب ۵۸؛ نوادر الكتاب، ص ۶۷۱، ح ۲۰؛ تفسیر برهان، ج ۲، ص ۳۵۱، ح ۱۰، به نقل از روضة الواعظین از امام صادق (ع)؛ بصائر الدرجات، جزء ۷، باب ۱۷، ص ۳۵۴، ح ۱؛ اعلام الوری، باب فی ذکر نبذة من سیرته، ص ۴۳۳.

۳. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۳۵۳، ح ۲۲، از امام صادق (ع).

۴. سورة الرحمن، آیه ۴۱؛ مجرمان از چهره هایشان شناخته می شوند، و آن گاه آن ها را از موهای پیشانی و پاهایشان می گیرند (و به دوزخ می افکنند)!

۵. همان، ج ۴، ص ۲۶۸، ح ۳ و ۴، ذیل آیه شریفه، به نقل از اختصاص مفید؛ بصائر الدرجات، جزء ۷، باب ۱۷، ص ۳۵۹، ح ۱۷.

ایجاد کرده و به وجود آورده آن‌ها را!».

پس گفتم: «فدایت کردم! پس چیست موضوع این آیه؟».

حضرت فرمود: «این امر، در آن موقع است که قائم ما قیام می‌کند، خداوند به او عطا می‌کند این نشانی را، پس امر می‌کند، موی پیشانی کفار را می‌گیرند، و هم‌چنین پاهای آن‌ها را می‌گیرند، و چنان ضربتی از شمشیر بر آن‌ها می‌زند (ضربت شدید) که کار آن‌ها ساخته می‌شود».

و در بصائر الدرجات حدیثی نقل کرده که امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: «دنیا نمی‌گذرد تا آن‌که خارج شود مردی از دودمان من که حکم کند به حکم داوود و آل داوود، شاهد و گواه از کسی مطالبه نمی‌کند، و هرکس را چنان‌چه باید، حکم او را خواهد فرمود، و اجرا خواهد کرد».^۱

﴿أَيْنَ مُبِيدِ الْعُتَاةِ وَالْمَرْدَةِ، أَيْنَ مُسْتَأْصِلِ أَهْلِ الْعِنَادِ وَالتَّضَلِيلِ وَإِلْخَادِ﴾

ترجمه: کجا است هلاک کننده گردن‌کشان و سرکشان؟ کجا است ریشه کن کننده اهل دشمنی و گمراهی و بی‌دینی؟

شرح: در ارشاد مفید^۲ از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: «موقعی که قیام می‌کند قائم ما، حکم به عدل می‌کند، و در دوران او ظلم و جور برچیده می‌شود، و راه‌ها همه امن می‌گردد، و زمین، برکات خود را بیرون می‌اندازد، و امام، هر حقی را به صاحب حق بر می‌گرداند، و نمی‌مانند اهل دینی؛ جز این‌که اقرار به حقایق اسلام می‌کنند، و اقرار به ایمان می‌نمایند؛ مگر نشیدی آیه شریفه ﴿وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾^۳؛ (یعنی برای او تسلیم می‌شود هر که در آسمان و زمین است به میل یا به کراهت، و بازگشت همه به سوی او است)، و حکم می‌کند بین مردم به حکم داوود و حکم محمد صلی الله علیه و آله، پس در این هنگام، زمین ظاهر می‌کند گنج‌های خود را، و بروز می‌دهد برکات

۱. بصائر الدرجات، جزء ۵، باب ۱۵، ص ۲۵۸؛ مشابه این حدیث در ارشاد مفید، ج ۲، ص ۳۸۶.

۲. ارشاد مفید، ج ۲، ص ۳۸۴.

۳. سورة آل عمران (۳)، آیه ۸۳.

خود را، و نمی یابد فردی از شماها در این روزگار، جایی برای مصرف کردن صدقات و بریات خود؛ چون که غنا و توانگری و بی نیازی، شامل همه مؤمنین است».

و بعد فرمود: «خداوند، دولت ما را آخر دولت ها قرار داده، و باقی نمی ماند دودمانی که برای آن ها دولتی است؛ جز این که قبل از ما سلطنت کنند که بعداً وقتی سیره پسندیده ما را در عالم جاری می بینند، نگویند ما هم اگر حکومت می کردیم، چنین می کردیم، و این است معنی قول خدا ﴿وَالْغَايِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾^۱».

این یک معنای ریشه کن کردن عُنَاة و مَرَدَّة، دیگری اجرای حدود درباره مرتکبین؛ سوم، انتقام کشیدن از گردن کشان گذشته و پیشینیان؛ چنان چه امام صادق علیه السلام فرموده که آن دو نفر را از پهلوی قبر پیغمبر بیرون می آورد، و لعنت می کند بر آن ها، و بیزاری می جوید از آن ها، و جنازه آن ها را به دار می آویزد، بعد پایین می آورد و آتش می زند، و خاکستر آن ها را به باد می دهد.^۲

﴿أَيْنَ مِعْرُ الْأَوْلِيَاءِ وَمِثْلُ الْأَعْدَاءِ، أَيْنَ جَامِعُ الْكَلِمَةِ عَلَى التَّقْوَى﴾

ترجمه: کجا است عزیز کننده دوستان و خوار کننده دشمنان؟ کجا است آن که تمام سخن را روی پرهیزکاری قرار می دهد؟

شرح: در فرائح^{**} سند می رساند به جابر جعفی از امام صادق علیه السلام که فرمود: «إِنَّ اللَّهَ نَزَعَ الْخَوْفَ مِنْ قُلُوبِ شِيعَتِنَا، وَأَسْكَنَهُ قُلُوبَ أَعْدَائِنَا فَوَاحِدُهُمْ أَمْضَى مِنْ سَنَانٍ وَأَجْرِي مِنْ لَيْثٍ

۱. سورة اعراف (۷)، آیه ۱۲۸؛ سورة قصص (۲۸)، آیه ۸۳.

*. وظایف الشیعه، ص ۲۳۹.

۲. اکمال الدین، باب ۲۳، نصّ الله تعالی - عزّ وجلّ - علی القائم، ص ۲۵۲، ح ۲، به نقل از مفضل بن عمر از امام صادق (ع) از رسول خدا (ص)؛ نیز باب ۱۳۶ ح ۲ به روایت عبدالعظیم حسنی از امام جواد (ع)، این مطلب در ضمن حدیث مفصلی نیز وارد شده است، نگاه کنید به: حلیة الأبرار، ج ۲، باب ۴۷، فی حدیث الصادق للمفضل بن عمر، ص ۶۵۲، البتّه بخش مورد نظر در ص ۶۶۲ ذکر شده است. مرحوم مجلسی نیز در ج ۵۳ بحار نقل کرده است؛ نیز حلیة الأبرار، ج ۲، باب ۲۸، ص ۶۰۱، حدیث هارون بن سعید از امیرالمؤمنین در گفت و گویی که با عمر داشته است، چنین واقعه ای را پیش گویی می کند، و در ص ۵۹۸، روایت عبدالعظیم حسنی را از امام جواد (ع) آورده است، و نیز در حدیثی که از ابو جریر طبری در مسند فاطمه روایت کرده، و مشابه حدیث هارون بن سعید را از عامر بن وائله روایت کرده است، و حدیث مفضل بن عمر را نیز در ص ۶۰۳ آورده است. ** رساله النخبة، ص ۲۶۷.

يَطْعَنُ عَدُوَّهُ بِرُمْحَةٍ وَيَضْرِبُهُ بِسَيْفِهِ وَيَدُسُّهُ بِقَدَمِهِ»؛ یعنی خدای متعال، ترس را از دل شیعیان ما خارج می‌کند، و در دل دشمنان ما قرار می‌دهد، پس یک نفر از شیعیان ما از نیزه تیزتر و از شیر، جری‌تر و رشیدتر، می‌زند با نیزه خود در سینه دشمن، و با شمشیر بر فرق او، و با پای خود، او را نرم می‌کند.

و خصال صدوق علیه السلام^۱ سند می‌رساند به امام سجّاد علیه السلام که فرمود: «إِذَا قَامَ قَائِمُنَا أَذْهَبَ اللَّهُ - عَزَّ وَجَلَّ - عَنْ شِيعَتِنَا الْغَاهَةَ، وَجَعَلَ قُلُوبُهُمْ كَزَبْرِ الْحَدِيدِ، وَجَعَلَ قُوَّةَ الرَّجُلِ مِنْهُمْ قُوَّةَ أَرْبَعِينَ رَجُلًا، وَيَكُونُونَ حُكَّامَ الْأَرْضِ وَسَنَامَهَا»؛ یعنی چون قائم ما قیام نماید، خداوند هرگونه ضعف و ناتوانی را از شیعیان برطرف سازد، و دل آن‌ها را قرار می‌دهد مانند پاره آهن از محکمی، و قوه هر فردی از آن‌ها را به مقدار قوه چهار مرد قرار می‌دهد، و می‌باشند فرمان‌فرمایان زمین، و کلانتران آن.

شیخ مفید علیه السلام^۲ سند می‌رساند به امام صادق علیه السلام که فرمود: «چون قائم ما ظهور کند، دعوت می‌کند مردم را به سوی اسلام - مجدداً - و راه‌نمایی می‌کند مردم را به امری که کهنه شده، و جمهور مردم از او گمراه شده‌اند، و این که او را مهدی می‌گویند، برای این که هدایت می‌کند مردم را به امری که گمراه بوده‌اند از آن، و نامیده شده قائم، برای قیامش به حق و برپا داشتن دین حق که در تمام روی زمین مردم، چون کلمه واحده، به دین حق الهی در می‌آیند».

﴿أَيْنَ بَابُ اللَّهِ الَّذِي مِنْهُ يُؤْتَى، أَيْنَ وَجْهَ اللَّهِ الَّذِي إِلَيْهِ يَتَوَجَّهُ الْأَوْلِيَاءُ﴾

ترجمه: کجا است باب رحمت خدایی که همه فیوضات از آن جانب به خلق می‌رسد؟

کجا است آن که به واسطه او رو به سوی خدا می‌برند دوستان خدا؟

شرح: در تفسیر برهان^۳ ذیل آیه شریفه ﴿وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا

۱. خصال، ج ۲، ابواب الأربعین و مافوقه، ص ۳۱۹.

۲. ارشاد مفید، سیرته عند قیامه، ص ۳۶۴؛ اعلام الوری، فصل ۳، فی نبذة من سیرته، ص ۴۳۱.

۳. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۹۰.

وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا^۱؛ (یعنی خوب نیست خانه‌ها را از بام و دیوار رفتن، ولكن نیکو آن است که خانه‌ها را از درشان وارد شوید)، ده حدیث ضبط کرده. حدیث اول؛ امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «یعنی هر کاری را از راه خود وارد شوید».

حدیث دوم؛ امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

«الْأَوْصِيَاءُ هُمْ أَبْوَابُ اللَّهِ الَّتِي يُؤْتَى مِنْهَا»؛ یعنی ائمه علیهم السلام درهای رحمت الهی هستند که از ناحیه آن‌ها هر فیضی به خلق می‌رسد، و اگر آن‌ها نبودند، خدا شناخته نمی‌شد.

در حدیث سوم امام باقر علیه السلام فرمود: «نَحْنُ حُجَّةُ اللَّهِ وَبَابُ اللَّهِ، وَنَحْنُ لِسَانُ اللَّهِ، وَنَحْنُ وَجْهُ اللَّهِ، وَنَحْنُ عَيْنُ اللَّهِ، وَنَحْنُ وِلَاةُ أَمْرِ اللَّهِ فِي عِبَادِهِ»^۲ خلاصه معنا، اوصافی است که اشاره به مقامات ائمه دارد در پیشگاه پروردگار، و من جمله دو عبارت دعا را هم روشن می‌کند.

حدیث چهارم از احتجاج طبرسی رحمته الله از اصبع بن نباته که می‌گوید: نشسته بودم خدمت امیرالمؤمنین علیه السلام که ابن گوا آمد و از مراد آیه فوق، سؤال کرد. حضرت فرمود: «ماییم آن بیوت که خداوند فرموده از در آن وارد شوید، و ماییم درهای خانه خدا، پس هر که با ما بیعت کند، و اقرار به ولایت ما کند، خانه را از در وارد شده، و هر که مخالفت ما کند، و دیگران را بر ما برتری دهد، خانه را از دیوار وارد شده».

و نیز امیرالمؤمنین علیه السلام فرموده:

«نَحْنُ الشُّعَارُ وَالْأَصْحَابُ، وَالْخَزَنَةُ وَالْأَبْوَابُ، لَا تُؤْتَى الْبُيُوتَ إِلَّا مِنْ أَبْوَابِهَا، فَمَنْ يَأْتِيهَا مِنْ غَيْرِ أَبْوَابِهَا سُمِّيَ سَارِقًا»^۳؛ ماییم نشان‌ها و همراهان و خزانه‌داران و درها، داخل خانه نمی‌شوند مگر از در، و هر کس از غیر در وارد شود، نامیده می‌شود دزد.

۱. سوره بقره (۲)، آیه ۱۸۹.

۲. یعنی: ماییم حجّت خدا، باب خدا، زبان خدا، وجه خدا و چشم خدا، و ماییم والیان امر خداوند در میان بندگانش.

۳. رساله النخبة، ص ۱۹.

از شیخ صدوق* روایت شده از امام صادق در اوصاف حضرت رضا علیه السلام که فرمود: «او دری است از درهای خدای متعال».

اما در باب وجه الله بودن حضرت حجّت باید گفت: چنانچه در صفحه قبل اشاره شد، امام باقر علیه السلام ضمن روایتی فرمود: «... نَحْنُ وَجْهُ اللَّهِ»؛ ما جهت خداییم، و این مسأله، عقلاً هم از بدیهیات است، به طوری که حتی نیاز به نقل ندارد؛ زیرا کسی که واسطه خدا و خلق شد، و پل ارتباط بین عابد و معبود، وجه الله است، و جالب این که می بینیم، به استناد روایت فوق، تفسیر می شود آیه شریفه ﴿فَأَيْنَمَا تَوَلَّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾^۱ پس به هر طرف رو کنید، به جهت خدا روی آورده اید.

حاصل آن که: امام بر همه جا و همه کس، اشراف دارد، و مؤید این مطلب، روایات متواتره بسیاری است که حکایت دارد از این که امام زمان، دائماً از اخبار و احوال سرتاسر گیتی و ساکنین آن مطلع می شود؛ چه به واسطه سرکشی شخص شخیصش به صورت ناشناس، و با روش های خارق عادت؛ مثل طی الارض و غیره، و چه به واسطه گزارشات مأموران و نمایندگان دربار حضرتش، که از طرف حق، مأمور به خدمت گذاری شده اند، از بشر و غیر بشر؛ چنانچه روایت از جانب مقدّسش صادر شده که ما از حال شیعیان خود، بی خبر نیستیم.

اما درباره رویت حضرت توسط شیعیان در زمان غیبت، باید گفت: چه بسا بارها روی، به روی مه جبینش کرده؛ اما توفیق شناخت وجه الله را نداشته اند؛ مگر خواصّ از اولیاء؛ ولی در زمان ظهور حضرتش - طبق اخبار - همه او را به طور واضح رویت کرده، و به اسم و کنیه بشناسند.

و روایات در مورد رویت آن حضرت و نحوه آن بسیار است؛ من جمله در کافی^۲ سند منتهی می شود به ابی ربیع شامی که گفت: شنیدم امام صادق علیه السلام می فرمود:

* منتهی الامال، ج ۲، ص ۱۷۱. ۱. سورة بقره (۲)، آیه ۱۱۵.

۲. روضة کافی، ج ۸، ص ۲۴۰، ح ۳۹۲ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۳۳۶، ح ۷۲؛ نیز خرائج راوندی، ج ۲، ص ۸۴۰، ح ۵۸؛ اکمال الدین، ج ۱، باب ۲۲، ص ۲۳۱، إِنَّ الْأَرْضَ لَا تَخْلُوا مِنْ حِجَّةِ اللَّهِ، ح ۳۳ و ۳۴، از امام باقر (ع) و امام صادق (ع) در تفسیر آیه شریفه، ضمن بیاناتی می فرمایند: ... نحن الوجه الذي يؤتي الله عز وجل...؛ ما ایم آن وجهی که از آن به سوی خدا رو آورده می شود.

«إِنَّ قَائِمَنَا إِذَا قَامَ مَدَّ اللَّهُ لِشِيعَتِنَا فِي أَسْمَاعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ حَتَّى لَا يَكُونَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقَائِمِ بَرِيدٌ، يُكَلِّمُهُمْ فَيَسْتَمِعُونَ وَيَنْظُرُونَ إِلَيْهِ، وَهُوَ فِي مَكَانِهِ»؛ یعنی در موقعی که قائم ما قیام می‌کند، خدای متعال، گوش و چشم شیعیان ما را قوی می‌کند که احتیاج به چاپار (قاصد و پست) بین خودشان و قائم ندارند، هر جا سخن می‌گویند می‌شنوند و می‌بینند او را، و حال آن‌که او در مکان خود می‌باشد.

و از بحار روایت کرده از امام صادق علیه السلام که زمان ظهور قائم ما مؤمن در مغرب است و برادر خود را در مشرق می‌بیند، و بالعکس.^۱

﴿أَيْنَ السَّبَبِ الْمُتَّصِلِ بَيْنَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاءِ﴾

ترجمه: کجا است آن ریسمانی که پیوند می‌دهد میان زمین و آسمان؟

شرح: از مفاد حدیث ثقلین چنین بر می‌آید که قرآن و عترت، همیشه رابطه بین خلق و خالق هستند، و این هر دو هرگز از یک دیگر جدا نمی‌شوند؛ چنان‌چه صریح حدیث است: «أَيُّهَا النَّاسُ! إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ مَا إِنْ أَخَذْتُمْ بِهِ لَنْ تَضِلُّوا بَعْدِي: الثَّقَلَيْنِ: أَحَدُهُمَا أَكْبَرُ مِنَ الْآخَرِ، كِتَابُ اللَّهِ - عَزَّ وَجَلَّ - حَبْلٌ مَمْدُودٌ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ، وَعِثْرَتِي أَهْلَ بَيْتِي، أَلَا إِنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضِ»^۲.

ابوسعید روایت کرده که پیغمبر اکرم فرمود: ایها الناس! من می‌گذارم در میان شما دو چیز را، که چنان‌چه آن‌ها را مأخوذ دارید، هرگز گمراه نخواهید شد بعد از من، و آن دو چیز نفیس و گران‌بها است؛ یکی از آن‌ها بزرگ‌تر است از دیگری، کتاب خداوند عزّ و جلّ، ریسمانی است کشیده شده از آسمان به سوی زمین، و عترت من اهل بیت من، جز این نیست که این دو چیز هرگز از یکدیگر جدا نمی‌شوند تا در کنار حوض، به من بازگشت نمایند.^۳

۱. بحار الأنوار، ج ۵۲، تاریخ الامام الثانی عشر، باب سیره و اخلاقه و خصائص زمانه، ح ۲۱۳.

۲. اکمال الدین، ج ۱، باب ۲۲، ان الأرض لا تخلوا من حجة الله مجموعاً شصت و پنج حدیث در این باب آمده، از حدیث ۴۴ تا حدیث ۶۴، مجموعاً بیست و پنج روایت مختلف در همین مضمون (حدیث ثقلین) آورده است.

۳. مناقب ابن مغزلی، ص ۲۳۵، ح ۲۸۳، از ابی سعید خدری روایت می‌کند که رسول خدا گفت: همانا من دو چیز

﴿أَيْنَ صَاحِبِ يَوْمِ الْفَتْحِ وَنَاشِرِ زَايَةِ الْهُدَى، أَيْنَ مُؤَلِّفِ شَمْلِ الصَّلَاحِ وَالرِّضَا﴾

ترجمه: کجا است آن که عصر و روزگار او پیروزمندی است و کسی است که برافرازد پرچم هدایت را؟ کجا است آن آقایی که پراکندگی‌های صلاح و خشنودی را جمع و منظم نماید؟

شرح: در کشف الغمه از حافظ ابی نعیم، چهل حدیث روایت کرده در احوالات مهدی آل محمد علیهم السلام؛ من جمله حدیث پنجم، که پیامبر، خطاب به حضرت زهرا علیها السلام می فرماید: «مهدی این امت، از نسل حسنین است، در موقعی که دنیا هرج و مرج می شود، و فتنه‌ها ظاهر می گردد، و راه‌ها منقطع می گردد، و غارت می کنند یکدیگر را، نه بزرگ به کوچک رحم می کند و نه کوچک، احترام کند بزرگ تر را، در این هنگام، خداوند از نسل حسن و حسین برمی انگیزد کسی را که فتح می کند قلعه‌های گمراهی و دل‌های پر از شرک و کفر را، قیام می کند به امر دین، و پر می کند زمین را از عدل و داد؛ چنانچه پر شده باشد از ظلم و جور».^۱

و در حدیث هیجدهم می فرماید: «بشارت می دهم شما را به وجود مهدی، برانگیخته می شود در امت من، در موقع اختلاف مردم و تزلزل... راضی اند از او ساکنان آسمان و ساکنان زمین، مال را بالتسویه میان مردم تقسیم می کند».^۲

و در حدیث بیست و هشتم، حدیفه - رضی الله عنه - روایت کرده که پیغمبر صلی الله علیه و آله فرموده است: «وای بر امت من از سلاطین ستم کار، چگونه می کشند و می ترسانند رعایای خود را، مگر آنهایی که تظاهر می کنند به فرمانبرداری، پس مؤمن پرهیزکار با زبان با آنها سازگاری می کند، و با قلب از آنها فرار می کند، پس زمانی که خدای متعال، اراده می کند که اسلام را به عزت برگرداند، درهم می شکند هر ستم کار لج بازی را».

و بعداً فرمود: «ای حدیفه! اگر باقی نماند از دنیا مگر یک روز، خداوند طولانی می کند

→ گران بها در میان شما می گذارم، کتاب خدا که ریسمان کشیده است میان زمین و آسمان و عترتم و...

۱. کشف الغمه، ج ۲، فی ماروی فی أمر المهدی، صص ۴۶۸ و ۴۸۹.

۲. همان، ج ۲، ص ۴۷۹.

آن روز را تا سلطنت کند مردی از اهل بیت من، که جاری می شود کارهای غریب و عجیب به دست او، و ظاهر می کند اسلام را، و خلف وعده نمی کند، و خداوند، سریع الحساب است.»*

«أَيْنَ الطَّالِبِ بِذُحُولِ الْأَنْبِيَاءِ، وَأَبْنَاءِ الْأَنْبِيَاءِ»

ترجمه: کجا است مطالبه کننده خون پیغمبران و فرزندان پیامبران الهی؟

شرح: علامه مجلسی رحمته الله در جلد سیزدهم بحار الأنوار از علل الشرایع^۱ روایت می کند از امام باقر علیه السلام: «أَمَا لَوْ قَامَ قَائِمُنَا لَقَدْ رُدَّتْ إِلَيْهِ الْحُمَيْرَاءُ حَتَّى يُجَلِّدَهَا الْحَدَّ وَحَتَّى يَسْتَقِيمَ لِابْنَةِ مُحَمَّدٍ فَاطِمَةَ عليها السلام مِنْهَا».

قُلْتُ: «جُعِلْتُ فِدَاكَ! وَلِمَ يُجَلِّدُهَا الْحَدَّ؟».

قَالَ: «لِفِرْيَتِهَا عَلَى أُمِّ إِبْرَاهِيمَ».

قُلْتُ: «فَكَيْفَ أَخْرَهُ اللَّهُ لِلْقَائِمِ؟».

فَقَالَ: «لِإِنَّ اللَّهَ - تَبَارَكَ وَتَعَالَى - بَعَثَ مُحَمَّدًا عليه السلام رَحْمَةً، وَبَعَثَ الْقَائِمَ عليه السلام نِقْمَةً».^۲

فرمود: «زمانی که قیام می کند قائم ما، خداوند، حمیرا را از قبر بیرون می آورد، تا قائم، او را با تازیانه حد بزند، و هم چنین تا انتقام فاطمه دختر پیغمبر را از او بگیرد».

راوی (عبدالرحیم قصیر) گوید: گفتم: «قربانت گردم! چرا به او حد، جاری می فرماید؟».

فرمود: «برای افتراء بستن او بر مادر ابراهیم (ماریه قبطیه)».

عرض کردم: «چرا خداوند متعال، اجرای حد بر او را تأخیر می اندازد تا روزگار

قائم عليه السلام؟».

فرمود: «برای این است که خداوند تبارک و تعالی مبعوث فرمود پیغمبر صلی الله علیه و آله را رحمت بر

بندگان، و مبعوث فرموده قائم را برای انتقام کشیدن».^{***}

*** همان، ص ۷۹.

* مهدی موعود، ص ۹۷.

۱. علل الشرایع، ج ۲، باب نوادر، ص ۲۶۷؛ محاسن برقی، ج ۲، ص ۳۳۹، ح ۱۲۶، من کتاب العلل.

۲. بحار الأنوار، ج ۵۲، تاریخ الامام الثانی عشر، باب سیره و اخلاقه و خصائص زمانه، ص ۳۱۴، ح ۹.

*** البته این روایت - سنداً و دلالتاً - قابل تأمل است.

﴿أَيْنَ الطَّالِبِ بَدَمِ الْمَقْتُولِ بِكَرْبَلَاءَ﴾

ترجمه: کجا است مطالبه کننده خون کشته شده در سر زمین کربلا؟

شرح: درباره این که امام زمان علیه السلام طلب کننده خون حسین علیه السلام می باشد، اخباری است؛ **من جمله در اُمالی***، شیخ صدوق روایت می کند از امام صادق علیه السلام که فرمود: بعد از شهادت حسین علیه السلام ملائکه ضجّه کردند به سوی پروردگار خود، و عرضه داشتند: «پروردگارا! باید چنین کنند با برگزیده تو و فرزند پیغمبرت؟!».

پس خداوند متعال، سایه قائم را قیام داد برای ملائکه و فرمود: «با این شخص انتقام می کشم از کسانی که به حسین ستم کردند».

و از این حدیث، معلوم می شود که از خود قاتلین، انتقام می کشند؛ چنانچه در تفسیر برهان^۱ ذیل آیه شریفه ﴿وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا﴾^۲؛ یعنی کسی که بی گناه کشته شود، ما برای وارث او سلطه قرار می دهیم که انتقام بگیرد از قاتل، چهارده حدیث ضبط کرده که مراد از مظلوم، حسین علیه السلام، و مراد از ولی دم حسین، امام زمان است.

و هرچه بکشد در مقابل خون جدش حسین، اسراف نکرده است، و این، ظاهر است بر این که انتقام از خود قاتلین است، و اشاره است به رجعت.

و در بعضی این احادیث هم می فرماید: از اولاد قاتلان حسین، انتقام می کشد؛ چنانچه حضرت رضا علیه السلام^{***} از حضرت صادق علیه السلام روایت فرمود: حدیث فوق را، و ابوالصلت هروی این آیه را خواند: ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾^۳.

حضرت فرمود: «خداوند، صادق است در جمیع اقوال خود؛ لکن اولاد قاتلان حسین علیه السلام راضی هستند افعال پدران خود را، و به آن افتخار می کنند، و کسی که راضی به

*. *علل الشرایع*، ج ۱، ص ۱۵۴.

۱. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۴۱۸، ذیل آیه شریفه، ح ۳، به نقل از کلینی و ح ۵، به نقل از ابن قولویه و ح ۶ و ۷ و ۸ و ۹ و ۱۱ و ۱۴؛ نیز بحار الأنوار، ج ۵۲، تاریخ الامام الثانی عشر، باب سیره و اخلاقه و خصائص زمانه، ص ۳۱۳، ح ۶.

۲. سوره اسری (۱۷)، آیه ۳۳.

** *علل الشرایع*، ج ۱، ص ۲۱۹.

۳. سوره انعام (۶)، آیه ۱۶۴ و چند آیه دیگر به همین تعبیر؛ و هیچ گناه کاری، گناه دیگری را متحمل نمی شود.

چیزی باشد، مانند عامل آن است، و اگر کسی کشته شود در مشرق، و مردی در مغرب راضی باشد به قتل او، این شخص راضی، نزد خدا، شریک قاتل است»^۱ *

﴿أَيْنَ الْمَنْصُورِ عَلَىٰ مَنْ أَعْتَدِي عَلَيْهِ وَأَفْتَرِي﴾

ترجمه: کجا است یاری شده بر علیه شخصی که به حق او تجاوز کردند، و ناروا به او نسبت دادند؟

شرح: کلمه منصور، یکی از القاب امام زمان علیه السلام می باشد؛ چنانچه در تفسیر فرات بن ابراهیم^{***} در ذیل آیه شریفه ﴿وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطٰنًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا﴾^۲ روایت کرده از امام باقر علیه السلام که مراد از مظلوم، حسین علیه السلام است و مراد از منصور، مهدی است؛ چنانچه احمد، محمد نامیده شده و چنانچه عیسی، مسیح و در جلد سیزدهم بحار^{***} هم حدیث به همین مضمون آمده است، و در الزام الناصب^{***} نیز آن را از اسمای امام زمان شمرده، و تأیید کرده به روایتی از امام صادق علیه السلام در ذیل آیه شریفه ﴿وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ﴾^۳؛ چنانچه در تفسیر برهان^۴ ذیل آیه شریفه، دو حدیث از امام صادق علیه السلام روایت کرده که: بِنَصْرِ اللَّهِ عِنْدَ قِيَامِ الْقَائِمِ؛ و هم چنین در بحار الأنوار^۵ در ذیل آیات شریفه ﴿وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ﴾^۶، ﴿لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ﴾^۷، ﴿نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ﴾^۸، ﴿مَنْ أضعفُ ناصراً﴾^۹، ﴿وَلَيُنْجِيَنَّ اللَّهُ رِبِّكَ﴾^{۱۰} خلاصه عناوین، نصر الله و نصر و منصور، تفسیر شده است به وجود مقدس امام زمان علیه السلام.

۱. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۴۱۸، ح ۶، به نقل از ابن بابویه.

*. البته این روایت - سنداً و دلالتاً - قابل تأمل است.

***. ص ۱۳۲. ۲. سورة اسرى (۱۷)، آیه ۳۳.

***. مهدی موعود، ص ۴۱. ***. الزام الناصب، ص ۱۴۲، شماره ۱۳۵.

۳. سورة روم (۳۰)، آیات ۴ و ۵؛ و در آن روز، مؤمنان خوشحال خواهند شد به سبب یاری خداوند.

۴. تفسیر برهان، ج ۳، ص ۲۵۷، ح ۲ و ۳، ذیل آیه شریفه.

۵. مهدی موعود، ص ۵۷.

۶. سورة حج (۲۲)، آیه ۳۹؛ و خدا بر یاری آن‌ها توانا است.

۷. سورة حج (۲۲)، آیه ۶۰. ۸. سورة صف (۶۱)، آیه ۱۳.

۹. سورة جن (۷۲)، آیه ۲۴. ۱۰. سورة عنكبوت، آیه ۱۰.

و مراد از منصور؛ یعنی خداوند او را یاری می‌کند، و سلطه به او عنایت می‌کند تا انتقام بگیرد، و در اخبار دیگر* وارد شده که آن حضرت، منصور به رعب است و مؤید به نصر، و ملائکه مسومین، با او هستند، و در هر حال، انصار اوی‌اند؛ و پیچیده می‌شود برای او زمین، و ظاهر می‌شود برای او گنج‌های زمین، و می‌رسد سلطنت حضرتش از شرق تا غرب، و ظاهر می‌کند خداوند متعال به وسیله او دین خود را، و باقی نمی‌ماند در زمین، خرابی‌ای جز این که آباد می‌کند او را.

﴿أَيْنَ الْمُضْطَرِّ الَّذِي يُجَابُ إِذَا دَعَى﴾

ترجمه: کجا است آن پریشان‌حالی که هر موقع دعا کند، دعای او مستجاب می‌شود؟
شرح: علی بن ابراهیم در تفسیر آیه شریفه ﴿أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ يَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ﴾^۱ از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: مراد از «مضطر» در این آیه شریفه، قائم آل محمد علیهم السلام است؛ موقعی که در مقام، دو رکعت نماز می‌خواند و دعا می‌کند، پس خداوند متعال، دعای او را مستجاب می‌فرماید، و کشف سوء از او می‌کند، و قرار می‌دهد او را خلیفه در روی زمین، و این، آن چیزهایی است که ما یاد کردیم تاویل او را بعد از تنزیل او».^۲

و هم‌چنین سید بحرانی رحمته الله هشت حدیث نسبت به آیه مبارکه ضبط کرده؛ من جمله حدیث گذشته، و دیگر، حدیث مفصلی از امام باقر علیه السلام روایت کرده که این شاء الله در ترجمه کلمه ذی طوی اشاره خواهد شد^۳، و روایت پنجم آن، روایتی مختصر از امام صادق علیه السلام است که فرمود: به درستی که قائم وقتی خروج می‌کند، داخل مسجد الحرام می‌شود، پشت خود را به مقام می‌کند رو به قبله، پس دو رکعت نماز می‌خواند و می‌ایستد و می‌گوید: «إيها الناس! من سزاوارترین مردم هستم به آدم. إيها الناس! من سزاوارترین مردم

* اكمال الدین، ج ۱، ص ۴۴۷.

۱. سورة نمل (۲۷)، آیه ۶۲؛ یا کسی که دعای مضطر را اجابت می‌کند، و گرفتاری را برطرف می‌سازد، شما را خلفای زمین قرار می‌دهد.

۲. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۱۲۹؛ تفسیر برهان، ج ۳، ص ۲۰۸، ح ۶ و ۷.

۳. تفسیر برهان، ج ۳، ص ۲۰۸، ذیل آیه شریفه.

هستم به ابراهیم. ایها الناس! من سزاوارترین مردم هستم به اسماعیل. ایها الناس! من سزاوارترین مردم هستم به محمد ﷺ، پس دست خود بلند می‌کند به سوی آسمان، و خدا را می‌خواند، و تضرع و زاری می‌کند تا به روی خود می‌افتد، و این است قول خدای متعال: ﴿أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ...﴾ تا آخر آیه شریفه^۱.

﴿أَيْنَ صَدْرُ الْخَلَائِقِ ذُو الْبِرِّ وَالْتَّقْوَى﴾

ترجمه: کجا است نخبه مخلوقات، دارای صفات حمیده نیکوکاری و پرهیزکاری؟
شرح: در مجمع‌البحرین می‌گوید: «صدر کُلِّ شَيْءٍ مَقْدَمُهُ» در این جا اشاره می‌کند به آن کسی که در این زمان، مقدم بر همه خلایق است نزد خداوند متعال، و ضمناً برای آن که بفهماند [که] تقدم نزد خداوند، بی‌جهت نیست، اشاره می‌کند به علت تقدم که همان جنبه برّ و تقوی است؛ چنانچه در قرآن آمده: ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىكُمْ﴾^۲؛ یعنی به درستی که گرامی‌ترین شما نزد خدا پرهیزکارترین شما است.

و در بعضی نسخه‌های دعا صَدْرُ الْخَلَائِقِ ضبط شده، و خلائف، جمع خلیفه و جانشین است؛ یعنی هم‌چنان که پیغمبر اسلام، خاتم انبیاء و سید پیامبران است، اوصیای طاهرین او هم، اشرف و افضل اوصیاء و خلفای پیامبران می‌باشند، بالخصوص حضرت مهدی - سلام الله علیه - که در اخبار معتبره پیغمبر اکرم ﷺ افتخار به وجود او می‌فرمود، و هم‌چنین ائمه طاهرین علیهم‌السلام؛ من جمله امام سجّاد علیه‌السلام در مسجد اموی، مقابل یزید فرمود:

«مِنَّا النَّبِيُّ الْمُخْتَارُ، وَمِنَّا الطَّيَّارُ، وَمِنَّا أَسَدُ اللَّهِ وَأَسَدُ رَسُولِهِ، وَمِنَّا صَدِيقُ هَذِهِ الْأُمَّةِ، وَمِنَّا مَهْدِيُّ هَذِهِ الْأُمَّةِ»؛ یعنی از ما است پیغمبر، و از ما است جعفر طیار و حمزه شیر خدا و رسول او، و از ما است علی، صدیق امت، و از ما است مهدی این امت.

و در تفسیر برهان^۳ ذیل آیه شریفه بالا، حدیثی مفصل از سلمان فارسی روایت می‌کند که در آخر حدیث، پیغمبر اکرم ﷺ برای تسلیت خاطر حضرت صدیق علیه‌السلام می‌فرماید:

۲. سورة حجرات (۴۹)، آیه ۱۳.

۱. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۸-۲۰، ح ۵.

۳. همان، ج ۴، ص ۲۱۱، ح ۶، ذیل آیه شریفه.

«ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ اخْتَارَنِي مِنْ أَهْلِ بَيْتِي، وَاخْتَارَ عَلِيًّا وَالْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ، وَاخْتَارَكِ
فَأَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ، وَعَلَيٌّ سَيِّدُ الْعَرَبِ، وَأَنْتِ سَيِّدَةُ النِّسَاءِ، وَالْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ
سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَمِنْ ذُرِّيَّتِكَ الْمَهْدِيُّ يَمَلَأُ الْأَرْضَ عَدْلًا، كَمَا مَلَأَتْ
مِنْ قَبْلِهِ جَوْرًا».

«أَيْنَ ابْنِ النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى، وَأَيْنَ عَلِيِّ الْمُرْتَضَى، وَأَيْنَ خَدِيجَةَ الْغُرَاءِ، وَأَيْنَ فَاطِمَةَ الْكُبْرَى»

ترجمه: کجا است فرزند پیغمبر برگزیده، و فرزند علی پسندیده شده، و فرزند خدیجه
روسفید روشن دل، و فرزند فاطمه بزرگوار - سلام الله عليهم اجمعين -؟

شرح: این جملات، اشاره است به این نکته که وجود مبارک امام زمان - علیه آلاف
التَّحِيَّةِ وَالسَّلَامِ - علاوه بر مراتب شخصیه خود و فضائل معنویّه، از جهات روحی و
جسمی، از جنبه نسب هم فرزند چنین شخصیت‌های برجسته‌ای است، و اصل و ریشه را،
بهترین اصل و ریشه است؛ چه، یکی از اجداد او، شخص اول عالم امکان، و مربی کامل
جهانیان، و مصداق آیه شریفه «إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ»^۱ است، و جدّه‌ای مانند خدیجه -
سلام الله علیها - دارد، که ملکه قریش و بانویی باوفا است که همه هستی خود را فدای
رسول خدا و ترویج دین خدا نمود. و جدّ دیگر او امیرالمؤمنین علیه السلام است که به جان بازی و
فداکاری او، شرع رسول رواج گرفت، و آن صفات و سمات که در حضرتش جمع بود، در
عالم، منحصر به فرد بود:

جَمَعَتْ فِي صِفَاتِكَ الْأَضْدَادُ وَأَقْرَبَتْ بِفَضْلِكَ الْحُسَادُ
زَاهِدٌ حَاكِمٌ حَلِيمٌ شُجَاعٌ فَاتِكُ نَائِكٌ فَقِيرٌ جَوَادٌ^۲

و جدّه دیگرش بانوی بانوان عالم امکان، از اولین و آخرین، در دنیا و آخرت است، پس
فرزند چنین نیاکانی است؛ فلذا غایب بودنش، بی‌نهایت جای تأسّف و تأثر است؛ چه به

۱. سوره قلم (۶۸)، آیه ۴؛ و تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری.

۲. صفات ضدّ هم، در وجود تو گرد آمده‌اند، و حسودان و بدخواهان، به برتری و فضل تو، اقرار کرده‌اند، زاهد و
پارسایی، حاکم و بردباری و دلاوری، ترس و پرجرات و عابد مخلصی، فقیر و بخشنده‌ای.

حکم وراثت، سلول‌های نژادی، محفوظ است، و اجمالاً جهات کمالی ذاتی و شخصی و موروثی، همه در وجود چنین منتظری جمع است؛ آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری.

﴿ يَا بِي أَنْتَ وَ أُمِّي وَ نَفْسِي لَكَ الْوِقَاءُ وَ الْحِمَى ﴾

ترجمه: پدرم و مادرم فدایت باد، و جانم سپر و بلاگردان وجود مبارکت گردد.

شرح: بعد از این که شخص ندبه کننده، با القاب مختلفه، سراخ امام زمان عجل الله فرجه را می‌گیرد، و با عبارت «کجا است، کجا است» فریاد می‌زند، و اوصاف حمیده او را از روی آیات قرآنی و اخبار معتبره بیان می‌کند، و جست‌وجو می‌کند، با پای دل، در حدود سی منزل^۱ طی می‌کند، و رو به سوی آن غائب منتظر می‌رود، و در هر جمله، مرحله‌ای می‌پیماید، تا به مرتبه حضور می‌رسد؛ چنانچه جملات قبلی، همه اشاره به شخص مغایب است؛ ولی از این جا به خطاب می‌پردازد، مانند آن که با او روبه‌رو شده؛ و به کلی، خود را از دست داده، گران‌بهاترین چیزهای خود را فدایی می‌کند، و بزرگ‌ترین آثار خود - که پدر و مادرش می‌باشند -، قربانی این مقدم شریف و محضر مبارک می‌کند، و جان عزیز خود را سپر و بلاگردان آن ذات خجسته صفات می‌کند.

آن جان عاریت که به حافظ سپرده دوست روزی رخس بسینم و تسلیم وی کنم چه انسان، وقتی به حضور عزیزی شرف یاب شد، ارمغانی تقدیم می‌دارد، شخص مشتاق امام زمان، همین که دل خود را متوجه ایشان ساخته، و با چشم دل روبه‌رو شده، آنچه در نزدش گرامی تر است قربانی کرده، و از این جا شروع می‌کند، مانند شخص روبه‌رو، فضائل پدران بزرگوار و جلیله حضرت بقیة الله و القابی که از قرآن و کتب سماوی دیگر و اخبار معتبره، درباره آبای طاهرین و اجداد راشدین امام زمان رسیده را با عناوینی چون «ای فرزندی چنین شخصیت‌های بارزه» و «ای میوه دل آن بزرگواران» و... بیان نماید.

۱. اشاره به پیش از سی مرتبه این... است که در جملات و صفحات پیشین گذشت. از این الحسن و این الحسین شروع، و به عبارت صفحه قبل، ختم می‌شود.

﴿يَابُنَ السَّادَةِ الْمُقَرَّبِينَ، يَابُنَ النَّجْبَاءِ الْأَكْرَمِينَ﴾

ترجمه: ای فرزند بزرگوارانِ نزدیک به دربار عظمت مدار الهی، ای فرزند دودمان نجیب و بزرگ منش.

شرح: این لغات در عربیت، یک امتیازات و نکاتی دارد که باید مقداری روشن گردد، **يَابُنَ:** «یا» حرف ندا است، و «ابن» به فارسی به معنی فرزند است.

السَّادَةُ جمع «سائد» است که جمع الجمع آن سادات است، و این کلمه با کسی گفته می شود که بزرگوار و صاحب مجد و شرافت باشد.

المُقَرَّبِينَ جمع «مقرب» است؛ یعنی نزدیکان و کسانی که محرم اسرار و مورد توجه سلاطین و بزرگان هستند، و در این جمله، مراد، مقربان درگاه پروردگار عالم می باشند.

النَّجْبَاءِ جمع نجیب است، و به معنی خالص و بی عیب است، و به معنی عاقل و پخته و فهمیده که در رفتار و گفتار و کردار، پسندیده و بی غش و دُرد باشد، و حتی نجابت در حیوانات، باعث زیادتی قیمت است، اسب نجیب، هنوز در عرب، گران بهاتر از اتومبیل سواری است؛ چه در آن حیوان، امتیازاتی است که جز از نجابت نژاد، از راه دیگر به دست نمی آید؛ حتی تجربه شده که تربیت در شخص یا حیوان که نجابت ذاتی و اصالت خانوادگی ندارد، موقتی است، و قابل زوال است، پس نجابت دودمان، مقامی است شامخ و رتبه ای است ارجمند.

الْأَكْرَمِينَ جمع اکرم است، و آن افعال التفضیل «کریم» است، و کریم، شخص باگذشت و با سخاوت و صاحب عطا و بخشش را گویند، که به آسانی ببخشد؛ یعنی در عین بخشش، زودگذشت و صاحب عطا باشد، و این صفات، در ائمه طاهرين عليهم السلام به وفور مشاهده می شود؛ بلکه پدران آنها هم قبل از اسلام، هرکدام در عصر خود، به قضاوت تاریخ، بزرگ و خداپرست و مقرب و نجیب و با بخشش بوده اند.

﴿يَابُنَ الْهُدَاةِ الْمَهْدِيِّينَ، يَابُنَ الْخَيْرَةِ الْمُهَذَّبِينَ﴾

ترجمه: ای فرزند راه نمایان راه نمایی شده، ای فرزند نیکان بی نقص و عیب.

شرح: این صفات، هرکدام جداگانه، نشانه ای است برای مقام ائمه طاهرين عليهم السلام؛ چه در

قرآن مجید می فرماید: ﴿أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدِي﴾^۱؛ یعنی آیا کسی که راه نما است به سوی حق، سزاوارتر است از او پیروی شود، یا کسی که راه نداند؛ جز آن که راه نمایی اش کنند؟

علی بن ابراهیم^۲ از امام باقر^{علیه السلام} روایت کرده که مراد از یَهْدِي إِلَى الْحَقِّ، محمد و آل محمد^{علیهم السلام} می باشند، و مراد از لَا يَهْدِي، مخالفین آنها از قریش و غیر قریش هستند، و سید بحرانی^{رحمته الله} نه حدیث در تفسیر این آیه شریفه، ضبط کرده.

حدیث اوّل، محمد بن یعقوب کلینی^{رحمته الله} از ابی بصیر از امام صادق^{علیه السلام} روایت کرده که به تحقیق، قضاوت فرمود امیرالمؤمنین^{علیه السلام} به قضیه ای که قبل از او احدی چنین قضاوت نکرده بود، و اوّل قضاوت در زمان ابی بکر بود، که مردی را نزد او آوردند که شراب خورده بود. ابوبکر از او پرسید: «شراب خورده ای؟».

گفت: «بلی».

گفت: «چرا شراب خوردی، با آن که حرام بود؟».

گفت: «من چون مسلمان شدم، منزل من در میان قومی بود که شراب می خوردند، و حلال می دانستند؛ و اگر می دانستم حرام است، از آن اجتناب می کردم!».

پس ابوبکر رو به عمر کرد و گفت: «ای اباحفص! چه می گویی درباره این مرد؟».

گفت: «امر مشکلی است، و باید علی، حل این مشکل کند».

خلاصه به عرض امیرالمؤمنین رساندند، فرمود: «این مرد را بگردانید در مجالس مهاجرین و انصار، و از آنها پرسید که اگر حکم حرمت شراب را هر کدام از شما برای این شخص گفته اید، شهادت بدهید؛ چنان چه کسی چنین شهادتی نداد، او را رها کنید».

بعد سلمان به حضرت عرضه داشت: «آنها را ارشاد فرمودی».

فرمود: «خواستم تأکید کنم حجّت خدا را»، و آیه را تلاوت فرمود.^۳

۲. تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۱۲.

۱. سوره یونس (۱۰)، آیه ۳۵.

۳. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۱۸۴.

﴿يَابْنَ الْغَطَارِقَةِ الْأَنْجَبِينَ، يَابْنَ الْأَطَائِبِ الْمُطَهَّرِينَ﴾

ترجمه: ای فرزند بزرگواران نیکوکردار، ای فرزند افرادی که از همه حیث از خلق پاکیزه ترند، و خداوند متعال، آن‌ها را از هرگونه آلودگی پاک کرده.

شرح: این القاب که برای پدران بزرگوار امام زمان - سلام الله عليهم اجمعين - در این جملات بیان شده، هرکدام اشاره به این است که منشأ و مصدر همه خوبی‌ها - چه از جنبه وراثت و چه از حیث لیاقت ذاتی و جامعیت شخصی - این خانواده هستند، و سلول‌های خوب نژادی، محفوظ است؛ آن‌چه خوبان همه دارند تو تنها داری.

غَطَارِقَه جمع «غَطْرِيف» است، و آن، شخص بزرگوار و نیک کردار را گویند.

أَنْجَبِينَ جمع «أَنْجَب» است و اسم تفضیل؛ یعنی از همه دودمان‌ها نجیب‌تر.

أَطَائِب جمع «أَطِيب» است و افعال التفضیل می‌باشد؛ چون که در عربیت، چیز پاکیزه را

طیب می‌گویند، و از او پاکیزه‌تر را اَطِيب می‌خوانند، و چون پدران امام زمان عليه السلام از همه مخلوقات پاکیزه ترند، اشاره می‌کند به این معنی.

و مُطَهَّرِينَ جمع «مَطَهَّر» است؛ یعنی پاک‌شدگان، و این، اشاره به شأن نزول آیه تطهیر

است که در شأن این خانواده نازل شده؛ چنان‌چه در کتب شیعه و سنی به طرق متظافره ضبط شده است.^۱

﴿يَابْنَ الْخَضَارِمَةِ الْمُنتَجِبِينَ، يَابْنَ الْقَمَاقِمَةِ الْأَكْرَمِينَ﴾

ترجمه: ای فرزند قهرمانان بزرگ که برگزیدگان خدایند از میان همه خلایق، ای فرزند دریا‌های جود و کرم که در همه صفات حمیده، بر دیگران برتر و بالاتر می‌باشند.

شرح: خَضَارِمَةٌ* جمع «خَضْرِم» بر وزن زَبْرَج، رباعی مجرّد است، و شخص پربخشش را گویند، و بزرگی که بارهای سنگینی را تحمل کند.

مُنْتَجِبِينَ جمع «مُنْتَجَب» است و به معنی برگزیده از میان اشخاص بزرگ.

قَمَاقِمَةٌ** به یک معنی، صفت دریا و به یک معنی، جمع «قَمَقِمَةٌ» می‌باشد که ظرف آب

۱. رجوع شود به کتاب حاضر، صص ۵۹ - ۶۰. * أقرب الموارد، ج ۱، ص ۲۸۸.

** مجمع البحرين، ج ۲، ص ۵۴۷.

مسافر است، و به یک معنی، جمع «قمقام» است که به معنی سیّد و امر بزرگ می باشد.
 أَكْرَمِينَ* همان طور که در چند صفحه قبل اشاره شد، جمع «اکرم» است، و افعال التَّفْضِيل
 «کریم» است، و کریم، کسی را گویند که جامع باشد انواع خیر و شرف و فضائل را، و عرب
 استعمال نمی کند کریم را؛ مگر در نیکویی های زیاد، و تا در وجود کسی جمع نشود، و از او
 بروز و ظهور نکند، او را کریم نخوانند.

و در بعض نسخ، به جای کلمه الْأَكْرَمِينَ، الْأَكْبَرِينَ ضبط شده، و او هم افعال التَّفْضِيل
 «کبیر» است؛ یعنی بزرگ تران از دیگران که در این جا همه کائنات منظور می باشد.

﴿يَابْنَ الْبُدُورِ الْمُنِيرَةِ، يَابْنَ السُّرُجِ الْمُضِيئَةِ، يَابْنَ الشُّهُبِ الثَّقَابَةِ، يَابْنَ الْأَنْجُمِ الزَّاهِرَةِ﴾

ترجمه: ای فرزند ماه های تمام نور دهنده، ای فرزند چراغ های روشنایی بخش، ای
 فرزند نورهای دنباله داری که می رانند شیاطین را، و ای فرزند ستارگان درخشنده.

شرح: بُدُور جمع «بُدْر» است، و بدر، ماه شب چهارده را می گویند، و در مجمع البحرین
 شیخ طریحی رحمه الله فرموده: گفته شده است که ماه شب چهارده را بدر می گویند برای پر بودن و
 تمام بودن او، و هر چیزی که تمام شده باشد او بدر است؛ بنابراین، اشاره به تمامیت و
 جامعیت ائمه طاهرین علیهم السلام است در مقام نورانیت و هدایت و راه نمایی مردم.

مُنِيرَةٌ وصف است و به معنای نورافشان.

سُرُج جمع «سراج» است؛ یعنی چراغ.

مُضِيئَةٌ وصف است و به معنای تابان.

الشُّهُب جمع «شهاب» است، و آن، هر شعله روشنی را گویند، و به همین معنا است
 ثاقب، و ضمناً آن روشنی هایی که در شب های صاف، گاهی دیده می شود، مثل آن که نوری
 دنباله دار ساقط شده، او را «شهاب ثاقب» می گویند، که در قرآن هم اشاره فرموده: ﴿إِلَّا مَنْ
 خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ﴾^۱ که مفسرین فرموده اند: وسائل راندن شیاطین است

* همان، ج ۲، ص ۵۴۸.

۱. سوره صافات (۳۷)، آیه ۱۰؛ مگر آن ها که در لحظه ای کوتاه، برای استراق سمع، به آسمان نزدیک شوند، که

از آسمان‌ها، که استراق سمع نکنند، و خبر برای کاهنان نبرند، و آن‌ها را از آسمان‌ها دور کنند؛ و این جمله هم اشاره به نورانیت ائمه طاهرین علیهم‌السلام است، و هم حافظ و نگاهبان‌های دین، که نگذاشتند شیاطین جن و انس، شریعت را بربایند، و ضایع نمایند.
أَنْجُمٌ جمع «نجم» است که به معنای ستاره‌ها می‌باشد.

زَاهِرَةٌ وصف است؛ یعنی درخشندگان؛ چنان‌چه در حدیث پیغمبر فرموده: «كَمَثَلِ نُجُومِ السَّمَاءِ كُلَّمَا غَابَ نَجْمٌ طَلَعَ نَجْمٌ أُيْمَةٌ هَادِيَةٌ مَهْدِيَّةٌ»^۱ که تشبیه فرموده ائمه علیهم‌السلام را به ستارگان آسمان.

﴿يَابْنَ السَّبِيلِ الْوَاضِحَةِ، يَابْنَ الْأَعْلَامِ اللَّائِحَةِ، يَابْنَ الْعُلُومِ الْكَامِلَةِ﴾

ترجمه: ای فرزند راه‌های هویدا و روشن، ای فرزند نشانه‌های بلند و آشکار، ای فرزند دانش‌های بی‌نقص و به نهایت رسیده.

شرح: سُبُل جمع «سبیل» است به معنی راه با وصف واضح، به معنی آشکار؛ چنان‌چه در ذیل آیه شریفه ﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي﴾^۲، در تفسیر برهان روایاتی ضبط کرده؛ من جمله روایت اول، حضرت ابی جعفر علیه‌السلام می‌فرماید: «ذَاكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه‌السلام وَالْأَوْصِيَاءِ مِنْ بَعْدِهِمَا»؛ یعنی مراد از سبیل، پیغمبر است و امیرالمؤمنین، و اوصیای بعد از آن‌ها علیهم‌السلام.^۳

أَعْلَامٌ جمع «عَلَمٌ» است که به معنی نشانه است، و در مجمع‌البحرین* در تفسیر آیه شریفه ﴿فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾^۴ می‌گوید: أَيُّ كَالْجِبَالِ الطُّوَالِ؛ یعنی مانند کوه‌های بزرگ.

→ (شهاب ثاقب) آن‌ها را تعقیب می‌کند.

۱. احقاق‌الحق، ج ۵، ص ۴۰، ح ۶۵، حدیث مفصل است که ابودر و مقداد و سلمان از حضرت علی (ع) روایت کرده‌اند، و فضائل بسیاری برای علی (ع) از زبان رسول خدا (ص) بیان می‌کند. این حدیث را محمد بن احمد حنفی، مشهور به ابن حسویه (م ۶۸۰ق) در بحر‌المناقب آورده است.

۲. سوره یوسف (۱۲)، آیه ۱۰۸.

۳. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۲۷۵، ذیل آیه شریفه، به نقل از کلینی.

* ج ۲، ص ۵۴۱. ۴. سوره الرّحمن، آیه ۲۴.

و ذیل آیه شریفه ﴿وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾^۱ قال: النَّجْمُ رَسُولُ اللَّهِ، وَالْعَلَامَاتُ هُمُ الْأَئِمَّةُ عَلَيْهِ السَّلَامُ؛ چنانچه در تفسیر برهان و تفسیر قمی^۲ از امام صادق علیه السلام روایت کرده، مراد از نجم، پیغمبر ﷺ، و مراد از علامات، ائمه طاهرین علیهم السلام می باشند.^۲

اللائحة وصف است به معنی آشکار می باشد.

عُلُوم جمع «علم» است، و علم، اطلاق به هرچیز دانستی می شود، و هر دانشی را در عرب، علم گویند؛ جز در اخبار آل بیت علیهم السلام و من جمله حدیث نبوی «إِنَّمَا الْعِلْمُ ثَلَاثٌ؛ آيَةُ مُحْكَمَةٌ، أَوْ فَرِيضَةٌ قَائِمَةٌ، أَوْ سُنَّةٌ عَادِلَةٌ» که ترجمه کرده اند به اصول دین و فروع دین و علم اخلاق، و این علوم فرد است، که اکمل آن، نزد ائمه طاهرین علیهم السلام است؛ چنانچه در مجمع البحرین گوید: «وَقَدْ يُطْلَقُ وَيُرَادُ بِهِ أَحَدُ الْأَئِمَّةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ غَيْرِ تَعْيِينٍ».

و کاملة به معنی تمام و بی نقص است.

﴿يَابِنَ السُّنَنِ الْمَشْهُورَةِ، يَابِنَ الْمَعَالِمِ الْمَأْثُورَةِ، يَابِنَ الْمُعْجَزَاتِ الْمَوْجُودَةِ، يَابِنَ الدَّلَائِلِ الْمَشْهُودَةِ﴾

ترجمه: ای فرزند کسانی که سر تا پا رفتار و گفتار و کردار و آثارشان همان مطلوبات امضاء شده پیغمبر اکرم است، ای فرزند نشانه های راه حق که هیچ جای شبهه بر آنها نیست، ای فرزند امور استثنایی و فوق تصور به وجود آمده، ای فرزند نشانه های دیدنی به چشم و به دل و قلب.

شرح: سُنَن * جمع «سُنَّة» است و در لغت به معنی سیره و طریقه استعمال شده است، و در اصطلاح، آن چه را پیغمبر فرموده است یا عمل کرده است یا امضاء فرموده اصالة یا نیابة، یعنی به هر عنوانی که به سند معتبر، از ناحیه رسول اکرم ﷺ رسیده باشد، آن را سنت می گویند، و این جمله در عبارت فوق، از باب مبالغه است.

مَشْهُورَة به معنی بلند آوازه است.

۱. سوره نحل (۱۶)، آیه ۱۶.

۲. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۳۶۲، یازده حدیث با این مضمون روایت کرده است؛ تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۸۳.

* مجمع البحرین، ج ۲، ص ۵۷۵.

مَعَالِمِ جَمْعِ «مَعْلَمٍ» است، و او نشانه‌ای است که به وسیله او، راه را تشخیص می‌دهند؛ چه راه حق و باطل، به وسیله ائمه طاهرین: شناخته می‌شود.

مَأْتُورَةٌ به معنای روایت شده است؛ فلذا این فراز دعا، ایشان را تعبیر کرده به نشانه‌های محکمه، که خلف از سلف ضبط کرده و بیان کرده که جای شبهه نماند.

مُعْجَزَاتِ جَمْعِ «مُعْجَزَةٍ» است و عبارت است از امر خارق عادت مطابق با دعوی مقرون به تحدی؛ یعنی کاری انجام دهد که عادتاً کسی نتواند انجام دهد، و با ادعای او هم مطابق باشد، و به دیگران هم بگوید: اگر می‌توانید مثل او را بیاورید، و آنها نتوانند چنین کنند؛ چنانچه صفات و اخلاق و آثار ائمه طاهرین: همه خارق عادت بوده، از ولادت آنها تا امروز از قبور مقدسه و مشاهد مشرفه آنها.

مَوْجُودَةٌ هم به معنای چیزی است که وجود دارد.

دَلَائِلِ جَمْعِ «دَلِيلٍ» است، و نشانه و رمزی است که مقصد با او شناخته می‌شود.

و مَشْهُودَةٌ به معنی روشن و آشکار، که مقابل چشم باشد، و هیچ‌گونه شبهه به او راه نیابد.

﴿يَابْنَ الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ، يَابْنَ النَّبَاِ الْعَظِيمِ، يَابْنَ مَنْ هُوَ فِي
أُمَّ الْكِتَابِ لَدَى اللَّهِ عَلِيٌّ حَكِيمٌ﴾

ترجمه: ای فرزند صراط مستقیم، ای فرزند نبأ عظیم، ای فرزند کسی که در قرآن نزد خداوند علی، دانشمند است.

شرح: این سه وصف که ضمناً قسمت‌هایی از سه آیه مبارکه قرآن هم هست، طبق اخبار معتبره از اوصاف امیرالمؤمنین علیه السلام است؛ چنانچه در تفسیر برهان^۱ ذیل آیه شریفه ﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾^۲ چندین حدیث ضبط کرده است دال بر همین موضوع، و هم‌چنین در

۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۴۶، ح ۳، علی بن ابراهیم قمی روایت می‌کند که ابابصیر از امام صادق (ع) روایت کرد که حضرت فرمود: ... الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ، منظور از طریق امیرالمؤمنین است، و معرفت امام. و در حدیث ۴ از امام صادق روایت دارد که آن حضرت فرمود: صراط المستقیم، امیرالمؤمنین و معرفت او است؛ نیز تفسیر قمی، ج ۱، ص ۲۸، ذیل آیه شریفه.

۲. سوره حمد (۱)، آیه ۶.

ذیل آیه شریفه ﴿عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ﴾ عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ^۱ در جایی دیگر^۲ ده حدیث ضبط کرده که مراد از نبأ عظیم، امیرالمؤمنین علیه السلام است؛ چنانچه از خود امیرالمؤمنین علیه السلام نقل کرده که در جنگ صفین، یکی از اهل شام به میدان آمد، و لباس جنگ بر تن داشت، و بر سر خود مصحف نهاده بود، و می خواند: ﴿عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ﴾ عَنِ النَّبَاءِ الْعَظِيمِ. پس علقمه می گوید: «من قصد کردم بروم به جنگ او».

امیرالمؤمنین فرمود: «بایست سر جای خود».

و حضرت آمد مقابل آن مرد شامی و فرمود: «می شناسی نبأ عظیم را که مردم درباره او اختلاف کرده اند؟».

گفت: «نه».

فرمود: «به خدا قسم! منم آن نبأ عظیم که درباره او اختلاف کردید، و بر ولایت او نزاع کردید، و از ولایت او رجوع کردید؛ با این که روز غدیر دانستید، و روز قیامت هم خواهید دانست که چه کردید».^۳

و هم چنین در ذیل آیه شریفه ﴿وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيَّ حَكِيمٌ﴾^۴ ده حدیث ضبط کرده که مراد از عَلِيٍّ حَكِيمٌ، امیرالمؤمنین علیه السلام است، و مِن جملہ در حدیث نهم، از ابن مسعود این مطلب را روایت کرده؛^۵ و نیز در ذیل آیات ﴿وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا﴾^۶ و هم چنین ﴿وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ﴾^۷ و ﴿إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ﴾^۸ روایت

۱. سوره نبا (۷۸)، آیات ۱ و ۲؛ آن‌ها از چه چیز از یکدیگر پرسش می کنند؟! از خبر بزرگ و پراهمیت.

۲. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۴۱۹، ده حدیث آورده که دو حدیث آن از عامه است، و روایت اول از کلینی از کافی است؛ روایت می کند که ابو حمزه از امام باقر سؤال می کند درباره تفسیر آیه شریفه عمّ يتساءلون... حضرت می فرماید: این آیه درباره حضرت امیرالمؤمنین (ع) است. امیرالمؤمنین می گفت: خداوند را آیتی بزرگ تر از من نیست. خدا را خبری عظیم تر از من نیست. (کافی، ج ۱، کتاب الحجّة، باب ۱۸، ص ۲۰۷)؛ نیز تفسیر قمی، ج ۲، ص ۴۰۱، ذیل همین آیه از حضرت رضا (ع) همین مضمون را روایت می کند، و اضافه می کند: حضرت علی (ع) فرمود: ولایت من بر امم سابقه عرضه شد، و آن‌ها اقرار به فضل من نکردند؛ بنگرید: حدیث ۴ از همین ده حدیث اشاره شده را.

۳. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۴۲۰، ح ۹.

۴. سوره زخرف (۴۳)، آیه ۴؛ و آن در ام الكتاب [لوح محفوظ] نزد ما بلند پایه و استوار است.

۵. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۱۳۴، ذیل آیات اول سوره زخرف (۴۳)؛ تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۸۰.

۶. سوره مریم (۱۹)، آیه ۵۰؛ و برای آن‌ها نام نیک و مقام برجسته ای قرار دادیم.

۷. سوره شعراء (۲۶)، آیه ۸۴؛ و برای من در میان امت‌های آینده، زبان صدق (و ذکر خیری) قرار ده!

کرده که، مراد از لِسَانِ صِدْقٍ وَصِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ وَجَمْعُهُ وَقُرْآنُهُ، امیرالمؤمنین است^۹، و نیز در ذیل آیه شریفه ﴿إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾^{۱۰} گفته: منذر، رسول خدا و هادی، امیرالمؤمنین علیه السلام است، و چند آیه دیگر شمرده که ما نیز در همین کتاب^{۱۱} اشاره کرده ایم.

﴿يَا بَنَ آيَاتٍ وَ الْبَيِّنَاتِ، يَا بَنَ الدَّلَائِلِ الظَّاهِرَاتِ﴾^{۱۲}

۸. سوره قیامت (۷۵)، آیه ۱۷؛ جمع کردن و خواندن آن بر عهده ما است!

۹. تفسیر برهان، ج ۴، ص ۱۲۵، ح ۹.

۱۰. سوره رعد (۱۳)، آیه ۷؛ تو فقط بیم‌دهنده‌ای و برای هر گروهی هدایت‌کننده‌ای است.

۱۱. کتاب حاضر، صص ۶۷-۶۸، ۹۶، ۱۱۸-۱۲۰.

۱۲. متأسفانه متن شرح دعای ندبه توسط آن مرحوم، در این قسمت به پایان رسیده است.

بنیاد صهری منتشر می‌کند:

شامل شرح زندگی عالم فرزانه آیت‌الله حاج سیدجمال‌الدین صهری؛	سرگذشت صهری
شامل مجموعه اشعار از آیت‌الله سیدجمال‌الدین صهری؛	دیوان صهری
شامل نکات، مطالب و اشعار متنوع دفاتر جیبی آیت‌الله صهری؛	کشکول صهری
شامل مزاح‌ها و حاضر جوابی‌های آیت‌الله سیدجمال‌الدین صهری؛	لطائف صهری

منابع تحقيق

١. إحقاق الحق وإزهاق الباطل، قاضي نورالله حسيني مرعشي شوشتری (شهيد ١٠١٩ق)، با تعليقات آيت الله سيد شهاب الدين نجفی مرعشي، تهران: المكتبة الاسلاميه.
٢. الإرشاد في معرفة حجج الله على العباد، شيخ مفيد محمد بن نعمان عكبري (م ١٣١٣ق)، قم: مؤسسه آل البيت، چاپ اول ١٤١٦ق / ١٩٩٥م.
٣. اصول کافی، ثقة الاسلام ابو جعفر محمد بن يعقوب كليني (م ٣٢٩ق)، با ترجمه و شرح حاج سيد جواد مصطفوي، تهران: علميه اسلاميه.
٤. اعلام الوري بأعلام الهدى، امين الاسلام ابو علي فضل بن حسن طبرسي، به تصحيح و تعليق علي اكبر غفاري، تهران: مكتبة العلمية الاسلاميه، ١٣٧٩ق / ١٣٣٨ش.
٥. اكمال الدين و اتمام النعمه، شيخ صدوق ابو جعفر محمد بن علي بن حسين بن بابويه (م ٣٨١ق)، به تصحيح و تعليق علي اكبر غفاري، تهران: مكتبة الصدوق، ١٣٩٠ق.
٦. أمالي، شيخ طوسي ابو جعفر محمد بن حسن، قم: مكتبة الداوري.
٧. بحار الأنوار، علامه محمد باقر مجلسي (م ١١١٠ق)، تهران: دارالكتب الاسلاميه.
٨. البرهان في تفسير القرآن، سيد هاشم حسيني بحراني (م ١٠٧٧ق)، به تصحيح سيد محمود بن جعفر موسوي زرندي و شيخ نجی الله تفرشي بازرجانی، تهران: مطبعة آفتاب، ١٣٣٤ش / ١٣٧٥ق، مكتبة اسماعيليان.
٩. بصائر الدرجات، ابو جعفر محمد بن حسن الصفار (م ٢٩٠ق)، با مقدمه و تعليق و تصحيح ميرزا محسن كوجه باغي، ١٢٨٥ق.
١٠. تأويل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة، سيد شرف الدين علي حسيني استرآبادي

- (قرن ١٠ ق)، تحقيق مدرسة امام مهدي (عج)، قم: مدرسة امام مهدي (عج)، چاپ اول ١٤٠٧ ق / ١٣٦٦ ش.
١١. ترجمة الامام علي بن ابي طالب عليه السلام من «تاريخ مدينة دمشق»، الحافظ ابي القاسم علي بن الحسن الشافعي معروف به ابن عساكر (م ٥٧١ ق)، تحقيق و تعليقات محمدباقر محمودي، بيروت: مؤسسة المحمودي، چاپ دوم ١٣٩٨ ق / ١٩٧٨ م.
١٢. تفسير الصافي، ملا محسن فيض كاشاني (م ١٠٩١ ق)، لبنان: مؤسسة اعلمي، [بي تا].
١٣. تفسير القمي، ابي الحسن علي ابراهيم القمي (قرن ٣ و ٤ ق)، به تصحيح و تعليق سيد طيب موسوي جزائري، نجف اشرف: مكتبة الهدى، ١٣٨٦ ق.
١٤. تفسير عياشي، ابونصر محمد بن مسعود بن عياشي سلمى سمرقندي، به تصحيح و تعليق سيد هاشم رسولي محلاتي، بيروت: مؤسسة اعلمي، چاپ اول ١٤١١ ق / ١٩٩١ م.
١٥. تفسير كشاف، جارالله محمود بن عمر الزمخشري (م ٥٢٨ ق)، قم: مكتب الاعلام الاسلامي، چاپ اول ١٤١٤ ق.
١٦. تفسير نمونه، ناصر مكارم شيرازي، تهران: دارالكتب الاسلاميه، چاپ نهم ١٣٦٧ ش.
١٧. تقريب المعارف، ابوالصلاح حلبى (م ٤٤٧ ق)، تحقيق فارس تبريزيان (الحسون)، ناشر: محقق، ١٤١٧ ق / ١٣٧٥ ش.
١٨. جامع الأحاديث الشيعة، آيت الله حاج آقا حسين طباطبايي بروجردي، قم: مدينة العلم آيت الله العظمى خويي، چاپ اول ١٣٦٧ ش / ١٤٠٩ ق.
١٩. حياة القلوب، محمدباقر مجلسي (م ١١١٠ ق)، به تحقيق سيد علي اماميان، قم: سرور، چاپ اول ١٣٦٧ ش.
٢٠. الخرائج و الجرائح، قطب الدين راوندي، ابوالحسين سعيد بن هبة الله (م ٥٧٣ ق)، قم: مؤسسة امام مهدي، چاپ اول ١٤٠٩ ق.
٢١. النخبال، شيخ صدوق ابو جعفر محمد بن علي بن حسين بن بابويه (م ٣٨١ ق)، به تصحيح و تعليق علي اكبر غفاري، قم: جامعة مدرسين، ١٣٦٢ ش / ١٤٠٣ ق.
٢٢. الروضة من الكافي، ثقة الاسلام ابو جعفر محمد بن يعقوب كليني (م ٣٢٩ ق)، به تصحيح و تعليق علي اكبر غفاري، تهران: دارالكتب الاسلاميه، چاپ دوم ١٣٤٨ ش / ١٣٨٩ ق.

٢٣. الصواعق المحرقة، محدث احمد ابن حجر هيثمي مكّي (م ٩٧٤ق)، با تعليقات و حواشى
عبدالوهاب عبداللطيف، مصر: مكتبة القاهرة، چاپ دوم ١٣٨٥ق / ١٩٦٥م.
٢٤. علل الشرايع، شيخ صدوق ابو جعفر محمد بن علي بن حسين بن بابويه (م ٣٨١ق)، نجف:
المكتبة الحيدرية، ١٣٨٥ق / ١٩٦٦م.
٢٥. عوالم العلوم و المعارف في احوال سيّدة النساء فاطمة الزهراء (س)، عبدالله بحراني، مع
مستدرکاتها لسيّد محمد باقر موحد أبطحي، قم: مؤسسه الامام مهدي (عج)، چاپ دوم
١٤١٦ق.
٢٦. الغدير، في الكتاب والسنة والادب، عبدالحسين اميني نجفي، بيروت: دارالكتاب العربي،
چاپ سوم ١٣٨٧ق / ١٩٦٧م.
٢٧. الغيبة، شيخ طوسي ابو جعفر محمد بن حسن، به تحقيق شيخ عبادالله تهراني و شيخ علي
احمد ناصح، قم: مؤسسه معارف اسلامي، چاپ اول ١٤١١ق.
٢٨. فاطمة الزهراء عليها السلام، عبدالحسين اميني نجفي، مقدمه، پاورقي و تعليقات از محمد اميني،
تهران: استقلال، چاپ اول ١٣٧٦.
٢٩. فرائد السمطين، شيخ الاسلام ابراهيم بن محمد جويني (م ٧٣٠ق)، تحقيق و تعليق
محمد باقر محمودي، بيروت: مؤسسه المحمودي، چاپ اول ١٤٠٠ق / ١٩٨٠م.
٣٠. قرآن كريم، ترجمه آيت الله ناصر مكارم شيرازي، تهران: دفتر مطالعات تاريخ و معارف
اسلامي، چاپ دوم.
٣١. كشف الغمّة، علي بن عيسى اربلي، ترجمه، شرح و تعليقات سيّد هاشم رسولي محلاتي،
تبريز: مكتبة بني هاشم، ١٣٨١ق.
٣٢. مجمع البيان في تفسير القرآن، امين الاسلام ابو علي فضل بن حسن طبرسي، بيروت:
مؤسسه اعلمي، ١٤١٥ق / ١٩٩٥م، ده جلد.
٣٣. محاسن برقي، ابو جعفر احمد بن محمد بن خالد برقي، به تصحيح و تعليق
سيّد جلال الدين محدث ارموي، قم: دارالكتب الاسلاميّه، چاپ دوم.
٣٤. مصادر نهج البلاغه و أسانيد، سيّد عبد الزهراء الحسيني الخطيب، بيروت: مؤسسه اعلمي،
چاپ دوم ١٣٩٥ق / ١٩٧٥م.

۳۵. مناقب، موقّق بن احمد بن محمّد الخوارزمي (م ۵۶۸ق)، تحقيق شيخ مالك محمودي، قم: دفتر انتشارات اسلامي، چاپ دوم ۱۴۱۱ق.
۳۶. مناقب عليّ بن ابي طالب، حافظ ابوالحسن عليّ بن محمّد بن محمّد الواسطي الشافعي الشهير بابن المغازلي (م ۴۸۳ق)، به تحقيق و تعليق محمّدباقر بهبودي، تهران: المكتبة الاسلامية، ۱۳۹۴ق.
۳۷. منتهى الآمال، شيخ عباس قمي، به ويرايش محمّد رضا انصاري و محمّد ترايبان فردوسي، قم: هجرت، چاپ پانزدهم ۱۳۸۲ش.
۳۸. نمونه بينات در شأن نزول آيات، محمّدباقر محقق، تهران: انتشارات اسلامي، چاپ اول.
۳۹. النور المشتعل من كتاب ما نزل من القرآن في عليّ عليه السلام، حافظ احمد بن عبداللّه ابونعيم اصفهاني (م ۴۳۰ق)، گردآوری و تحقيق و تعليق محمّدباقر محمودي، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي، چاپ اول ۱۴۰۶ق.
۴۰. ينابيع المودة، حافظ سليمان بن ابراهيم قندوزي حنفي (م ۱۲۹۴ق)، مقدمه و تحقيق سيّد محمّد مهدي الخرساني، دارالكتب العراقية و انتشارات محمّدي، چاپ دوم ۱۳۸۵ق / ۱۹۶۶م.